

Ернест Хемингуэй СІГІІ КІЛІМАНДЖАРО

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка перша

**ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО» КИЇВ — 1968**

Ernest Hemingway

THE UNDEFEATED
IN ANOTHER COUNTRY
HILLS LIKE WHITE ELEPHANTS
THE KILLERS
FIFTY GRAND
TEN INDIANS
A CANARY FOR ONE
AN ALPINE IDYLL
A PURSUIT RACE
NOW I LAY ME
A CLEAN, WELL-LIGHTED PLACE
THE LIGHT OF THE WORLD
A WAY YOU'LL NEVER BE
A DAY'S WAIT
THE GAMBLER, THE NUN, AND THE RADIO
FATHERS AND SONS
THE SHORT HAPPY LIFE OF FRANCIS MACOMBER
THE CAPITAL OF THE WORLD
OLD MAN AT THE BRIDGE
THE SNOWS OF KILIMANJARO

Ернест Хемінгуей

СНІГИ КІЛІМАНДЖАРО

ТА
ІНШІ
НОВЕЛИ

Переклав з англійської
ВОЛОДИМИР МИТРОФАНОВ

З М І С Т

Вступне слово

Івана Драча 5

НЕПЕРЕМОЖЕНИЙ 12

НА ЧУЖИНІ 51

ГОРИ ЯК БІЛІ СЛОНИ 58

УБИВЦІ 64

ПІВСОТНІ ТИСЯЧ 77

ДЕСЯТЬ ІНДІЯН 108

КАНАРКА ДЛЯ ДОЧКИ 115

АЛЬПІЙСЬКА ІДИЛІЯ 121

ГОНИ З ПЕРЕСЛІДУВАННЯМ 129

А ТЕПЕР — СПАТИ 135

ЧИСТА, ЯСНО ОСВІТЛЕНА МІСЦИНКА 145

СВІТЛО ЖИТТЯ 151

ВИ ТАКІ НЕ БУДЕТЕ 160

ДЕНЬ ЧЕКАННЯ 176

КАРТЯР, ЧЕРНИЦЯ І РАДІО 181

БАТЬКИ Й СІНИ 204

НЕДОВГЕ ЩАСТЯ ФРЕНСІСА МЕКОМБЕРА 218

СТОЛИЦЯ СВІТУ 260

ДІД КОЛО МОСТУ 276

СНІГИ КІЛІМАНДЖАРО 279

Художник Вілен ЧЕКАНЮК

И (Амер)

X 37

Київська книжкова фабрика № 1

7—3—4

167—68М

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ХЕМІНГУЕЯ

У Хемінгуея так багато читачів. Справжніх. До нього тільки приходять. Забути його неможливо. Піти від нього без нього неможливо. Художник утвердив життям, власним буттям усе, ним написане. Грозові розряди його таланту дали так багато духовним легеням сучасного читача. Його чесна твердорука проза залишиться надовго — людина ж бо ніколи не позбудеться совісті, порядності, чистоти та й узагалі банального вміння бути людиною навіть у нелюдських ситуаціях нашої розторганої доби.

Та все ж — так багато портретів Хемінгуея розвелось повсюди, що вони інколи стають суперниками шишкінських ведмедів. Воно звісно — щό кому смакує... Але що ж це таке — один з атрибутів масової культури? Отой майстер-унікум, письменник-лицар, сивобородий мудрець, що не поступався в риболовлі найзавзятішим рибалкам. Чому ж підкочується образа до серця, коли щойно оперений снобик, псевдоінтелектуальний молодик так запросто поплескує його по плечі й називає запанібрата «стариком Хемом»? Та й літній тугодум теж не обійдеться без того, щоб, віддавши данину Хемінгуєєвій обдарованості, не звести всю розлогість його ясновидства до принизливої сентенції, виловленої на поверхні роману «Прощавай, збрось»: «...Істи, пити і спати з Кет». Та ще й так щиро образиться за людину...

А Хемінгуей — справжній митець, бо муками рождінний. Він існуватиме попри весь свій бородатий

фотоіконопис, попри всю чисто позірну славу сучасного супермена, існуватиме хоча б отим вистражданим: «Холодний, як змії, я вирішив стати письменником і все своє життя писати по змозі найправдивіше. Стати письменником — тобто допомогти».

Можна прислухатись до характеристики Альберто Моравії, котрий назвав колись Хемінгуеві погляди «шляхетним нігілізмом». Але якось не пасує така примірно інтелігентська, ніби зверхня характеристика майстрові, який у творчому зеніті народив Роберта Джордана (роман «По кому підзвін», 1940). Серце того земляка авторового так приречено в час відступу гупало в розсіпану на землі глицю, розривалось од сутужної, солоної, але всеобійменної любові до людей, до партизанів, відхід яких Джордан прикривав, — американець клав життя за свою останню і гірку любов, за згвалтовану іспанцями іспанку Марію, а в її істоті за щось дорогоцінніше, ніж те, що убалося б у прокрустову труну формулювання Моравії. Може, пишучи «По кому подзвін», Хемінгуей переступав через самого себе і ламав свої унормовані можливості, він, десь дуже рівний на вершинах письменник — його ж бо так делікатно, але ущипливо кусав за це Вільям Фолкнер: «Я хотів сказати, що він (Хемінгуей—*І. Д.*) рано зрозумів свої можливості і залишився в цих межах. Ніколи він не намагався вийти за кордони того, що справді міг,— аби не наразитись на поразку. Те, що міг, він робив навдивовижу, все було найвищого гатунку, та для мене це не успіх, а поразка...»

«Поразки» Хемінгуеві — це шедеври. Це «Сніги Кіліманджаро» і «Альпійська ідилія», це «По кому подзвін» і «Недовге щастя Френсіса Мекомбера», це, врешті, одне з найбільших досягнень літератури ХХ століття — повість «Старий і море».

Вся творчість Хемінгуея — це, сказати б, його поши-

рена, детально розписана автобіографія. Ця теза стосується, по суті, кожного письменника, але тут вона аж надто точна. Він ніби свідомо спланував свій життєвий відтинок так, щоб потім найреальніше відбити його на папері. І коли в паризькому салоні Гертруди Стайн про нього казали, що найкращою книжкою Хемінгуея могла б бути та, де він напише про себе, то письменник усе життя таки писав цю найкращу книжку. Але спершу писав життям. Писав важким пораненням під Фоссальта ді П'яве на італійському фронті, де відчув, «як життя вислизає з його тіла, мов шовкова хустинка, що її за різок поволі витягаємо з кишені». Писав репортерським життям, відчуваючи Близький Схід чи Швейцарію, писав, виступаючи в ролі тореадора на аренах Кордови чи Мехіко, блукаючи Китаєм чи полюючи звіра в африканському пралісі, тяжко писав, ковтаючи гіркий трунок поразки в Іспанії, чи першим писав, увірвавшись на чолі загону французьких макі у щойно залишений німцями Париж. Він спершу творив своє життя, а потім уже свою літературу: «Жити в дії для мене набагато легше, ніж писати. В мене для цього більше даних, ніж для роботи за столом».

Нік Адамс і Джейк Барнс, Філіп Ролінгс і Роберт Джордан — ці, можна сказати, автори двійники проходять оповіданнями та романами. Інтимізація відбувається в дивовижно простий спосіб, бо читач інтуїтивно відчуває придуманість ситуації чи її достовірність. Хемінгуей володіє магічним даром достовірності — він не вміє придумувати.

Хемінгуей з такою специфічною насолодою, з таким замилюванням у суворому й напівскептячному, але все ж дуже іронічно, ніжно, щиро простежує всі побрухи постарілого матадора Маноло Гарсії в оповіданні «Непереможений». Письменник стежить за людиною

в людині, яку ущемлюють не тільки люди, а й біологія. Він любить старого Маноло за те, що той наважився на безумовну поразку — і вийшов непереможеним. Він зберіг свою честь, зберіг право носити відмітну ознаку матадорів — кіску, залишився людиною.

Оповідання «Чиста, ясно освітлена місдинка» написано на початку 30-х років, у часи письменникової кризи — принаймні так свідчать дослідники. Вогник нічної каварні серед хаосу ночі. Найсвітлішому з персонажів твору, літньому офіціантові, належать оті ядучі слова нібито повної безнадії, які так не пасують активному хемінгуейвському героєві: «Усе довкола — ніщо, і людина також ніщо. Ото й тільки, і потрібна лиш яка світла місдинка, і щоб там було чисто й затишно... Є люди, що живуть отак і ніколи цього не відчують, але ж ти знаєш, що все це *nada y pues nada, y nada y pues nada* (ніщо й тільки ніщо, ніщо й тільки ніщо)».

А все ж визріла мудрість самотньої людини не сконцентрована в отій велемовній молитві до безмежного Ніщо, та й виглядає вона як на позір більш прагматично: «Кожної ночі мені шкода зачиняти каварню, бо може статися, що хтось її шукатиме...»

А яка приголомшлива «Альпійська ідилія»! Приголомшливий розмах амплітуди в суперечних компонентах цього твору: чистота снігів та сонця — і бруд людини, приниженої навіть по смерті. Та де там вона принижена! Розчахнута байдужістю ближнього. Принижений кожен, людиною званий. Віє стефаніківською безжальністю, майже надлюдською неупередженістю митця.

В оповіданні «Недовге щастя Френсіса Мекомбера» простежено головним чином народження мужчини в мужчині. Чесність письменникова тут вища над усяку міру — адже митець має бути об'єктивним, вибравши для себе чисто по-людському несимпатичного типа,

багатого тюхтія і боягуза. Але ж — «...сам собі ти казав, що неодмінно напишеш про цих людей, про великих багатіїв, що ти чужий серед них, розвідник у їхньому таборі, що ти покинеш його і змалюєш словом, і то вперше буде розповідь людини, яка знає те, про що пише...» Мить правди, мить щастя, мить мужності тут сміховинно коротка — Мекомбера застрілює дружина, жінка-вамп, саме в цю хвилю народження, відчувши, що тепер їй уже не владарювати над чоловіком. Розстріл при пологах. Знову ж — закон крайніх точок амплітуди, його блискуча реалізація.

«Сніги Кіліманджаро» витворені дивовижною силою зображення. Ніби автор сконденсував усе своє життя, яке могло бути й у нього, своє паралельне непрожите життя оте, страшне й продажне, віддане на потіху владарям світу, — і жахнувся його, і прожив його на папері, спокутував його на папері: леопард іде вмирати на вершину «Нгає-Нгаї», аби й у смерті не дістали його гієни та шакали.

Школа хемінгуеївської новели — школа високої майстерності. Закони жанру в нього більш видимі, ніж будь-де, тому так багато наслідувачів. Можливо навчитись писати під Хемінгуея — страшенно тяжко видобути в собі власну майстерність, співмірну йому за силою. Так легко цитується доречна тут рання його пародія на рекламні публікації про американські курорти: «Прекрасне озеро Мухобійне болячкою гузидиться в самому серці великих північних лісів. Навкіль нього громадаються величні гори. А над ним висне величне небо. З усіх боків воно оточене величними берегами. А береги засіяно величною здохлою рибою, посулою з нудьги».

Мало хто з наших сучасних прозаїків узяв би на себе сміливість твердити, що його не обтяжує любов до псевдопишних слів, на кшталт «величний» чи «ча-

рівний», випещених і вилизаних з подивугідною любов'ю. Хоча в цій передмові йдеться про Хемінгуея, та гріх не згадати про таку близьку йому, а то й нещаднішу школу новели, як стефаниківську,— покутянин не тільки часово багато в чому випередив американця. Василь Стефаник, як і Хемінгуей, залишається недосягненим взірцем для сучасних новелістів — адже справа не тільки у відкинутих прикметниках чи у вкороченому авторському супроводі. Справа у густій насиченості слова — кожна новела, кожне оповідання, здається, ось-ось вибухне од натужного життєвого нурту.

Хемінгуей був суворий до своїх колег-ровесників, а найсуворіший до себе самого. Його нещадна вимогливість до письменницької професії — взірцева, а роздуми над покликанням митця — такі плідні для нас і незаперечні:

«По-перше, потрібен талант, великий талант. Такий, як у Кіплінга, потім — самодисципліна. Самодисципліна Флобера. Потім потрібно мати ясне уявлення про те, щб з цього всього вийде, і треба мати сумління, таке ж абсолютно незмінне, як метр-еталон у Парижі,— для того, щб вберегтись від підробки. Потім від письменника вимагається розуму та безкорисливості і — найголовнішого — довголіття. Спробуйте поєднати все це в одній особі і примусьте цю особу здолати всі впливи, що тяжіють над письменником».

Іван ДРАЧ

Н О В Е Л И

НЕПЕРЕМОЖЕНИЙ

Мануель Гарсія піднявся сходами до контори дона Мігеля Ретани. Поставив додолу валізу й постукав у двері. Ніхто не озивався. Та Мануель, стоячи в коридорі, відчував, що в кімнаті хтось є. Відчував і крізь двері.

— Ретано,— мовив він, дослухаючись.

Ніхто не озивався.

«І все ж таки він там»,— подумав Мануель.

— Ретано,— знову мовив він і постукав сильніш.

— Хто там? — обізався голос у конторі.

— Це я. Маноло,— відповів Мануель.

— Чого тобі? — спитав голос.

— Роботи,— відповів Мануель.

У дверях щось клацнуло кілька разів, і вони відчинилися. Мануель увійшов, несучи свою валізу.

За столом у протилежному кінці кімнати сидів невеличкий на зріст чоловік. Просто над ним висів маняк бугаячої голови, роботи мадрідського набивальника; стіни були прикрашені фотографіями в рамках та афішами корид.

Чоловічок сидів і дивився на Мануелл.

— А я думав, тебе вбито,— сказав він.

Мануель постукав по столі щиколодками пальців. Ретана сидів і дивився на нього через стіл.

— Скільки корид ти відбув цього року? — спитав Ретана.

— Одну,— відказав Мануель.

— Тільки оту одну?

— Тільки оту.

— Я читав про неї в газетах,— сказав Ретана. Він одхилився на стільці й дивився на Мануеля.

Мануель позирнув на бугаячу голову. Він уже не раз бачив її. Навіть відчував, що вона ніби стосується його родини. Десь перед дев'ятьма роками цей бугай убив його брата, що йому пророкували велике майбутнє. Мануель добре пам'ятав той день. На дубовому підкладі маняка було припасовано мідяну табличку. Мануель не міг прочитати напису на табличці, але вважав, що зроблено його на спомин про брата. Бо ж він таки був здібний хлопчина.

На табличці значилося: «Бугай Маріпоса, від герцога Верагуа. Дев'ять разів поранений списом, заколов сім коней і вбив Антоніо Гарсію, новільєро ¹, 27 квітня 1909 року».

Ретана побачив, що Мануель дивиться на бугаячу голову.

— А от на цю неділю герцог прислав мені таких, що скандалу не минути,— сказав він.— Геть усі підупали на ноги. Що там кажуть про них у каварні?

— Не знаю,— відповів Мануель.— Я оце допіру приїхав.

— А правда,— сказав Ретана.— Бачу, ти з валізою.

Він дивився на Мануеля, відкинувшись за своїм великим столом.

— Сідай,— мовив він.— Скинь капелюха.

Мануель сів. Коли він скинув капелюха, його лице неначе враз перемінилося. Він був блідий, і колета ², пришпилена спереду на тім'ї, щоб не випиналася з-під капелюха, надавала йому чудного вигляду.

— Виглядаєш ти кепсько,— зауважив Ретана.

¹ Матадор-початківець (*icn.*).

² Невеличка кіска на потилиці, професійна відзнака матадора.

— Я щойно з лікарні,— сказав Мануель.
— Я чув, ніби тобі відтяли ногу.
— Ні,— відказав Мануель.— Минулося гаразд.
Ретана нахилився над столом і посунув до Мануеля дерев'яну скриньку з сигаретами.
— Прошу.
— Дякую.
Мануель закурив.
— Припалюйте,— мовив він, пропонуючи Ретані сірника.
— Ні.— Ретана помахав рукою.— Я не курю.
Він спостерігав, як Мануель курить.
— Чому ти не знайдеш собі якоїсь іншої роботи? — спитав він.
— Мені не треба іншої,— відказав Мануель.— Я матадор.
— Нема вже матадорів,— сказав Ретана.
— Я матадор,— знову сказав Мануель.
— Еге ж, у цій кімнаті.
Мануель засміявся.
Ретана сидів і мовчки дивився на нього.
— Можу дати тобі вихід увечері, як хочеш,— запропонував він.
— Коли? — спитав Мануель.
— Завтра.
— Не люблю когось заміняти,— сказав Мануель.
Саме так усі вони й гинуть. Саме так загинув Сальвадор.
Він постукав щиколотками по столі.
— Це все, що я маю,— мовив Ретана.
— Чому вам не дати мені виходу наступного тижня? — спитав Мануель.
— Ти не збереш публіки,— відказав Ретана.— Йї потрібні тільки Літрі, Рубіто й Ля Торре. Ото хлопці пугтяці.

— Люди прийдуть подивитися й на мене,— з надією в голосі сказав Мануель.

— Ні, не прийдуть. Вони вже й не пам'ятають, що такий був.

— Я маю що показати,— не вгавав Мануель.

— Пропоную тобі вихід завтра ввечері,— сказав Ретана.— Можеш виступити після коміків разом із молодим Ернандесом і вбити двох новільйо¹.

— Чиї новільйо? — спитав Мануель.

— Не знаю. Будь-які з тих, що є в загонах. Ті, котрих ветеринари не допускають до денних корид.

— Не люблю заміняти інших,— знову сказав Мануель.

— Не хочеш — не треба,— сказав Ретана.

Він схилився над паперами. Його це більше не обходило. Співчуття, що на мить зринуло було в ньому на згадку про давні дні, минуло. Він залюбки взяв би Мануеля замість Ларіти, бо це коштувало б дешево. А втім, так само дешево він міг узяти й інших. Звісно, хотілося б допомогти йому. Та, зрештою, він дав Мануелеві нагоду. Тепер нехай сам вирішує.

— Скільки ви мені заплатите? — спитав Мануель. Він усе ще тішив себе думкою, що відмовиться. Та знав, що відмовитись не може.

— Двісті п'ятдесят песет,— сказав Ретана. Він думав дати п'ятсот, та з уст йому мимохіть вихопилося двісті п'ятдесят.

— Вілальті ви платите по сім тисяч,— сказав Мануель.

— Ти ж не Вілальта,— відказав Ретана.

— Знаю,— сказав Мануель.

— Він збирає велику публіку, Маноло,— пояснив Ретана.

¹ Молодий бугай (*icn.*).

— Атож,— сказав Мануель. Він підвівся.— Дайте мені триста, Ретано.

— Гаразд,— погодився Ретана і витяг із шухляди аркуш паперу.

— А зараз дасте півсотні? — спитав Мануель.

— Будь ласка,— відказав Ретана. Він дістав із гамана банкноту в п'ятдесят песет і, розгорнувши, поклав на стіл.

Мануель узяв гроші й сховав до кишені.

— А як квадрилья? ¹ — спитав він.

— Будуть хлопці, що завше працюють у мене вечорами,— відповів Ретана.— Цілком годящі.

— А пікадори? ² — спитав Мануель.

— З пікадорами гірше,— визнав Ретана.

— Мені потрібен хоч один добрий пікадор,— сказав Мануель.

— То найми собі,— відказав Ретана.— Іди й найми.

— Але не на ті ж таки гроші,— заперечив Мануель.— Де ж би то мені платити квадрильї з шістдесяти дуру! ³

Ретана нічого не сказав, тільки дивився на Мануеля через свій великий стіл.

— Ви ж знаєте, що мені потрібен один добрий пікадор,— наполягав Мануель.

Ретана нічого не сказав, тільки дивився на Мануеля паче б звідкись оддалік.

— Це не діло,— сказав Мануель.

Ретана й далі роздивлявся його, відхилившись на стільці, роздивлявся неначе з великої віддалі.

— Пікадори в мене постійні,— мовив він.

¹ Обслуга матадора, що виступає разом з ним на арені.

² Учасники кориди — верхівці, озброєні довгими списами.

³ П'ятипесетова монета.

— Знаю,— сказав Мануель.— Знаю я ваших пікадорів.

Ретана й не усміхнувся. Мануель зрозумів, що розмову закінчено.

— Я хочу мати рівні шанси, ото й тільки,— повагом сказав він.— Коли виходиш на арену, хочеться бути певним, що приборкаєш бугая. А для цього потрібен лише добрий пікадор.

Та він говорив до людини, що вже не слухала його.

— Якщо ти потребуєш чогось іще,— сказав Ретана,— то подбай собі сам. Я даю тобі мою постійну кваліфікацію. А ти можеш привести своїх пікадорів скільки захочеш. Коміки закінчують виступ десь о пів на одинадцять.

— Гарзд,— сказав Мануель.— Якщо таке ваше слово...

— Саме таке,— потвердив Ретана.

— Бувайте, до завтра,— сказав Мануель.

— Я там буду,— сказав Ретана.

Мануель узяв свою валізу й вийшов з кімнати.

— Прибий двері! — гукнув Ретана.

Мануель озирнувся. Ретана сидів, нахилившись над столом, і переглядав якісь папери. Мануель притиснув двері до відпори, аж доки клацнув замок.

Він спустився сходами і вийшов на гарячу, залляту сонцем вулицю. Надворі було жарко, і яскраве сонячне проміння, відбиваючись од білих стін будинків, засліпило йому очі. Він рушив затіненим боком крутої вулиці до Пуерта-дель-Соль. Тінь була густа й прохолодна, неначе вода в струмку. Та коли він переходив поперечні вулиці, його враз огортала спекота. Серед людей, що траплялись йому назустріч, Мануель не побачив жодного знайомого.

Перед самою Пуерта-дель-Соль він завернув до каварні.

У каварні було тихо. При столиках попід стіною сиділо кілька чоловік. Коло одного столика четверо грали в карти. Решта сиділи спершись об стіну й курили, а на столиках перед ними стояли порожні чашечки від кави та чарки від коньяку. Мануель пройшов через довгу кімнату до невеличкої переділки в кінці. При столику в кутку спав сидячи якийсь чоловік. Мануель сів до вільного столика.

Підійшов офіціант і спинився коло Мануеля.

— Суріто не бачили? — запитав його Мануель.

— Зранку заходив, — відказав офіціант. — Тепер буде не раніш п'ятої.

— Дайте мені кави з молоком і один коньяк, — сказав Мануель.

Офіціант повернувся з тацею, несучи на ній склянку на каву та чарку. В лівій руці він тримав пляшку з коньяком. Плавким рухом поставив усе те на стіл, і хлопчик, що прийшов за ним, налив у склянку кави й молока із двох блискучих кавників з довгими дужками.

Мануель скинув капелюха, і офіціант помітив його кіску, зашпилену на тім'ї. Наливаючи коньяк у чарку, він підморгнув хлопчикові. Той зацікавлено подивився на бліде Мануелеве обличчя.

— Будете у нас виступати? — спитав офіціант, затикаючи пляшку.

— Так, — сказав Мануель. — Завтра.

Офіціант стояв, прихиливши пляшку до стегна.

— В комічній програмі? — спитав він.

Хлопчик-кавар соромливо одвів очі.

— Ні. В основній.

— Я гадав, що мають виступати Чавес і Ернандес, — сказав офіціант.

— Ні. Я і ще один.

— Хто? Чавес чи Ернандес?

— Здається, Ернандес.

— А що сталося з Чавесом?
— Поранений.
— Хто вам сказав?
— Ретана.
— Гей, Луї! — гукнув офіціант у суміжну кімнату.—
Чавеса поранено.

Мануель зняв обгортку з грудочок цукру і вкинув їх у склянку. Розмішав і випив каву — солодка, гаряча, вона зігріла його порожній шлунок. Тоді вихилив коньяк.

— Налийте ще чарку,— сказав він офіціантові.

Офіціант розіткав пляшку й налив йому повну чарку, вихлюпнувши чи не стільки ж на блюдечко. Підійшов ще один офіціант і став біля столика. Хлопчик-кавар уже пішов.

— Сильно поранено Чавеса? — спитав Мануеля другий офіціант.

— Не знаю,— відповів Мануель.— Ретана не казав.

— Де ж пак, тяжкий йому клопіт! — озвався високий на зріст офіціант. Мануель досі його не бачив. Певне, він тільки-но підійшов.

— Тут у нас як Ретана за тебе, то й живеш,— сказав високий офіціант.— А як ні, то хоч руки на себе накладай.

— Це правда,— докинув офіціант, що підійшов раніш.— Далєбі, щира правда.

— Атож, звісно, що правда,— сказав високий офіціант.— Коли вже я що кажу про цього типа, то добре знаю що.

— Згадайте-но, як він підніс Вілальту,— сказав перший офіціант.

— Та й не тільки його,— сказав високий.— А Марсіаля Лаланду! А Насьйоналя!

— Твоя правда, голубе,— потакнув низенький офіціант.

Мануель дивився, як вони стоять і балакають коло його столика. Він уже вихилив і другу чарку. Вони зовсім забули про нього. Він їх більше не цікавив.

— Ви подивіться лишень на тих дромадерів,— провадив далі високий офіціант.— Чи ви коли бачили отого Насьйоналя другого?

— Та бачив минулої неділі,— сказав перший офіціант.

— Чистісінька жпрафа,— докинув низенький.

— А я вам що кавав? — не вгавав високий.— А то ж усе Ретанині хлопці.

— Гей, налийте-но мені ще одну,— обізвався Мануель. Поки вони розмовляли, він перелив у чарку і випив той коньяк, що його офіціант був вихлюпнув на блюдечко.

Перший офіціант машинально наповнив йому чарку, і всі троє, не припиняючи розмови, подалися з кімнати.

Чоловік у протилежному кутку все ще спав, тихенько хропучи за кожним надихом; голова йому впиралася в стіну.

Мануель випив коньяк. Його теж почав долати сон. Виходити на вулицю надто жарко. Та й нічого йому робити в місті. Треба побачитись із Суріто. А доки він прийде, можна й покуняти. Мануель копнув ногою валізу під столом, щоб упевнитись, чи вона ще там. Мабуть, краще поставити її під стілець, до стіни. Він нагнувся і пересунув валізу. Відтак схилився на стіл і заснув.

Коли Мануель прокинувся, за столиком проти нього хтось сидів. То був опасистий чолов'яга з грубим, смуглявим, наче в індіанина, обличчям. Він сидів там уже довгенько. Зайшовши до каварні, він помахом руки зупинив офіціанта, що хотів був підійти до нього, і взявся читати газету, вряди-годи позираючи на

Мануеля, що спав собі, поклавши голову на стіл. Читав він на превелику силу, за кожним словом ворухачи губами. А коли стомлювався, переводив погляд на Мануеля. Він сидів на стільці обважніло, насунувши на лоба чорного кордовського капелюха.

Мануель підвівся й поглянув на нього.

— Здоров, Суріто,— мовив він.

— Здоров, синку,— озвався опасистий чолов'яга.

— Я спав...— Мануель потер кулаком чоло.

— Я так і думав, що ти спиш.

— Ну, як воно життя?

— Добре. А в тебе як?

— Та не дуже.

Обидва помовчали. Пікадор Суріто дивився на Мануелеве бліде обличчя. Мануель дивився на величезні пікадорові руки, що згортали газету, перше ніж схвати її в кишеню.

— Я маю до тебе прохання, Маносе,— сказав Мануель.

Маносдурос¹ було Сурітове прізвисько. Щоразу, коли чув його, він мимоволі згадував про свої ручиська. От і тепер зніяковіло поклав їх на стіл перед себе.

— Треба б випити,— сказав він.

— Авжеж,— озвався Мануель.

Підійшов офіціант, тоді вийшов і знову повернувся. Відходячи, він озирнувся на двох чоловіків при столу.

— В чому річ, Маноло? — Суріто поставив чарку на стіл.

— Чи ти не поміг би мені завтра ввечері покласти двійко бугаїв? — спитав Мануель, дивлячись на Суріто через стіл.

¹ Тверді руки (*исп.*).

- Ні,— відказав Суріто.— Я більше не виступаю.
Мануель втупив очі в чарку. Він сподівався такої відповіді — і дістав її. Атож, має відповідь.
- Вибачай, Маноло, але я більше не виступаю...—
Суріто дивився на свої руки.
- Та що вже там,— озвався Мануель.
- Я надто старий,— пояснив Суріто.
- Я ж просто спитався,— сказав Мануель.
- Кажеш, завтра у вечірній кориді?
- Еге ж. Я розважив, що якби тільки добрий пікадор, я цілком міг би впоратись.
- Скільки тобі дають?
- Триста песет.
- Мєні, пікадорові, й то більше платять.
- Я знаю,— сказав Мануель.— Я навіть не мав права тебе просити.
- Що тебе держить при цьому ділі, Маноло? — спитав Суріто.— Чом ти не відріжеш свою колету?
- Не знаю,— відказав Мануель.
- Ти ж літами майже такий, як я,— сказав Суріто.
- Не знаю,— ще раз мовив Мануель.— Не можу я без цього. Єдине, що я хочу, це мати рівні шанси. А покинути несила, Маносе.
- Неправда.
- Ні, правда. Я вже пробував не виступати.
- Я знаю, воно важко. Але інакше не можна. Тобі треба піти з арени, і то назавжди.
- Я не можу. Та й останнім часом у мене добре виходило.
- Суріто подивився йому в обличчя.
- Ти ж оце щойно з лікарні.
- Але перед тим усе було пречудово.
- Суріто нічого не сказав. Він узяв блюдечко і перелив у чарку розхлюпаний коньяк.

— Газети писали, що ніколи не бачили кращої фаєни¹,— сказав Мануель.

Суріто дивився на нього.

— Ти ж знаєш — коли мені гаразд, я виступаю добре,— провадив свої Мануель.

— Ти вже застарий,— сказав пікадор.

— Ні,— відказав Мануель.— Ти на десять років старший од мене.

— Я — то зовсім інше.

— Зовсім я не застарий,— сказав Мануель.

Запала мовчанка. Мануель дивився на пікадорове обличчя.

— Усе було чудово, доки мене поранено,— знов заговорив Мануель.— Було б тобі побачити той бій, Маносе,— додав він докірливо.

— Не хочу я бачити твоїх боїв,— відказав Суріто.— Я надто нервуюся.

— Ти вже давно не бачив мене.

— Надививсь я на тебе донесхочу.

Суріто позирнув на Мануеля, уникаючи його погляду.

— Тобі треба кінчати, Маноло.

— Не можу,— відповів Мануель.— Кажу ж тобі, тепер у мене добре виходить.

Суріто нахилився вперед, і далі тримаючи руки на столі.

— Слухай, я виступлю з тобою завтра, та якщо ти не впорався, ти покинеш це діло. Згоден? Даєш слово?

— Авжеж.

Суріто гукнув офіціанта.

— Треба кидати,— сказав він.— Годі вже дурня клеїти. Треба відрізати колету.

¹ Прикінцева частина бою з бугаєм.

— Не доведеться кидати,— відказав Мануель.— Побачиш сам. Я маю що показати.

Суріто встав. Йому набридло сперечатись.

— Мусиш кинути,— сказав він.— Я сам одріжу тобі колету.

— Не одріжеш,— сказав Мануель.— Не буде нагоди.

Суріто гукнув офіціанта.

— Ходім,— мовив до Мануеля.— Ходім до мене.

Мануель нахилився і витяг з-під стільця валізу. Він був задоволений. Отже, Суріто виступить разом з ним. Це ж бо найліпший пікадор. Тепер усе буде гаразд.

— Підемо до мене, чогось попоїмо,— сказав Суріто.

Мануель стояв у патіо¹ кінниці, чекаючи, поки скінчиться комічна програма. Обіч нього стояв Суріто. Вони стояли серед темряви. Високі ворота, що вели на арену, були зачинені. Нараз над ними вибухнув сміх, відтак ще раз. Потім запала тиша. Мануель любив дух кінниці. Приємно було відчувати його в темряві. Зокола арени знову долинув гучний регіт, тому — оплески, такі довгі, що здавалось, їм і кінця не буде.

— Ти бачив коли цих коміків? — спитав Суріто. Його дебела постать ледь бовваніла в темряві поряд Мануеля.

— Ні,— відповів Мануель.

— Дуже кумедні,— сказав Суріто. Він усміхнувся сам до себе в темряві.

Високі й щільні двійчасті ворота розчахнулись, і Мануель побачив арену, яскраво освітлену дуговими лампами, і темне кільце рядів навкруг, що здіймалися високо вгору; довкола арени, вклоняючись глядачам,

¹ Внутрішній дворик (*icn.*).

бігли двоє, зодягнені волоцюгами, за ними — третій, в костюмі готельного служки, що раз по раз нахилився, підбирав порозкидвані на піску капелюхи й тростинки і шпурляв їх назад у темні ряди.

У патіо ввімкнули електричне світло.

— Ти збирай хлопців, а я тим часом піду засідлаю котру конячину,— сказав Суріто.

Позад них задзеленчали брязкальця на мулах, що їх вели на арену, аби витягти вбитого бугая.

Учасники квадрильї, що спостерігали виступ коміків із проходу між бар'єром та рядами, повернулись у патіо і, про щось балакаючи, гуртом стали під ліхтарем. Гарний з виду молодик у червоно-жовтому з сріблом костюмі підійшов до Мануеля й усміхнувся.

— Я Ернандес,— мовив він і подав руку.

Мануель потиснув її.

— Маємо сьогодні справжніх слонів,— весело сказав юнак.

— Бугаї здорові, і роги нічогенькі,— погодився Мануель.

— Вам припали найбільші,— сказав юнак.

— Дарма,— сказав Мануель.— Що більший бугай, то більше м'яса для бідаків.

— Де ви таке почули? — осміхнувся Ернандес.

— Так віддавна кажуть,— відповів Мануель.— Ану збери свою квадрилю, я хочу побачити, хто буде зі мною.

— У вас там є непогані хлопці,— сказав Ернандес.

Юнак був дуже веселий. Він мав уже два вечірніх виступи і починав заживати слави в Мадриді. І тепер тішився з того, що за кілька хвилин розпочнеться бій.

— А де пікадори? — спитав Мануель.

— У стайні, сваряться за коней: кому дістануться кращі,— усміхнувся Ернандес.

Заляскали пуги, задзеленчали брязкальця, і у ворота

чвалом забігли муди, тягнучи за собою молодого бугая, що полишав на піску широку борозну.

Скоро забрано бугаїв труп, усі пошикувалися до виходу.

Мануель і Ернандес стояли попереду. За ними, перекинувши через руку важкі плащі, стали юнаки з їхніх квадрилій. Позаду, в тьмяно освітленому закутку патію, сиділи верхи чотири пікадори, тримаючи навсторч списи із сталевими клюгами.

— Дивно, чого це Ретана шкодує нам світла, щоб хоч коней побачити,— сказав один пікадор.

— Він знає, що нам краще не придивлятися до цих шкап,— озвався інший.

— Оця, що піді мною, ледве на ногах стоїть,— сказав перший.

— А все ж вони коні.

— Та звісно, що коні.

Вони перемовлялись у півтемряві, сидячи на своїх миршавих конячинах.

Суріто не казав нічого. Він запасів єдиного пристойного коня, що був у стайні. Уже й випробував його у загоні — кінь слухався поведів і острог. Суріто зняв йому з правого ока пов'язку і перерізав мотузки, що туго притягували вуха до голови. То був добрий, міцний кінь, стійкий на ноги. Нічого іншого Суріто й не потребував. Мав надію відбути на ньому всю кориду. Сидячи у великому стьобаному сідлі й чекаючи в сутіні виходу на арену, він осягнув думкою всі свої дії в наступному бою. Обабіч нього інші пікадори й дали перемовлялися проміж себе. Він їх не чув.

Обидва матадори стояли поряд на чолі своїх квадрилій, в однаковий спосіб підгорнувши плащі лівою рукою. Мануель думав про трьох юнаків позаду нього. Всі троє були мадрідці, як і Ернандес, мали років по дев'ятнадцять. Один з них, позажний і мовчазний ци-

ган із смуглявим обличчям, сподобався Мануелеві. Він обернувся.

— Як тебе звуть, хлопче? — спитав він цигана.

— Фуентес,— відповів той.

— Гарне ім'я,— сказав Мануель.

Циган усміхнувся, блиснуввши зубами.

— Коли бугай вийде, ти напоядься на нього, нехай трохи побігає,— сказав Мануель.

— Добре,— мовив циган. Обличчя його споважніло. Він став думати про те, що йому належало робити.

— Здається, починають,— сказав Мануель Ернандесові.

— Еге ж. Ходімо.

З піднесеною головою, погойдуючись у такт музики й вільно вимахуючи правицею, вони вийшли з воріт і в сяйві дугових ламп рушили через піщану арену; за ними посунули квадрильї, потім пікадори верхи на конях, а позаду всіх тяглися служники та обвішані брязкальцями мули. Коли вони проходили ареною, публіка вітала Ернандеса оплесками. Вони виступали гордовито, погойдуючись і дивлячись просто себе.

Матадори вклонилися президентові¹, і похід розділився. Матадори підійшли до бар'єра поміняти свої важкі мантії на легкі бойові плащі. Мулів вивели геть. Пікадори гірко сбімчали круг арени, і двоє їх зникло в тих самих воротах, з яких виїхали. Служники розрівняли пісок.

Мануель випив склянку води, що налив йому один з Ретаниних помічників, котрий мав бути в нього за підручного й подавати шпаги. Ернандес, погоєоривши із своїм підручним, підійшов до Мануеля.

— Ти маєш успіх, друже,— похвалив його Мануель.

— Мене люблять,— врадувано сказав Ернандес.

¹ Ур: товєць, що наглядає за коридою, розпорядник.

— Як минув похід? — спитав Мануель Ретаниного помічника.

— Чисто як на весіллі,— відказав той.— Прекрасно. Вийшли мов ті Хоселіто й Бельмонте ¹.

Повз них проїхав Суріто, неначе громіздка ківна статуя. Він повернув коня передом до протилежного кінця арени — там були ворітки загону, звідки мав з'явитися бугай. Суріто почувався незвично у світлі дугових ламп. Він завжди виступав серед дня, під гарячим сонцем, і за великі гроші. Ця комедія з лампами була йому не до душі. Хоч би вже починали!

Мануель підійшов до нього.

— Попоганяй його, Маносе,— сказав він.— Укоської добре, щоб був якраз для мене.

— Попоганяю, синку.— Суріто плюнув на пісок.— Так попоганяю, що він у мене за бар'єр вистрибне.

— Не давай йому попуску, Маносе,— не вгавав Мануель.

— Не буде йому попуску,— запевнив Суріто.— Ну, чого вони там дляються?

— Онде вже відчиняють,— сказав Мануель.

Суріто сидів у сідлі, всунувши ступні в стремена й стискаючи коневі боки дебелими ножиськами в обтягнутих оленячою шкірою панцерах, тримаючи в лівій руці повід, а в правій — довгого списа, низько насунавши на чоло крилатого капелюха, що заслоняв од світла очі, і не зводячи погляду з далеких воріток загону. Кінь почав щулити вуха. Суріто погладив його лівою рукою.

Червоні ворітки загону розчинилися, і якусь хвилю Суріто бачив тільки порожній перехід, далеко по той бік арени. Аж ось відтіля притьмом вискочив бугай і, опинившись у яскравому світлі ламп, уперся в пісок

¹ Славновісні матадори.

усіма чотирма ногами, а тоді, радіючи, що видобувся з темної тісної загороди, пустився по арені чвалом, легким і майже безгучним — було чути лише хрипке сапання з його розширених ніздрів.

У першому ряду трохи знудьгований запасний репортер «Ель Еральдо», посунувшись уперед до цементового парканчика, що був упорівень з його колінами, нашкрывав у записнику: «Бугай Кампаньєро, чорної масті, вага 42¹, щодуху вимкнувся на арену й пішов з місця навзаводи...»

Мануель, прихилившись до бар'єра й не зводячи очей з бугая, махнув рукою, і на середину вибіг циган, тягнучи за собою плащ. Бугай з розгону круто повернув і, наставивши роги й задерши хвоста, кинувся на плащ. Циган біг зигзагами, і, коли навернувся бугасві на очі, той облишив плащ і шугнув за людиною. Циган метнувся до бар'єра, перескочив за червону дерев'яну огорожу, і ту ж мить бугай ударив у неї рогами. Він двічі кидався на огорожу, нестямно б'ючи рогами об дошки.

Репортер «Ель Еральдо» запалив сигарету й шпурнув сірник на бугая, відтак занотував у записнику: «Дорідний, із рогами, які подобаються навіть платним глядачам, Кампаньєро виявив намір вдертися на територію матадорів».

Коли бугай ударив рогами в огорожу, Мануель виступив уперед, на втоптаний пісок. Краєм ока він бачив Суріто, що сидів на своєму білому коні поруч самого бар'єра, десь за чверть кола од нього, з лівого боку арени. Мануель підняв плащ близько перед себе, зібравши кожною рукою по складці, і крикнув до бугая: «Йо! Йо!» Бугай обернувся і, ніби відіпхнувшись від огорожі, люто вергнувся на плащ, а Мануель

¹ У традиційних умовних одиницях.

ступнув убік, крутнувся на підборах і повів бугая навколо себе, відхилиючи плащ просто в нього перед рогами. Зробивши повний оберт, він знову став лицем до бугая, так само підняв плаща перед грудьми і, коли бугай напав удруге, знову обернувся кругом. За кожним поворотом публіка вибухала криком.

Чотири рази він обводив бугая навколо себе, здіймаючи плащ високою хвилею, і кожного разу ставав проти нього, щоб той знову кинувся в напад. Аж ось у кінці п'ятого повороту він приклав плаща до стегна і крутнувся на місці, так що плащ майнув навколо нього, мов спідничка балерини, а бугай аж наче оперезав його, як поясом; тоді Мануель відскочив убік, залишивши бугая віч-на-віч із Суріто на білому коні, що виїхав на арену і став наче вкопаний. Кінь утупив очі в бугая, вуха його нашорошилися, губи засіпалися; Суріто, насунувши капелюха на очі, подався вперед, з-під його ледь зігнутої в лікті правиці стримів довгий спис, похилений додолу й наставлений гострою залізною клюгою просто на бугая.

Другорядний репортер «Ель Еральдо», затаючись сигаретою і не спускаючи бугая з ока, писав: «Ветеран Маноло показав низку досить пристойних веронік, завершивши їх суто бельмонтівським рекорте¹, за що його нагороджено оплесками завсідників,— і от у бій вступає кіннота».

Суріто сидів на коні, прикидаючи на око відстань між бугаем і кінцем свого списа. Тим часом бугай, наготувавшись, порвався вперед, цілячи поглядом коневі в груди. Коли він нагнув голову, щоб узяти коня на

¹ Описані вище способи обводу бугая (*вероніка, рекорте*), так само як і згадувані далі в тексті *кіте, пасо натураль, пасо де печо, реболера*, належать до традиційних, чітко регламентованих пластичних фігур, що їх має виконати матадор протягом бою.

роги, Суріто всадив клюгу списа у випнутий горб м'язів бугасві на карку, всім тілом наліг на ратище, а лівою рукою поставив коня дйба — аж копита мелькнули в повітрі. — і перекинув його праворуч, відтиснувши бугая додолу й убік, так щоб роги не зачепили копсві черева; тремтячи всім тілом, кінь став на передні ноги, а бугай, хльоснувши хвостом йому по грудях, кинувся на плащ, що його розіпнув перед ним Ернандес.

Ернандес подався вбік, заманюючи бугая за собою, до другого пікадора. Помахами плаща він зупинив бугая просто перед конем з вершником, а сам відступив. Бугай забачив коня і метнувся до нього. Пікадорів спис ковзнув йому по хребті і, коли бугай завдав коня на роги, пікадор, уже вилітаючи з сідла після невдалого замаху списом, випростав праву ногу й почав валитися ліворуч, так щоб кінь упав між ним та бугасем. Піднятий на роги й заколотий кінь важко гепнувся додолу, і, поки бугай усе ще буцав його, пікадор відіпхнувся від коня чобітьми й ліг осторонь, дожидаючи, коли його відтягнуть далі й підведуть на ноги.

Мануель не перешкоджав бугасві штрикати рогами забитого коня — квапитись нема чого, пікадор уникнув небезпеки; до того ж гакому пікадорові не завадить трохи потремтїти. Нехай іншим разом довше держиться. Пікадори задрипані!.. Мануель перевів погляд на той бік арени, де недалеко від бар'єра, приструнивши коня, вже чекав Суріто.

— Йо! — гукнув Мануель до бугая. — *Tomar!*¹ — і обіруч розіпнув плаща, аби він упав бугасві в око.

Бугай покинув коня і шарпнувся до плаща, а Мануель, відбігши набік із розвіяним плащем у руках,

¹ Сюди! (Исп.).

зупинився, стрімко крутнув на підборах і поставив бугая просто перед Суріто.

«За смерть одного росіянта Кампаньєро дістав двійко ударів списом, а Ернандес і Маноло виконали по кіте,— написав репортер «Ель Еральдо».— Скуштувавши залізної клюги, бугай цілком переконливо довів, що не полюбляє коней. Ветеран Суріто згадав давнину і показав добру роботу із списом, зокрема чудове суерте¹...»

— Олє! Олє! — закричав чоловік, що сидів поряд з ним. Крик його загубився в реві натовпу, і чоловік ляснув репортера по спині. Той звів очі й побачив унизу проти себе Суріто, що, всім тулубом перехилившись через коня і тримаючи списа при самій клюзі, так що довге ратище скісно стриміло в нього з-під пахви, щосили наважував на клюгу і не давав бугасві зрушити з місця; бугай люто опирався, силкуючись добутися до коня, а Суріто, подавшись далеко вперед і схилившись просто над ним, усе натискав та натискав на нього і водночас поволі відпирив коня у другий бік, аж доки той опинився на безпечній віддалі. І як тільки Суріто відчув, що бугай уже навряд чи зачепить коня, він послабив свій невідпорний натиск, і, коли бугай рвонув з місця, гостра сталева клюга розпорол горб м'язів йому на карку, а тим часом перед його мордою вже був Ернандесів плащ. Бугай у нестямі вергнувся до плаща, і юнак вивів його на середину арени.

Суріто сидів у сідлі, гладячи коня по шиї і спостерігаючи, як в яскравому світлі арени бугай кидається на плаща, що ним Ернандес вимахував йому перед очима під захоплені вигуки публіки.

— Бачив штуку? — спитав він Мануеля.

¹ Один із прийомів пікадора, що його описано вище.

— Це було чудово,— озвався Мануель.

— Дав я йому чосу,— сказав Суріто. — Поглянь лиш на нього.

Наприкінці одного з поворотів, коли плащ майнув трохи не впритул до нього, бугай спіткнувся і вклякнув на передні ноги. Він миттю підвівся, але навіть здаля, від краю арени, Мануель і Суріто побачили блискучий струмінь крові, що збігав бугаєві по лопатці, ясно вирізняючись проти чорної шерсті.

— Дав я йому чосу,— знову сказав Суріто.

— Добрячий бугай,— мовив Мануель.

— Пустили б мене ще раз штрикнути, і я поклав би його,— сказав Суріто.

— Починають новий захід,— сказав Мануель.

— Поглянь лиш на нього,— не вгавав Суріто.

— Мені вже час туди,— сказав Мануель і подався бігцем на другий бік арени, де служники вивели нового коня і, тримаючи його за вудила, рушили до бугая; вони били коня кийками по ногах і всім гуртом силкувалися підтягти його до бугая, що стояв, понуривши голову та колупаючи ратицями пісок, і не знав, нападати йому чи ні.

Суріто звільна під'їхав ближче і похмуро дивився на цю сцену, не проминаючи жодної деталі.

Нарешті бугай зрушив з місця, і служники метнулися до бар'єра; пікадор ударив списом набагато далі, ніж треба, і бугай, добувшись головою під коня, підняв його на роги й завдав собі на спину.

Суріто спостерігав. Як служники в червоних сорочках підбігли до пікадора й відтягли його вбік. Як пікадор, уже звівшись на ноги, лаявся та вимахував руками. Як Мануель і Ернандес узяли напоготів свої плащі. І як бугай, величезний чорний бугай, стояв з конем на спині, і коневі копита висіли в повітрі, а вуздечка зачепилася за роги. Чорний бугай з конем на спині,

що хитався на коротких ногах, вигинав шию і крутив головою, намагаючись звільнитися від коня, аж урешті той упав долі. І тоді бугай кинувся на плащ, якого розгорнув перед ним Мануель.

Тепер бугай став покволіший, відчув Мануель. Він спливав кров'ю. По всьому його боці відлискувала кров.

Мануель знову підставив йому плаща. Той кинувся — важкий, незграбний, втупивши в плащ вирячені очі. Мануель відступив убік і підніс руки, розпинаючи плаща перед бугаєм, щоб зробити вероніку.

За мить він знову стояв лицем до бугая. Еге ж, голова йому трохи похилилася. Тепер він держить її нижче. То Сурітова робота.

Мануель, змахнув плащем — ага, ось кинувся! — а відтак ступнув набік і виконав ще одну вероніку. «Тепер він нападає страх як пильно, — подумав про бугая. — Йому добряче перепало, отож він став обачніший. Немов чигає на мене. З ока не спускає. Та я щораз одвертаю його плащем».

Він труснув плащем бугаєві перед очима — ага, кинувся! — і знову ступнув убік. Цього разу надто вже близько. Не можна так близько його підпускати.

Край плаща, ковзнувши бугаєві по спині, коли той метнувся повз Мануеля, був мокрий від крові.

Ну, ще раз, тепер уже останній.

Уникнувши попередніх нападів бугая, Мануель став проти нього і обома руками розгорнув плаща. Бугай дивився на людину. Не згодячи очей, наставивши роги просто вперед, дивився на людину, пильнував.

— Йо! — гукнув Мануель. — *Toro!*¹ — і, відхилившись назад, змахнув плащем.

¹ Бугаю! (*Існ.*)

Ось ізнов кинувся!.. Він одступив убік, війнув плащем позад себе і крутнувся на підборах, так що бугай оббіг коло нього і, знову піймавши облизня, слухняно став там, де спинив його Мануелів плащ. Мануель узяв плаща одною рукою, труснув ним бугаєві перед писком, аби показати, що бугай закляк на місці, і пішов геть.

Оплесків не було.

Мануель рушив до бар'єра, а Суріто тим часом поїхав з арени. Поки Мануель змагався з бугаєм, пролунав звук сурми, викликаючи на арену бандерильєрів. Мануель ледве дочув його. Служники накривали ряднами двох мертвих коней і притрушували тирсою плями крові.

Мануель підійшов до бар'єра напиться води. Ретанин помічник подав йому важкий неполив'яний дзбан.

Фуентес, високий циган, стояв з двійком бандерилій у руках, склавши їх до купи — тонкі червоні палички з наставленими вперед гострими, як рибальські гачки, кінцями. Він подивився на Мануеля.

— Іди,— сказав Мануель.

Циган ступнув уперед. Мануель поставив дзбан долі й звернув погляд на арену. Тоді втер хусточкою обличчя.

Репортер «Ель Еральдо» взяв пляшку теплої шампанського, що стояла в нього між ніг, раз чи два ковтнув і дописав абзац:

«...Підстаркові Маноло не перепаало оплесків за низку ординарних штук із плащем, і ось уже перед нами бандерильєри».

Посеред арени в самотині стояв бугай, усе ще мов закляклий. Фуентес, високий, рівний, гордовито простував до нього, виставивши в кожній руці по тонкій червоній паличці, що їх він тримав у пучках вістрями вперед. Фуентес підступав усе ближче. Позад нього

і трохи збоку йшов другий юнак з плащем. Бугай побачив їх і враз очутився.

Він стежив за Фуентесом, що вже стояв проти нього. Ось Фуентес відхилився назад і гукнув бугая. Потім ворухнув бандерильями, і відблиск світла на сталевих вістрях привернув бугаїв погляд.

Бугай задер хвоста і зірвався з місця.

Він кинувся просто вперед, не спускаючи очей з Фуентеса. Той стояв непорушно, відхилившись назад і виставивши перед себе бандерильї. Коли бугай пригнув голову, націлюючись рогами, Фуентес подався назад, руки його зійшлися до купи й метнулись угору, і бандерильї, мов дві червоні стріли, направилися долі; відтак він хильнувся вперед, устромив гострі тички бугасві в карк і, подавшись далеко над роги, спираючись у держалка бандерильї, вигнувся всім тілом на міцно стулених ногах, щоб перепустити бугая повз себе.

— Олє! — обізвався натопц.

Бугай оскаженіло мотав головою і, брикаючи ратицями в повітрі, вистрибував угору, наче пструг із води. За кожним скоком на його каркові стріпувалися червоні держалка бандерильї.

Мануель, стоячи біля бар'єра, завважив, що бугай увесь час буцає рогами праворуч.

— Скажи йому, нехай тепер устромить двійко з правого боку,— мовив він до хлопця, що бігцем подався до Фуентеса з новими бандерильями.

Важка рука лягла Мануелєві на плече. То був Суріто.

— Ну як воно, синку? — спитав він.

Мануель слідкував очима за бугаєм.

Суріто нахилився над бар'єром, обіпершись на руки. Мануель повернувся до нього.

— Непогано в тебе виходить,— сказав Суріто.

Мануель похитав головою. Він не мав чого робити до наступного заходу. Циган чудово вправлявся в бандерильями. На той час, коли він сам знову вийде на арену, бугай таки підупаде на силі. Добрячий бугай. Досі все було легко. Останній захід із шпагою — ото єдине, чим варт перейматися. Властиво, Мануель не переймався, навіть не думав про те. Однак, стоячи там біля бар'єра, не міг позбутися якогось гнітючого передчуття. Він дивився на бугая, уявляючи собі наступну фаєну і свої перепуски з червоною сукниною, що ними він заганяє бугая, змусить його скоритися.

Циган знов ішов назустріч бугасві — ішов козирем, пружно ступаючи, мов по паркету танцювальної зали, і червоні держалка бандерилій здригалися за кожним його кроком. Бугай, що стояв тепер не так напружено, пильнував за ним, наміряючись кинутися, але вичікував, коли той підступить ближче, щоб ударити напевне і ввігнати в нього роги.

Коли Фуентес підійшов зовсім близько, бугай вергнувся на нього. Фуентес відбіг на чверть кола, пустивши бугая повз себе, а скоро той повернув назад — спинився, вискочив йому навперейми і, звівшись навпшиньки та випроставши руки, затопив бандерильї просто у випнутий клубок м'язів на бугасвому карку, спритно ухилившись від рогів.

Натовп вибухнув схвальним ревом.

— Цей хлопчисько не довго виступатиме вечорами, — сказав Ретанин помічник, звертаючись до Суріто.

— Молодець, — сказав Суріто.

— Онде, дивіться.

Вони дивилися далі.

Фуентес стояв, прихилившись спиною до бар'єра. Позад нього, за бар'єром, двоє юнаків із квадрильї тримали плащі напготові, щоб, плескаючи ними об огорожу, відвернути бугая вбік.

Бугай, висолопивши язика і надимаючи боки, стежив за циганом. Був певен, що тепер уже той од нього не втече. Он як притиснувся до червоних дощок. Досить лише кинутись... Бугай не спускав його з ока.

Циган подався назад і відсмикнув руки з бандерильями, націленими на бугая. Він гукнув бугая, тупнув на нього ногою. Та бугай мався на бачності. Він важив на людину. Годі з нього тичок у карк.

Фуентес підступив трохи ближче до бугая. Відхилився назад. Ще раз гукнув його. Хтось із публіки застерезливо скрикнув.

— Надто близько, бісів син,— сказав Суріто.

— Ви дивіться,— сказав Ретанин помічник.

Відхилившись назад, Фуентес дражнив бугая бандерильями і раптом високо підскочив. Ту ж мить бугай задер хвоста й кинувся на нього. Фуентес легко спустився на носак, звів руки перед себе, вигнувся всім тілом і, спритно ухилившись від правого рога, вергнув палички прямовисно вниз.

Бугай з усього розгону вдарив рогами у бар'єр — туди, де плескали по дошках плащі, відвертаючи його увагу від людини.

Циган уже біг уздовж бар'єра, наближаючись до Мануеля і вклоняючись на оплески глядачів. Камізелька на ньому була роздерта — бугай таки зачепив її кіпчиком рога. І зрадуваний циган показував ту дірку глядачам. Так він оббіг довкола всієї арени. Суріто бачив, як циган пробіг повз нього, усміхаючись, показуючи на свою камізельку. І собі усміхнувся.

Останні дві бандерильї застромив хтось інший. Ніхто цього навіть не завважив.

Ретанин помічник напнув на прут червону сукнину мулети¹, згорнув її і подав через бар'єр Мануелеві.

¹ Трикутний клопоть сукна на розпинці, що ним орудує матадор у прикінцевій частині бою.

Потому нахилився до шкіряного футляра з шпагами, вийняв одну шпагу і, тримаючи її за піхви, також простягнув Мануелєві. Мануель узявся за червоний держак, висмикнув лезо, і шкіряні піхви звисли додолу.

Він подивився на Суріто. Той побачив, що обличчя Мануелєве зрошене потом.

— Тепер він твій, синку,— сказав Суріто.

Мануель кивнув головою.

— Він добряче пристав,— сказав Суріто.

— Саме те, що вам треба,— підтакнув Ретанин помічник.

Мануель кивнув головою.

Десь угорі, під самим дахом, сурмач провістив початок останнього заходу, і Мануель рушив через арену туди, де у високій темній ложі мав сидіти президент.

У першому ряду запасний репортер «Ель Еральдо» ковтнув чималу децицю теплового шампанського. Він вирішив, що не варто гаяти часу на детальний звіт — можна буде написати й у редакції. Справді-бо, чи така вже воно велика важниця? Усього-на-всього вечірка корида. Коли він чого й не побачить, то прочитає в ранкових газетах... Він знову приклався до пляшки з шампанським. О дванадцятій на нього чекатимуть у «Максима». Та й які це, зрештою, матадори? Хлопчиська й ледацюги. Збіговисько ледацюг... Він сховав записника в кишеню і подивився на Мануеля, що стояв сам-один край арени, вітально піднісши капелюха до ложі, котрої не було видно високо в темних рядах. Серед арени стовбичив бугай, утупивши перед себе невидючі очі.

— Присвячую цього бугая вам, пане президенте, і мадрідській публіці, найвибагливішій та найвелкодушнішій у світі,— промовляв Мануель. То була

традиційна формула. Він виголосив її усю. Як на вечірню кориду, міг би трохи й скоротити.

Він уклонився до темряви, випростався, кинув капелюха через плече і, узявши в ліву руку мулету, а в праву — шпагу, рушив назустріч бугаєві.

Мануель наближався до бугая. Бугай дивився на нього пильно, сторожко. Мануель бачив, як з-над лівої лопатки бугая звисають бандерильї, а на боці, як і перше, вилискує кров від ударів Сурітового списа. Завважив він і те, як бугай стоїть на ногах. Простуючи вперед з мулетою в лівій руді та шпагою в правій, він не відводив очей від бугаєвих ніг. Бугай не міг напасти, не зіставивши ніг до купи. А він стояв на них рівно, без напруги.

Мануель підступав до бугая, не відводячи очей від його ніг. Усе гаразд. Він дасть собі раду. Треба тільки змусити бугая похилити голову, щоб, убиваючи його, уникнути рогів. Він не думав тепер про шпагу, ані про те, як убиватиме бугая. Думав про найближчу мить. Але й те, що він мав робити далі, усе ж гнітило його. Зближаючись до бугая і стежачи йому за ногами, він бачив то бугаєві очі, то вогкий писок, то широко розставлені й вигнуті наперед роги. Очі в бугая були в облямівці світлих кіл. Ті очі пильнували за Мануелем. Бугай відчував, що має нарешті спобігти цього чоловічка з білим обличчям.

Мануель спокійно стояв перед ним і розправляв шпагою мулету, потому застромив лезо в червону сукнину, і шпага, що він узяв тепер у ліву руку, розіпнула її, наче клівер на вітрильнику. Водночас погляд його привернули кінчики бугаєвих рогів. Один трохи розщепився від удару в бар'єр, другий був гострий, мов їжатцева колючка. Розгортаючи мулету, Мануель завважив, що білий при споді ріг почервонів од крові.

Усе це він добачив, не спускаючи з ока бугасвих ніг. Бугай пильно дивився на Мануеля.

«Не хоче нападати,— подумав Мануель.— Збирається на силі. Треба не дати йому спокою і примусити похилити голову. Неодмінно щоб похилив голову. Суріто вже раз пригнув його додолу, та він прочунився. Ось я зрушу його з місця, знову потече кров, і він швидко охляне».

Виставивши перед себе розіпнуту шпагою мулету, він гукнув бугая.

Бугай дивився на нього.

Мануель зачіпливо подався назад і труснув широко розгорнутою сукниною.

Бугай уздрів мулету. В бсвіті дугових ламп вона яскріла пурпуром. Ноги його напружились.

Зараз кинеться. У-у-ух!..

Як тільки бугай скочив уперед, Мануель відсторонився й підняв мулету, так що вона пройшла над рогами і ковзула по широкому бугасвому хребті від голови до хвоста. Бугай ударив рогами в порожнечу. Мануель стояв непорушно.

Проскочивши далі, бугай, наче кіт, що вислизає з-за рогу, повернув назад і став проти Мануеля.

Тепер він знову рвався до бою. Важка неповороткість зникла. Мануель помітив свіжу кров, що блищала на його чорній лопатці й стікала вниз по нозі. Він витяг з мулети шпагу і взяв її у праву руку. Прислутившись мулету додолу в лівій руці і відхилившись ліворуч, гукнув бугая. Бугасві ноги напружились, очі не відривалися від мулети. «Зараз кинеться»,— подумав Мануель. Ух!..

Уникаючи удару, він хильнувся вбік і перепустив бугая під мулетою; ноги його не зрушили з місця, а шпага виписала круту дугу, сяйнувши проти світла.

Після пасе натураль бугай знову наготувався до нападу, і Мануель підняв мулету на пасе де печо. Він міцно вперся ногами в пісок, і бугай проскочив під мулетою біля самих його грудей. Мануель відхилив голову, щоб її не зачепили брязкучі держалка бандерилій. Гаряче чорне тіло бугая на мить торкнулося його грудей.

«Хай йому чорт, надто близько»,— подумав Мануель.

Суріто, нахилившись над бар'єром, щось швидко сказав циганові, і той з плащем у руці побіг до Мануеля. Суріто насунув капелюха на очі й став дивитися на арену, туди, де був Мануель.

Мануель знову стояв лицем до бугая, приспустивши мулету ліворуч себе. Бугай нахилив голову і стежив за мулетою.

— Якби ці штуки робив Бельмонте, вони б тут усі показалися,— сказав Ретанин помічник.

Суріто не озвався. Він не спускав очей з Мануеля, що стояв посеред арени.

— Звідки хазяїн викопав цього дивака? — спитав Ретанин помічник.

— З лікарні,— відказав Суріто.

— Отам-таки й знову буде, і то дуже скоро,— мовив Ретанин помічник.

Суріто обернувся до нього.

— Постукай,— звелів він, показуючи на бар'єр.

— Та я ж просто пожартував,— сказав Ретанин помічник.

— Постукай у дошку.

Ретанин помічник нахилився і тричі стукнув по бар'єру.

— А тепер дивися,— сказав Суріто.

Посеред арени, під дуговими лампами, Мануель став на одне коліно проти бугая і обома руками підняв мулету; бугай, задерши хвоста, кинувся на нього.

Мануель відсторонився, а коли бугай кинувся знову, він крутнув мулету півколом, так що той упав на передні ноги.

— Еге, та він же добрячий матадор,— сказав Ретаннин помічник.

— Ні,— сказав Суріто.

Мануель устав і, тримаючи мулету в лівій руці, а шпагу — в правій, уклонився на оплески з темних рядів.

Бугай важко підвівся і чекав, низько понуривши голову.

Суріто щось сказав іще двом юнакам із квадрильї, і ті вибігли на арену й стали позаду Мануеля, тримаючи в руках плащі. Тепер за ним стояли четверо. Ернандес був коло нього весь час відтоді, як він уперше вийшов з мулетою. Фуентес, високий, спокійний, держав плащ біля грудей, незворушно дивлячись на все. А оце підійшли ще двоє. Ернандес показав їм, щоб стали по одному з кожного боку. Мануель стояв сам лицем до бугая.

Мануель махнув рукою до юнаків з плащами, щоб вони одійшли назад. Обережно відступаючи, ті побачили, що обличчя його бліде і зрошене потом.

Невже вони не знають, що треба триматися далі? Чого лізуть бугаєві перед очі з своїми плащами, коли його вже загнано й зупинено на місці? Без того доволі мороки.

Бугай стояв, розсунувши ноги, і дивився на мулету. Мануель згортав мулету в лівій руці. Бугай не зводив з неї очей. Його тіло важко обвисло. Голова похилена, але не так уже й низько.

Мануель посварився на нього мулетою. Бугай не зворухнувся. Тільки стежив за ним очима.

«Важкий мов свинець,— подумав Мануель.— Ноги квадратом. Стоїть як слід. Можна кінчати».

Він думав фаховими термінами матадора. Траплялося, що він не міг знайти відповідного слова, і тоді думка вривалась. Його чуття і навички діяли автоматично, а думка працювала повільно й потребувала слів. Він знав про бугаїв усе. Йому не треба було нічого думати про них. Він просто робив те, що належало робити. Його очі бачили, що діється довкола, а тіло виконувало потрібні рухи без участі думки. Якби він думав про те все, він загинув би.

От і тепер, стоячи сам на сам з бугаєм, він осягав чуттям багато речей водночас. Онде роги — один розщеплений, другий рівний і гострий... Треба стати обіч лівого рога, приспустити мулету, щоб бугай подався за нею, а відтак ступнути вперед і, перехилившись над рогами, коротко і прямо затопити лезо шпаги в невеличке, завбільшки з п'ятипесетову монету, кружальце на зашийку, просто між гострі виступи бугаєвих лопаток. А зробивши все те — швидко відсторонитися з-перед рогів. Він знав, що має все те зробити, але в думці було тільки два слова: «*Corto y derecho*» — «коротко і прямо».

«Коротко і прямо»,— думав він, згортаючи мулету. «Коротко і прямо» — висмикнув із мулети шпагу, став обіч розщепленого лівого рога, спустив мулету вбік через усе тіло, аж його права рука із шпагою на рівні очей утворила хрест, а відтак звівся навшпиньки й націлив спрямоване донизу лезо на бугаїв карк.

«Коротко і прямо» — він ступнув до бугая.

Удар — і він відчув, що злітає в повітря. Саме тут мить він наважив був на шпагу, і вона випорснула йому з руки. Він упав на пісок, і бугай посунув на нього. Лежачи плазом, Мануель відштовхнув од себе його пісок узутими в пантофлі ногами. Він штурхав і штурхав, а бугай не відступався від нього, але, збуджений до нестями, ніяк не міг його поцілити й безладно

тицяв головою, встромляючи роги в пісок. Молотячи ногами так, наче жонглював м'ячем, Мануель не давав бугаєві ударити навпростець.

Ззаду на Мануеля повіяло вітерцем од плащів, що ними відманювано бугая, і бугай подався геть, з розгону перескочивши через Мануеля. На мить він заступив собою світло. Але ногою не зачепив.

Мануель устав і підібрав мулету. Фуентес подав йому шпагу. Вона зігнулася, коли втрапила бугаєві в лопатку. Мануель виправив її на коліні й бігцем пустився до бугая, що стояв тепер біля одного з мертвих коней. Він біг, і роздерта під пахвою куртка плескала йому по боці.

— Забери його звідти! — гукнув він циганові.

Тим часом бугай почув дух крові од мертвого коня і встромив роги в рядно. Він кинувся на Фуентесів плащ, рядно, зачепившись за розколений ріг, повисло йому на голові, і глядачі засміялися. Бугай стояв посеред арени й мотав головою, силкуючись позбутися рядна. Ернандес, підбігши ззаду, вхопився за край рядна і спритно скинув його з рога.

Бугай подався був за ним, та нараз прикипів на місці. Він знов уникав бою. Мануель підступав до нього зі шпагою і мулетою. Махнув мулетою йому перед очима. Бугай не хотів нападати.

Мануель став до нього боком, націляючись лезом шпаги. Бугай і не ворухнувся, стояв наче мертвий, не маючи сили кинутись іще раз.

Мануель звівся навшипиньки, наставив шпагу і ступнув до бугая.

Знов удар — і він відчув, як його стрімко відкинуло назад і з силою вергнуло на пісок. Цим разом годі було відбиватися ногами. Бугай стояв просто над ним. Мануель лежав мов неживий, поклавши голову на руки, а бугай тияв його рогами. Тияв у спину, в лице,

втуплене долі. Мануель почув, як рiг устромився в iсок мiж його зчепленi руки. Бугай штрикнув його в попереk. Обличчя Мануелеве угрузло в iсок. Бугай проторкнув рогом рукав куртки й геть одiрвав його. На поміч Мануелеві приспiли юнаки з квадрильї, i бугай подався за їхнiми плащами.

Мануель пiдвiвся, знайшов шпагу i, мацнувши пальцем вiстря, побiг до бар'єра по нову.

Ретанин помічник подав йому шпагу через бар'єр.

— Утрiть обличчя, — сказав вiн.

Мануель, пустившись бiгти назад до бугая, витер хусточкою закривавлене обличчя. Вiн не бачив Сурiто. Де ж це подiвся Сурiто?

Юнаки з квадрильї полишили бугая i чекали з плащами в руках. Бугай знову стояв на мiсцi, важкий, отупiлий.

Мануель пiдступив до нього з мулетою. Зупинився, труснув нею в повітрі. Бугай ані ворухнувся. Мануель помахав мулетою перед бугасвим писком — туди-сюди, потiм ще раз. Бугай дивився, поводячи очима за кожним рухом мулети, але нападати не хотiв. Чекав, щоб це зробив Мануель.

Мануель непокоiвся. Нiчого не вдiєш, треба вдарити самому. Коротко й прямо. Вiн став боком, трохи не торкаючись бугая, перенiс мулету навхрест перед себе i вдарив. Наваживши на шпагу, вiн рвучко подався лiворуч, щоб уникнути рога. Бугай шаснув повз нього, шпага злетiла в повітря i, виблиснувши пiд дуговими лампами, упала червоним держаком на iсок.

Мануель побiг i пiдiбрав шпагу. Вона зiгнулася, i вiн виправив її на колiнi.

Вертаючись бiгцем назад до бугая, що знову заляк на мiсцi, вiн поминув Ернандеса з плащем у руках.

— Не бугай, а самi кiстки, — спiвчутливо мовив юнак.

Утираючи обличчя, Мануель кивнув головою. Тоді сховав закривавлену хусточку до кишені.

Онде він, бугай. Стоїть уже біля самого бар'єра. Хай йому чорт. Може, він і справді з самих кісток. Може, там нема й місцинки, де встромити шпагу. Та ні ж бо, є! Ось він їм зараз покаже.

Він спробував поманити бугая мулетою, але той не зрушив з місця. Мануель помахав мулетою йому перед очима. Також надаремне.

Він згорнув мулету, витяг шпагу, став боком до бугая і вдарив. Уже встромляючи шпагу, він відчув, що вона геться, а коли наважив дужче, шпага випорснула йому з руки і, перекрутившись у повітрі, полетіла в публіку. Ту ж мить, як шпага шугнула вгору, Мануель відскочив набік, уникаючи рогів.

Перші подушки, пожбурені з темряви на арену, проминули його. Тоді одна влучила йому в обличчя, в закривавлене обличчя, звернуте до публіки. За нею полетіли інші. Летіли й падали на пісок. Хтось із перших рядів кинув порожню пляшку від шампанського. Вона вдарила Мануелеві по носі. А він стояв і дивився в темряву, звідки все це летіло. Потім щось просвистіло в повітрі і впало йому біля ніг. Мануель нахилився й підняв. То була його шпага. Він вирівняв її на коліні й підніс догори, вітаючи публіку.

— Дякую,— сказав він.— Дякую.

Ух ви, падлюки! Мерзенні падлюки! Паскудні, мерзенні падлюки! Він копнув ногою подушку і побіг далі.

Онде він, бугай. Усе такий самий. Ну, стривай же ти, клятий падлюко!

Мануель розгорнув мулету перед чорною мордою.

Даремна праця.

Ага, не хочеш... Ну гаразд... Він підступив ближче і тичнув гострим прутом мулети просто у вогкий пісок.

Коли бугай кинувся, Мануель одскочив назад,

спіткнувся на подушку і відчув, як ріг увійшов йому в тіло — збоку, під ребрами. Він ухопився за ріг обома руками і позадкував, міцно затискаючи рану. Бугай мотнув головою, і він опинився на піску. Лежав не ворухаючись. Аж ось небезпека минула. Бугай подався геть.

Мануель звівся на ноги, кашляючи і почувуючись у край знеможеним, загиблим. Мерзенні падлюки!..

— Подайте шпагу! — крикнув він. — Шпагу й мулету!

Фуентес підійшов з мулетою і шпагою.

Ернандес обняв Мануеля рукою.

— Ідіть до лазарету, друже, — сказав він. — Не будьте дурнем.

— Забирайся геть! — обізвався Мануель. — Геть під три чорти!

І випручався з-під його руки. Ернандес знизав плечима. Мануель побіг до бугая.

Бугай стояв на місці, важкий, мов у землю вкопаний.

Ну начувайся ж, падлюко! Мануель вихопив з мулети шпагу, враз націлився і вергнувся на бугая. Відчув, як усе лезо ввігналося в рану. Аж до самого держака. Пальці його вперлись бугасві в карк. Він стояв над бугаєм, відчуваючи під рукою гарячу кров, що струмила з рани.

Бугай заточився, немов йому підітнулися ноги, і Мануель відступив. Стояв осторонь і дивився, як бугай звільна повалився на бік і раптом перекинувся догори ногами.

Мануель привітав публіку, піднісши догори руку, ще теплу від крові.

Отож-бо, падлюки! Він хотів був щось сказати, але закашлявся. У грудях пекло, він задихався. Повів очима по арені, шукаючи мулету. Треба йти вітати прези-

дента. К бісу президента!.. Він уже сидів на піску і дивився на щось темне. А, то бугай. Лежить догори ногами. І язичиська висолопив. Щось повзає в нього по череві й між ногами. Там, де шерсть рідша. Мертвий бугай... К бісу бугая! К бісу всіх!..

Він спробував звестися на ноги, але знову почав кашляти. І знову сів на пісок, заходячись кашлем. Хтось підійшов і підвів його.

Його підхопили на руки й понесли до лазарету. Перебігши арену, спинилися перед ворітьми — дорогу заступив запряг мулів,— тоді рушили далі темним переходом, голосно сапаючи, піднялися східцями й нарешті поклали його долі.

Лікар і двоє в білих халатах уже чекали на нього. Завдали на стіл, почали розрізати сорочку. Мануеля огорнула втома. У грудях йому все палало. Він закашлявся, і йому приклали щось до рота. Всі були дуже заклопотані.

Електричне світло різало Мануелеві очі. Він склепив повіки.

Він чув, як хтось важко піднімається сходами. Потім не чув нічого. Потім зачув далекий гомін. То публіка. Ну що ж, його другого бугая доведеться вбити комусь іншому. Вони порізали йому всю сорочку. Лікар усміхнувся до нього. Там був і Ретана.

— Привіт, Ретано! — сказав Мануель. І не почув свого голосу.

Ретана всміхнувся до нього і щось сказав. Мануель нічого не почув.

Обіч стола стояв Суріто й, нахилившись, дивився, як орудує лікар. Він був в одязі пікадора, але без капелюха.

Суріто щось сказав Мануелеві. Той не почув.

Суріто заговорив до Ретани. Один з лікаревих помічників осміхнувся й подав Ретані ножиці. Ретана

передав їх Суріто. Суріто щось сказав Мануелеві. Той не почув.

Під три чорти цей операційний стіл! Він уже бачив їх хтозна-скільки. І цього разу не помре. Якби мав помрати, тут був би священик.

Суріто щось казав до нього. Ось підняв ножиці.

Он воно що! Вони хочуть відрізати йому колету. Хочуть відрізати його кіску...

Мануель підхопився на столі й сів. Лікар сердито відступив назад. Хтось притримав Мануеля за плечі.

— Не смій цього робити, Маносе,— сказав Мануель.

І раптом виразно почув Сурітів голос.

— Ну-бо, годі,— сказав Суріто.— Не буду. Я пожартував.

— У мене виходило добре,— сказав Мануель.— Просто під кінець не повелося. Ото й тільки.

Мануель знову ліг. Йому приклали щось до обличчя. Усе це було йому знайоме. Він глибоко вдихнув. Почувався страшенно втомленим. До краю, до незмоги. Ось уже забрали від обличчя ту штуку...

— У мене виходило добре,— кволо сказав Мануель.— Дуже добре все виходило.

Ретана поглянув на Суріто і рушив до дверей.

— Я побуду біля нього,— сказав Суріто.

Ретана здвигнув плечима.

Мануель розплющив очі й подивився на Суріто.

— Хіба не добре в мене виходило, Маносе? — спитав він з надією.

— Авжеж,— відказав Суріто.— Чудово все виходило.

Лікарів помічник приклав Мануелеві до обличчя маску, і той глибоко вдихнув. Суріто незграбно стояв поруч, дивився.

НА ЧУЖИНІ

Восени війна ще тривала, але вже без нас. Тієї осені в Мілані було холодно і смеркало дуже рано. Потім спалахувало електричне світло і приємно було блукати вулицями, роздивляючись на вітрини. Перед дверима крамниць висіло чимало всілякої дичини, і сніг припорошував хутро лисиць, а вітер гойдав їхні хвости. Попатрані оленячі туші важко й непорушно звисали додолу, а дрібна птиця хилиталась од вітру, і пір'я на ній стовбурчилось. Осінь була холодна, і вітер дув з гір.

Щодня перед вечором ми всі ходили до шпиталю. Дістатися туди через місто можна було різними дорогами. Дві дороги йшли понад каналами, але так було надто далеко. Та хоч як іти, а потрапити туди випадало тільки через котрийсь міст на каналі. Мостів було три. На одному з них жінка продавала пряжені каштани. Стояти перед її жарівнею було тепло, і каштани довго не хололи в кишені.

Будинок шпиталю був дуже давній і дуже гарний, але ми його поминали: заходили в браму, перетинали подвір'я і виходили другою брамою. З того подвір'я звичайно починалися проводи померлих. За старим шпиталем стояли нові муровані будівлі — отам ми й зустрічалися щодня, були всі вельми чемні й цікавилися недугами інших, а тоді сідали в ті лікувальні апарати, що мали нас геть вилікувати.

До апарата, в якому я сидів, підійшов лікар і спитав:

— Чим ви захоплювались перед війною? У спорті
вправлялися?

— Так, грав у футбол,— відказав я.

— Добре,— сказав він.— Отож і знову гратимете
у футбол, ще й краще, ніж досі.

У мене зовсім не згиналося коліно, й нога від коліна
до кісточки так стяглася, ніби там ніколи не було лутки,
і ота машина мала зігнути мені суглоб і розрухати
його в такий спосіб, наче б я їхав на велосипеді. Та
коліно все не згиналось, і машина, доходячи цього мо-
менту, щоразу спинялася.

— Усе це минеться,— сказав лікар.— Вам пощастило,
голубе. Ви ще гратимете у футбол, і то знаменито.

У сусідньому апараті сидів майор з маленькою, як
у дитини, рукою. Коли лікар узявся оглядати його руку,
застромлену між двох шкіряних пасів, що ходили
вгору-вниз і плескали по нерухомих пальцях, майор
підморгнув до мене й спитав:

— А що, я теж гратиму у футбол, докторе?

Колись він був чудовий фехтувальник, а перед війною
— найперший фехтувальник в Італії.

Лікар пішов у свій кабінет і приніс фотографію, де
зображено руку, що до лікування в машині була майже
така сама всохла, як і майорова, а опісля трохи
побільшала. Майор тримав фотографію здоровою рукою
і пильно розглядав її.

— Поранення? — запитав він.

— Нещасливий випадок на виробництві,— сказав
лікар.

— Цікаво, цікаво,— промовив майор.

— Тепер вірите?

— Ні,— відказав майор.

Були там три юнаки, приблизно мого віку, що також
приходили день у день. Усі троє міланці: один учився
на адвоката, другий хотів стати художником, а тре-

тій — вступити до війська. Інколи, відбувши свої процедури, ми йшли разом до каварні «Кова», що поряд із театром «Ля Скала». Ішли навпростець через робітничий квартал, бо разом нас було четверо. Тамтешній люд ненавидів нас — адже ми були офіцери, — і, коли ми проходили повз якусь пивничку, звідти частенько гукали: «*A basso gli ufficiali!*»¹. Ще один юнак, що часом приєднувався до нашої компанії, — тоді нас ставало п'ятеро, — носив на обличчі чорну шовкову пов'язку: в нього не було носа, і йому мали відновлювати обличчя. Він пішов на війну з військової академії, і його поранило першої ж години побуту на фронті. Обличчя йому відновили, але оскільки він походив із вельми давнього роду, то носа відповідного припасувати ніяк не могли. Він виїхав до Південної Америки і працював там у якомусь банку. Та все це було ще далеко попереду, а тоді ніхто з нас і гадки не мав, як воно поведеться згодом. Ми знали тільки те, що війна все триває, але тепер уже без нас.

Усі ми мали однакові медалі, за винятком юнака з чорною шовковою пов'язкою на обличчі: він надто недовго був на фронті, щоб заслужити якусь нагороду. Високий юнак з блідим лицем, що вчився на адвоката, був лейтенантом у полку «Ардіті» й дістав три таких медалі, яких кожен з нас мав усього по одній. Він довший час дивився смерті у вічі і тепер тримався дещо осібно від інших. Та й усі ми були трохи відособлені один від одного — єднали нас лишень оті щоденні зустрічі в шпиталі. І все ж, коли ми поночі простували разом до «Кова» через отой неприязний район, повз двері пивничок, з яких линуло світло та співи, а то, бувало, вулицю, де на тротуарах товпилося стільки людей, що нам доводилось потісняти їх,

¹ «Геть офіцерів!» (Італ.)

аби пройти,— ми відчували, як нас єднає щось нам тільки знане, таке, чого вони, ці люди, що не люблять нас, не можуть зрозуміти.

Зате нам самим усе було зрозуміле в «Кова», у тій багатій і теплій каварні, не надто яскраво освітленій, часом гамірній та закуреній, де біля столиків завжди сиділи дівчата, а на полиці при стіні лежали ілюстровані часописи. Дівчата в «Кова» були великі патріотки, а згодом я дізнався, що в Італії взагалі найпалкішими патріотками були завсідниці каварень,— гадаю, такі вони лишилися й понині.

Юнаки, з якими я водив товариство, попервах дивилися на мої медалі шанобливо й питали, чим я їх заслужив. Я показав їм свої пишномовні атестації, де було рясно всяких *fratellanza* та *abnegazione*¹, але по суті, коли відкинути гучні слова, говорилося, що медалі дано мені тільки за те, що я американець. Після того їхнє ставлення до мене трохи поінакшало, хоч я й лишився для них товаришем, на відміну од інших чужинців. Я був їм товариш, але відтоді, як вони прочитали ті папери, я назавжди перестав бути одним із них: вони ж бо воювали зовсім по-іншому й медалі свої дістали за інше. Правда, я був поранений, однак всі ми знали, що поранення — це, зрештою, чиста випадковість. І все-таки я ніколи не соромився своїх нагород, а іноді, по кількох чарках, мені починало здаватися, ніби я вчинив усі ті подвиги, за які вони дістали свої медалі; та, повертаючись пізно ввечері безлюдними вулицями попри замкнені крамниці, щулячись від холодного вітру й намагаючись іти чимближче до ліхтарів, я усвідомлював, що ніколи б не спромігся на таке,— я занадто боявся померти і часто вночі, лежачи сам у ліжку, поійнятий страхом перед смертю, довго

¹ Братерство, самовідданість (*итал.*).

думав про те, щоб буде, коли мені знов доведеться піти на фронт.

Ті троє з медалями були наче соколи, а я не був сокіл, хоч декому, хто ніколи не полював, міг би видатись за сокола; та вони, ті троє, розуміли все краще від інших, і ми помалу розійшлися. Зате з юнаком, що був поранений свого першого дня на фронті, ми zostалися добрими приятелями, бо тепер йому вже не судилося дізнатись, як би він себе показав, отже, його також ніколи не визнали б за рівного, а мені він подобався тим, що, можливо, й з нього не вийшло б сокола.

Майор, що був колись чудовим фехтувальником, не вірив у хоробрість і той довгий час, що ми просиджували в своїх лікувальних апаратах, радніш уживав на виправлення моїх граматичних помилок. Одного разу він похвалив мою італійську вимову, і відтоді ми досить жваво балакали між собою по-італійському. Та якось я сказав, що ця мова, як на мене, надто легка, аби нею серйозно цікавитись: усе-бо в ній так просто висловити.

— А так,— сказав майор.— Тільки чого тоді ви нехтуєте граматику?

Отож ми взялися до граматики, і нараз італійська мова стала така важка, що я вже й говорити до нього боявся, доки затямлю до ладу всю ту премудрість.

Майор приходив до шпиталю дуже справно. Здається, жодного дня не пропустив, хоч я певен, що він не вірив у ті апарати. Та й ніхто з нас тоді в них не вірив, і одного разу майор так і сказав: усе це, мовляв, дурниці. Апарати були нові, і саме на нас їх випробували. Це чисте безглуздя, сказав він, «умоглядна вигадка, як і всі теорії». А що я й доти не навчився граматики, то він назвав мене нікчемним безнадійним тупаком, а себе дурнем, що морочиться зі мною.

Невисокий на зріст, тендітний, він рівно сидів у кріслі, засунувши праву руку в апарат і втупивши очі в стіну перед себе, тим часом як шкіряні паси метлялися вгору-вниз обабіч його пальців.

— Що ви будете робити, коли скінчиться війна, якщо вона тільки скінчиться? — запитав він мене.— Говоріть поправно!

— Поїду назад в Америку.

— Ви одружені?

— Ні, але думаю одружитись.

— То ви таки справді дурень,— сказав він і вигляд мав дуже сердитий.— Людям не слід одружуватись.

— Чому це, *signor maggiore*?¹

— Не називайте мене «*signor maggiore*».

— Чому людям не слід одружуватись?

— Не можна одружуватись. Не можна...— сказав він із серцем.— Коли вже людина має втратити все, не треба ризикувати ще й цим. Не треба нічим ризикувати. Треба брати лиш те, чого не можна втратити.

Він говорив дуже сердито й гірко і, промовляючи це, дивився просто себе.

— Але чому людина доконче має все втратити?

— Бо втратить,— відказав майор, не відводячи очей від стіни. Тоді поглянув униз, на апарат, висмикнув свою маленьку, всохлу руку з-поміж пасів і щосили вдарив нею в стегно.— Усе втратить! — він майже кричав.— І не сперечайтесь! — Відтак гукнув служника, що наглядав за машинами: — Ідіть зупиніть цю бісову штуку!

Він вийшов у суміжну кімнату на світлові процедури та масаж. Згодом я почув, як він питає лікаря, чи можна зателефонувати з його кабінету, а тоді він причинив двері. Коли він повернувся, я вже сидів в іншо-

¹ Пане майор (*итал.*).

му апараті. На майорі був плащ і кашкет. Він підійшов до мене й поклав руку мені на плече.

— Даруйте, будь ласка,— мовив він і поплескав мене по плечі здоровою рукою.— Я не хотів вас образити. Щойно вмерла моя дружина. То ви вже пробачте мені.

— О...— сказав я, враз проїнявшись болісним співчуттям.— Яке горе...

Він стояв, закусивши спідню губу.

— Мені дуже тяжко,— мовив він нарешті.— Ніяк не можу з цим примиритися.

Він дивився повз мене у вікно. І раптом заплакав.

— Просто несила з цим примиритися,— сказав він, і голос йому урвався. Тоді, плачучи й кусаючи губи, із слізьми на щоках, високо підвівши голову і невидюче втупившись у простір, він по-солдатському струнко пройшов повз ті апарати й зник за дверима.

Лікар розповів мені, що майорова дружина, зовсім іще молода, з якою він одружився лиш тоді, коли його, як інваліда, визнали непридатним до фронту, померла від запалення легень. Слабувала вона всього кілька днів. Нікому й на думку не спадало, що вона помре.

Три дні майор не приходив до шпиталю. Потім з'явився о тій самій годині, що звикле, з чорною пов'язкою на рукаві уніформи. На той час на стінах уже висіли великі оправлені фотографії усіляких ран до і після лікування в апаратах. Перед майоровим апаратом були зображення таких рук, як його, що їх цілком повернуто до життя. Не знаю, де на них роздобувся лікар. Я завжди гадав, що нас перших лікують тими апаратами. Та майорові було байдуже до фотографій — він весь час дивився у вікно.

ГОРИ ЯК БІЛІ СЛОНИ

Гори за долиною Ебро були довгасті й білі. А тут, по цей бік, не було жодного затінку, жодного дерева, і станція стояла на осонні між двох залізничних колій. Попід самою стіною будівлі залягла тепла смуга тіні, а в розчинених дверях станційного буфету висіла заслона з нанизаних на шворки тоненьких бамбукових паличок — щоб не залітали мухи. Американець і його дівчина сиділи біля столика надворі, в затінку стіни. Було дуже гаряче, а експрес із Барселони мав надійти за сорок хвилин. Він стояв тут дві хвилини, тоді вирушав далі на Мадрид.

— Що будемо пити? — спитала дівчина. Вона скинула капелюшка й поклала його на столик.

— Ну й пече сьогодні,— сказав чоловік.

— Випиймо пива.

— *Dos cervezas*¹,— мовив чоловік, обернувшись до заслони.

— Великих? — спитала від дверей буфетниця.

— Так, два великих.

Жінка принесла два кухлі пива й два повстяних кружалка. Поставила кухлі на кружалка й глянула на чоловіка та дівчину. Дівчина дивилась удалину, на пасмо гір. Вони ясно білили проти сонця, а вся місцевість довкола була зсушена й руда.

— Скидаються на білих слонів,— мовила вона.

— Зроду не бачив білого слона.— Чоловік пив своє пиво.

¹ Два пива (*исп.*).

- Ще б пак, куди тобі...
- А чому б мені й не бачити,— заперечив чоловік.— Те, що ти так кажеш, нічого ще не доводить. Дівчина подивилась на бамбукову заслону.
- Там щось написано,— сказала вона.— Що це означає?
- *Anis del Toro*. Це такий напій.
- Покуштуємо?
- Прошу вас! — гукнув він за заслону.
- Жінка вийшла з буфету.
- Чотири реалі.
- Принесіть нам два *Anis del Toro*.
- З водою?
- Ти питимеш з водою?
- Не знаю,— відказала дівчина.— А з водою добре?
- Незле.
- То як, з водою? — спитала жінка.
- Еге, з водою.
- Відгонить солодцем,— сказала дівчина й поставила склянку на стіл.
- Усе в тебе так.
- Атож,— сказала дівчина.— Усе відгонить солодцем. А надто все те, чого так довго чекаєш, як от і той абсент.
- Ну годі-бо.
- Ти перший почав,— відказала дівчина.— Мені було хороше. Я не нудилася.
- То постараймося й далі не нудитись.
- Гаразд. Я й старалася. Я казала, що оті гори схожі на білих слонів. Хіба не вдале порівняння?
- Дуже вдале.
- Я хотіла покуштувати цей новий напій! Ми ж тільки те й робимо, що оглядаємо дивовижі й куштуємо нові напої, чи не так?
- Мабуть, що й так.

Дівчина подивилася через долину на гори.

— Гарні гори,— сказала вона.— Насправді вони не схожі на білих слонів. Я мала на думці лиш те, як вони біліють за дерсвами, наче слони.

— Може, вип'ємо ще?

— Гаразд.

Подмух теплого вітру гойднув бамбукову заслону до самого столика.

— А пиво смачне, холодне,— сказав чоловік.

— Гарне пиво,— сказала дівчина.

— Це справді зовсім проста операція, Джіг,— промовив він.— Власне, це навіть і не операція.

Дівчина дивилася вниз, на ніжку стола.

— Я певен, що ти й незчуєшся, Джіг. Це однаково що нічого. Все робиться стисненим повітрям.

Дівчина мовчала.

— Я поїду з тобою і весь час буду коло тебе. Тобі тільки пустять повітря, а далі все піде само собою.

— А що буде потім?

— Потім нам знов буде добре. Так, як було перше.

— Чому ти так думаєш?

— Це ж бо єдине, що в нас не гаразд. Єдине, що заважає нам бути щасливими.

Дівчина звела очі на заслону, відтак простягнула руку і взяла пальцями два бамбукових разки.

— То ти думаєш, що потім усе стане гаразд і ми будемо щасливі...

— Я певен. Тобі нема чого боятися. Я знаю багатьох людей, які це робили.

— Я теж,— сказала дівчина.— І потім усі вони були страх які щасливі...

— Ну, коли не хочеш, то не треба. Я ж не збираюся тебе неволити. Але я знаю, що це дуже просто робиться.

— І ти справді цього хочеш?

— Я вважаю, що так буде найліпше. Але зовсім не хочу, щоб ти це робила всупереч своїй волі.

— А якщо я це зроблю, тоді ти будеш щасливий, і все буде як раніш, і ти знов мене кохатимеш?

— Я й так тебе кохаю. Ти ж знаєш, що кохаю.

— Знаю. Але тоді знов усе буде добре і як я скажу, ніби щось там схоже на білих слонів, тобі сподобається?

— Авжеж. Мені й тепер це дуже подобається, але я просто не можу думати про такі речі. Ти ж знаєш, який я стаю, коли мене щось тривожить.

— А якщо я це зроблю, тебе ніщо не тривожитиме?

— Про це нема чого тривожитись, воно ж зовсім проста річ.

— Тоді я зроблю це. Тому що до себе мені байдуже.

— Тобто як байдуже?

— Байдуже, та й годі.

— А от мені не байдуже до тебе.

— О, звісно. Зате мені байдуже. І я зроблю це, і все буде чудово.

— Коли так, то я цього не хочу.

Дівчина підвелась і пішла в кінець станції. По той бік колій були поля та дерева на березі Ебро. А вдалині, ген за річкою, височили гори. Полеми бігла тінь від хмарини, а за деревами видніла річка.

— І все це могло бути наше,— промовила вона.— Усе могло бути наше, а ми з кожним днем робимо його неможливішим.

— Ти щось казала?

— Я кажу, все могло бути наше.

— Усе й так наше.

— Ні.

— Цілий світ наш.

— Ні.

— Ми можемо поїхати куди хочеш.

- Ні, не можемо. Тепер він уже не наш.
- Наш.
- Ні. Коли вже щось втрачено, того ніколи не вернеш.
- Для нас нічого не втрачено.
- Що ж, побачим.
- Ходімо назад у затінок,— сказав він.— Не треба себе так настроювати.
- Я ніяк себе не настроюю,— відказала дівчина.— Просто я знаю.
- Я не хочу, аби ти робила щось таке, чого тобі не хочеться...
- ...Ані таке, що може мені зашкодити,— сказала вона.— Я знаю. Чи не випити нам ще пива?
- Гарзд. Але ти повинна зрозуміти...
- Я розумію,— сказала дівчина.— Може, годі вже про це?
- Вони сіли до столика, і дівчина звернула очі на гори, що підносились над випаленим схилом долини, а чоловік дивився на неї і на стіл.
- Ти повинна зрозуміти,— сказав він,— я не хочу, щоб ти це робила всупереч своїй волі. Коли це для тебе щось важить, я згодею на все.
- А для тебе це нічого не важить? Якось би воно було.
- Ну звісно, що важить. Але мені потрібна тільки ти. Нікого більше я не хочу. І я знаю, що це зовсім просто.
- Авжеж, ти знаєш, що це зовсім просто.
- Говори собі хоч що, а я таки це знаю.
- Слухай, як я попрошу, ти зробиш для мене одну річ?
- Усе, що ти скажеш.
- То я тебе прошу, прошу, прошу, прошу, прошу — замовкни!

Він нічого не сказав, тільки подивився на валізи попід стіною станції. На них були наліпки з усіх готелів, де вони спиналися на ніч.

— Але ж я справді цього не хочу,— сказав він.— І нічогосінько не боюся, хоч як воно буде.

— Я зараз закричу,— сказала дівчина.

Крізь заслону вийшла жінка з двома кухлями пива й поставила їх на вогкі повстяні кружалка.

— За п'ять хвилин прибуває поїзд,— сказала вона.

— Що вона каже? — спитала дівчина.

— Що за п'ять хвилин прийде поїзд.

Дівчина подякувала їй усмішкою.

— Треба перенести валізи на той бік,— сказав чоловік.

Вона усміхнулася до нього.

— Іди. А тоді вертайся і доп'ємо пиво.

Він підняв дві важкі валізи й поніс їх навколо станції до протилежної платформи. Тоді поглянув на колії, однак поїзд іще не показався. Назад він пішов через буфет, де пасажирі, дожидаючи поїзда, пили пиво. Він випив біля прилавка скляночку *Anis del Toro* і подивився на людей, що були в буфеті. Усі вони спокійно дожидали поїзда. Він розсунув бамбукову заслону і вийшов. Дівчина сиділа біля столика й усміхалася до нього.

— Ну, як тобі, краще? — спитав він.

— Чудово,— відказала вона.— Зі мною все гаразд. Я почуваю себе чудово.

УБИВЦІ

Двері відчинились, і в перекусну Генрі зайшли двоє. Вони сіли до прилавка.

— Що подати? — спитав Джордж.

— Не знаю,— відказав один.— Ти що їстимеш, Еле?

— Та не знаю,— озвався Ел.— Не надумаю навіть, що б його взяти.

Надворі сутеніло. За вікном засвітилися ліхтарі. Двоє біля прилавка читали меню. Нік Адамс роздивлявся на них з другого кінця прилавка. Коли вони зайшли, він розмовляв там із Джорджем.

— Я візьму смажений вирізок з яблучною підливою та картопляним пюре,— сказав перший.

— Це ще не готове.

— Якого ж дідька ви пишете його в карту?

— Це обідня страва,— пояснив Джордж.— Обіди в нас від шостої.— Він поглянув на стінний годинник за прилавком.— А тепер п'ята.

— Годинник показує двадцять на шосту,— сказав другий незнайомець.

— Він на двадцять хвилин забігає.

— Ну, біс із ним, з тим годинником,— сказав перший.— Чим же тут можна підживитися?

— Можу подати різні сендвічі,— відказав Джордж.— Яечню з шинкою, яечню з салом, печінку з салом, біфштекс.

— Даси мені курячі крокети з сметановою підливою, з горошком і картопляним пюре.

— Це теж обіднє.

— Все, що ми замовляємо, обіднє, еге ж? Оце то ви працюєте!

— Можу дати яєчню з шинкою, яєчню з салом, печінку...

— Я беру яєчню з шинкою,— сказав той, котрого звали Ел. Він був у котелку й чорному пальті, застебнutoму на всі гудзики. Обличчя мав дрібне, бліде й тонкогубе. На шиї в нього було шовкове кашне, на руках — рукавички.

— А мені яєчню з салом,— сказав другий. На зріст він був майже такий самий, як Ел. Вони різнилися обличчями, але одягом виглядали на близнят. На обох були пальта, видимо завузькі. Та й сиділи вони однаково — нахилившись уперед і поклавши лікті на прилавок.

— А випити щось є? — спитав Ел.

— Пиво, лимонад, імбирний напій.

— Я питаю *випити*.

— Оце все, що я сказав.

— Знаменитий городисько,— мовив другий.— Як він хоч зветься?

— Саміт.

— Ти чув коли про такий? — спитав Ел свого товариша.

— Ні,— відказав той.

— А що тут роблять вечорами? — спитав Ел.

— Обідають,— сказав його товариш.— Усі приходять сюди і їдять отой славлений обід.

— Таки вгадали,— мовив Джордж.

— То ти думаєш, що я вгадав? — спитав його Ел.

— Атож.

— Ти молодець хоч куди, еге?

— Атож.

— Ніякий ти не молодець,— сказав другий.— Правда ж, Еле?

— Бовдур він,— сказав Ел. Тоді обернувся до Ніка.— Тебе як звати?

— Адамс.

— Ще один молодець,— сказав Ел.— Як по-твоєму, він молодець, Максе?

— У цьому городиську самі молодці,— озвався Макс.

Джордж поставив на прилавок дві тарілки: яєчно з шинкою і яєчно з салом. Тоді присунув до них по тарілочці смаженої картоплі й зачинив віконце до кухні.

— Котра ваша? — спитав він Ела.

— А ти не пам'ятаєш?

— Із шинкою.

— Бач, який молодець,— сказав Макс. Тоді простягнув руку і взяв тарілку з яєчнею. Обидва їли в рукавичках. Джордж дивився, як вони їдять.

— А ти чого витріщився? — Макс звів очі на Джорджа.

— Та ні, що ви.

— А я кажу — так. Ти витріщався на мене.

— То він, певне, пожартував, Максе,— сказав Ел. Джордж засміявся.

— Тобі нема чого сміятися,— сказав йому Макс.— Тобі зовсім нема чого сміятися, зрозумів?

— Добре, не буду,— мовив Джордж.

— Він гадає, що це добре.— Макс обернувся до Ела.— Він, бач, так гадає. Он він який.

— О, він розумник,— сказав Ел.

Обидва знову взялися до їжі.

— А як звати отого молодця, що стовбичить там коло прилавка? — спитався Ел у Макса.

— Гей ти, молодче,— сказав Макс до Ніка.— Ану каттай за прилавок до свого приятеля.

— А що таке? — спитав Нік.

— А нічого.

— Сказано тобі, то йди, — докинув Ел.
Нік зайшов за прилавок.
— Що це значить? — спитав Джордж.
— То не твоя справа, — відказав Ел. — Хто там є в кухні?

— Негр.

— Який іще негр?

— Негр, кухар.

— Скажи йому, нехай вийде сюди.

— А це навіщо?

— Скажи йому, нехай вийде.

— Чи ви собі думаєте, де ви є?

— Ми пречудово знаємо, де ми є, — відказав той, котрого звали Макс. — Хіба ми схожі на дурників?

— Розмовляєш ти й справді наче дурник, — сказав йому Ел. — Якого дідька ти панькаєшся з цим хлопчиськом? Слухай, ти, — звернувся він до Джорджа. — Зараз же скажи негрові, щоб вийшов сюди.

— Що ви хочете йому зробити?

— Нічогоісінько. Ти помізькуй трохи, молодче. Що б то ми мали робити якомусь негрові?

Джордж штовхнув віконце, що відчинилося до кухні.

— Семе! — гукнув він. — Ходи-но сюди на хвилинку.

Двері з кухні розчинились, і звідти вийшов негр.

— Що таке? — спитав він.

Ті двоє біля прилавка скинули на нього поглядом.

— Усе гаразд, негритосе. Отам і стій, — сказав Ел.

Негр Сем стояв у фартусі й дивився на двох незнайомців, що сиділи біля прилавка.

— Слухаю, пане, — мовив він.

Ел зліз з високого стільчика, на якому сидів.

— Я піду до кухні з негром і оцим молодцем, — сказав він. — Вертай у кухню, негритосе. А ти за ним,

молодче.— І цей невеличкий чоловік рушив до кухні слідом за Ніком та кухарем Семом. Двері за ними зачинились.

Другий, на ім'я Макс, сидів біля прилавка напроти Джорджа. Та дивився він не на Джорджа, а в довге дзеркало, що прикрашало стіну за прилавком. У цьому приміщенні до перекусної Генрі був бар.

— То що, молодче,— спитав Макс, дивлячись у дзеркало,— чом ти нічого не кажеш?

— Що це все означає?

— Гей, Еле! — гукнув Макс.— Мій молодець хоче знати, що це все означає.

— А чого ти йому не розтлумачиш? — долинув із кухні Елів голос.

— Як ти думаєш, щó воно все означає?

— Не знаю.

— А як ти думаєш?

Говорячи, Макс увесь час дивився в дзеркало.

— Не можу сказати.

— Гей, Еле, молодець не може сказати, що він про все це думає!

— Еге ж, я чую,— озвався Ел із кухні. Він одчинив низьке віконце, через яке передавали тарілки, й підпер його пляшкою з-під томатового соусу, щоб не зачинялось.— Слухай, молодче,— сказав він Джорджеві з кухні.— Стань-но трохи далі туди. А ти, Максе, посунься трохи праворуч.— Він розміщував їх, наче фотограф перед тим, як робити груповий знімок.

— Побалакай зі мною, молодче,— сказав Макс.— То як ти думаєш, що тут має статися?

Джордж мовчав.

— Ну, то я тобі поясню,— провадив далі Макс.— Ми хочем уколошкати одного шведа. Знаєш такого здорового шведа, на ім'я Оле Андресон?

— Знаю.

— Він кожного вечора приходить сюди обідати, правда ж?

— Іноді приходить.

— О шостій, чи не так?

— Так, якщо взагалі приходить.

— Усе це, молодче, ми знаємо,— сказав Макс.— Побалакаймо про щось інше. В кіно ти ходиш?

— Іноколи ходжу.

— Треба ходити частіше. Кіно — те чудова штука для таких молодців, як ти.

— За що ви хочете вбити Оле Андресона? Що він вам заподіяв?

— Йому й не випадало щось нам заподіяти. Він нас ніколи навіть не бачив.

— Та й побачить лиш раз у житті,— докинув Ел із кухні.

— Тоді за що ж ви хочете його вбити? — спитав Джордж.

— Нас попрохав про це один приятель. Це просто дружня послуга, молодче.

— Помовч,— сказав Ел із кухні.— Ти до біса базикаєш.

— Таж треба мені розважати свого молодця. Правда, молодче?

— Ти занадто розбазикався,— сказав Ел.— Онде мій молодець із негром самі собі розважаються. Сидять тут у мене пов'язані докупи, мов ті посестри з монастирської школи.

— То ти бував у монастирській школі?

— Хтозна, може й бував.

— У хедері ти бував. Оце напевне.

Джордж поглянув на стінний годинник.

— Коли хтось зайде, скажеш, що кухаря немає, а як і тоді не відчепиться, підеш у кухню і сам щось зготуєш. Затямив, молодче?

— Гаравд,— сказав Джордж.— А що ви зробите з нами потім?

— Там побачимо,— сказав Макс.— Це таке діло, що наперед ніколи не знаєш.

Джордж знову звів очі на годинник. Було чверть на сьому. Двері з вулиці відчинилися. Зайшов водій трамвая.

— Здоров, Джордже,— сказав він.— Підхарчитись є чим?

— Та Сем якраз вийшов,— відказав Джордж.— Вернеться десь за півгодини.

— Ну, то я краще піду куди-інде,— сказав водій.

Джордж подивився на годинник. Було двадцять хвилин на сьому.

— Чисто зроблено, молодче,— сказав Макс.— Ти справжній джентльмен.

— Він знав, що я розчереплю йому голову,— озвався з кухні Ел.

— Ні,— заперечив Макс.— Зовсім не тому. Просто він молодець. Славний хлопчина. Він мені подобається.

За п'ять хвилин до сьомої Джордж сказав:

— Він не прийде.

Перед тим до перекусної заходило ще двоє людей. Для одного з них Джордж мусив піти в кухню й приготувати сендвіча з яєчнею та шинкою, що той загадав йому зробити «на винос». У кухні він побачив Ела, що сидів на стільчику біля віконця, зсунувши котелок на потилицю і сперши на привіконну полицку куцого утинка дубельтівки. На підлозі в кутку сиділи Нік і кухар, зв'язані спиною до спини; роти їх були заткані стирка́ми. Джордж приготував сендвіча, загорнув у проолієний папір, вклав у пакет і виніс покупцеві; той заплатив і пішов собі.

— Мій молодець на все зугарний,— сказав Макс.—

І куховарити годен, і все на світі. Ото буде якійсь дівчині господиня в домі.

— Он як? — мовив Джордж. — А вашого приятеля, Оле Андресона, вже не ждять.

— Дамо йому ще десять хвилин, — сказав Макс.

Він дивився в дзеркало і на годинник. Стрілки годинника показали сьому, потім п'ять хвилин на восьму.

— Ходім, Еле, — сказав Макс. — Нема чого тут стовбичити. Він не прийде.

— Почекаємо ще п'ять хвилин, — озвався Ел із кухні.

За ті п'ять хвилин зайшов ще один відвідувач, і Джордж пояснив йому, що кухар заслаб.

— То якого ж біса ви не візьмете іншого? — спитав той. — Добра мені перекусна! — І пішов геть.

— Ходім, Еле, — сказав Макс.

— А що робити з цими двома молодцями й негром?

— Та нехай собі живуть.

— Ти так думаєш?

— А певне. Ми своє відбули.

— Не до смаку мені ці сентименти, — сказав Ел. — Ти вибовкав більш як треба.

— Е, до лиха, — сказав Макс. — Мали ж ми якось розважатися, чи не так?

— І все одно базікав ти забагато, — сказав Ел.

Він вийшов з кухні. Під його тісним пальтом злегка випиналися цівки утинка. Він поправив пальто руками в рукавичках.

— Ну бувай, молодче, — сказав він Джорджеві. — Щасливий ти хлопець.

— А правда, — докинув Макс. — Можеш грати на перегонах.

І обидва вийшли за двері. У вікно Джордж бачив, як вони поминули ліхтар і перетяли вулицю. Вузькі

пальта й котелки робили їх схожими на коміків з вар'єте.

Джордж подався до кухні й розв'язав Ніка та кухаря.

— Годі з мене цих штук,— сказав Сем, кухар.— Годі, аж по саму зав'язку!

Нік підвівся. Йому ще ніколи не затикали рота стирком.

— Слухай-но,— мовив він,— якого дідька ти репетуєш? — Він намагався вдавати хвацького хлопця.

— Вони хотіли вбити Оле Андресона,— пояснив Джордж.— Думали його застрелити, коли він прийде обідати.

— Оле Андресона?

— Атож.

Кухар обмацав кутики рота пучками великих пальців.

— Вони пішли? — спитав він.

— Еге,— відповів Джордж.— Пішли вже.

— Не подобається мені вся ця історія,— сказав кухар.— Ой як не подобається.

— Слухай-но,— мовив Джордж до Ніка.— Сходив би ти до Оле Андресона.

— Гарзд.

— Не лізьте ви в це діло,— обізвався кухар Сем.— Краще сидіть собі тихенько.

— Коли не хочеш, не ходи,— сказав Джордж.

— Встринете в цю халепу, то добра не ждїть,— правив своєї кухар.— Сиділи б собі тихенько.

— Я піду до нього,— сказав Нік Джорджеві.— Де він живе?

Кухар відвернувся.

— Ці хлопчиська завше гадають, що вони розумніші од інших,— пробурчав він.

— Він живе в мебльованих кімнатах місіс Гірш,—
відповів Джордж Нікові.

— То я йду туди.

Вуличний ліхтар світив крізь голе віття дерева. Нік подався вздовж трамвайної колії і від другого ліхтаря звернув у бічну вуличку. Мебльовані кімнати місіс Гірш були через три будинки за рогом. Нік піднявся на ганок і натиснув кнопку дзвоника. Двері відчинила якась жінка.

— Оле Андресон тут живе?

— Ви хочете його бачити?

— Так, якщо він удома.

Слідом за жінкою Нік піднявся сходами і пройшов у кінець коридора. Жінка постукала в двері.

— Хто там?

— Тут хтось хоче вас бачити, містере Андресон,—
сказала жінка.

— Це я, Нік Адамс.

— Заходь.

Нік відчинив двері й увійшов до кімнати. Оле Андресон лежав на ліжку зовсім одягнений. Колишній боксер важкої ваги, він ледве вміщався на тому ліжку. Під головою в нього було дві подушки. На Ніка він навіть і не глянув.

— Що там таке? — спитав він.

— Я оце був у перекусній Генрі,— сказав Нік,— коли зайшли якісь двос, зв'язали мене й кухаря і казали, що хочуть вас убити.

Він відчував, що розповідь його звучить якось безглуздо. Оле Андресон не сказав нічого.

— Вони вивели нас до кухні,— провадив далі Нік.— Хотіли вас застрелити, коли ви прийдете обідати.

Оле Андресон дивився на стіну й нічого не казав.

— То Джордж подумав, що мені слід піти сказати вам про це.

— Нічого не можу з цим зарадити,— мовив Оле Андресон.

— Я розкажу вам, які вони з себе.

— Не хочу я знати, які вони з себе,— мовив Оле Андресон. Він дивився на стіну.— А за те, що прийшов сказати, дякую.

— Та що вже там.

Нік подивився на дебелиого чолов'ягу, що лежав на ліжку.

— Хочете, я піду розкажу в поліції?

— Ні,— відповів Оле Андресон.— Це нічого не допоможе.

— Я міг би що-небудь для вас зробити?

— Ні. Нічого тут не поробиш.

— А може, це тільки пуста погроза?

— Ні. Це не пуста погроза.

Оле Андресон повернувся на бік, лицем до стіни.

— Найгірше те,— промовив він, дивлячись у стіну,— що я ніяк не можу зважитися вийти звідси. Отак цілий день лежу.

— А ви не могли б виїхати з міста?

— Ні,— відповів Оле Андресон.— Далі тікати нікуди.— Він дивився у стіну.— Тепер уже нічого не вдієш.

— А чи не можна якось це залагодити?

— Ні. Ради на це нема.— Він говорив тим самим безживним голосом.— Нічого вже не вдієш. Ось полежу ще трохи, а тоді зважусь і вийду.

— То я, мабуть, вернуся назад до Джорджа,— сказав Нік.

— Бувай,— мовив Оле Андресон, не обертаючись до Ніка.— Дякую, що зайшов.

Нік подався з кімнати. Причиняючи двері, він бачив, як Оле Андресон лежить одягнений на ліжку, втупивши очі в стіну.

— Він цілий день у кімнаті,— сказала Нікові жінка

внизу біля дверей.— Мабуть, що нездужає. Я до нього: «Містере Андресон, пішли б погуляли, он погожа яка днина»,— а він хоч би що.

— Він не хоче нікуди виходити.

— Жаль, що йому нездужається,— сказала жінка.— Він такий приємний пожилець. А знаєте, він був боксером.

— Я знаю.

— Ніколи й не подумала б, якби не обличчя,— провадила жінка. Вони розмовляли, стоячи біля надвірних дверей.— Він такий лагідний.

— Ну, добраніч, місіс Гірш,— сказав Нік.

— Я не місіс Гірш,— відказала жінка.— То власника будинку. А я тут у неї за доглядачку. Мене звать місіс Бел.

— Добраніч, місіс Бел,— сказав Нік.

— Добраніч,— відповіла жінка.

Нік пройшов темною вуличкою до рогу, де світився ліхтар, а тоді вздовж трамвайної колії до перекусної Генрі. Джордж був на своєму місці за прилавком.

— Ну, бачив Оле?

— Бачив,— відповів Нік.— Сидить у кімнаті й не хоче нікуди виходити.

Почувши Ніків голос, кухар прочинив двері з кухні.

— Вуха мої вас не чули б,— мовив він і зачинив двері.

— Ти розказав йому?

— Авжеж, розказав. Але він сам знає, що це таке.

— І що він думає робити?

— Нічого.

— Вони ж уб'ють його.

— Либонь, що вб'ють.

— Певно, вскочив у якусь халепу в тому Чікаго.

— Либонь, що так.

— Страшна річ.

— Жахлива,— сказав Нік.

Вони помовчали. Джордж дістав стирка й витер прилавок.

— Цікаво, що він зробив? — спитав Нік.

— Зрадив кого-небудь. Вони ж бо за це й убивають.

— Мабуть, поїду я геть із цього міста,— сказав Нік.

— Еге ж,— погодився Джордж.— Непогано було б.

— Тепер мені з думки не йтиме, як він чекає там у своїй кімнаті й знає, що це його не мине. Чистий жах.

— Ну,— сказав Джордж,— а ти про це не думай.

ПІВСОТНІ ТИСЯЧ

- Як себе почуваш, Джеку? — спитав я.
- Ти бачив коли того Уолкота? — каже він.
- Тільки на тренуванні.
- Ну,— каже Джек,— з тим хлопцем мені хіба що просто пощастить.
- Він тебе й разу не влучить, Джеку,— мовив Солджер.
- Дай боже, щоб так.
- Навіть і жменею шроту не влучив би.
- Якби шротом, то нічого,— каже Джек.— Шріт для мене пусте.
- А от його влучити, либонь, неважко.
- Та воно так,— сказав Джек.— Він не протягне стільки, як ми з тобою, Джері. Але поки що йому ведеться пречудово.
- Ти заб'єш його до смерті своєю лівою.
- Можливо,— сказав Джек.— Атож. Може, й заб'ю.
- Дай йому чосу, як ти дав Річі Люїсові.
- Річі Люїсові...— сказав Джек.— Отому пархачеві!
- Ми трос, Джек Бренан, Солджер Бартлет і я, були в ресторанчику Генлі. При сусідньому столику сиділи дві блудяжки. Вони були вже добре напідпитку.
- Пархачеві, кажеш? — мовить одна.— То ти кажеш, пархачеві, лобуряко ти ірландський?
- Еге,— озивається Джек.— Саме так.
- Пархачеві! — не вгаває та блудяжка.— Ці ірландські лобурі тільки й знають, що інших прозивати. Пархачеві, еге?

— Та хай їй біс. Ходімо звідси.

— Пархачеві! — аж заходиться та блудяжка.— А чп було коли таке, щоб ти комусь чарку поставив? Тобі ж, надісь, жінка щоранку кишені зашиває. А й собі туди ж — «пархачеві»! Був би тут Річі Люїс, він би тобі показав.

— Еге ж,— мовить Джек.— А ти сама даш кому дурно, га?

І ми пішли. Отакий був Джек. Коли вже мав що сказати, то рубав навпростець.

Джек поїхав у Джерсі тренуватися на фермі Дені Хогана. Жилося там добре, але Джека це не вельми тішило. Він не любив залишати жінку та дітей і здебільшого був похмурий та смутний. До мене він ставився прихильно, подобався йому й Хоган, а от Солджер Бартлет дуже скоро почав його дратувати. Мати в гурті жартуна, та ще й не дуже дотепного,— то страшна річ. Солджер увесь час брав Джека на глузи, ну просто не давав йому спокою. Жарти його були не такі вже смішні й не такі вже добродушні, і Джекові зрештою це набридло. Ось як воно, приміром, було. Джек кінчає вправлятися з тягарями та мішком і надягає рукавиці.

— Побоксуєш зі мною? — питає він Солджера.

— Гарзд,— каже той.— А як з тобою боксувати? Помолотить тебе, як Уолкот? Кинути разів зо два в нокдаун?

— Саме так,— відказує Джек. Та це йому зовсім не подобалось.

Одного ранку ми всі троє були у прохідці поза фермою. Зайшли далеченько і вже верталися назад. Три хвилини бігцем, хвилину — ступою, тоді знову три хвилини бігцем. Спринтер із Джека був нікчемний. На рингу, коли треба, він рухався швидко, а от на дорозі

жвавiстю не вiдзначався. I Солджер увесь час брав його на глузи.

Ми пiднялися на пагорб до ферми.

— Ну от що,— каже Джек.— Катав би ти, Солджер, назад до мiста.

— Себто як?

— Катай до мiста й сиди там.

— А що таке?

— Мене вже нудить вiд твого базiкання.

— Так? — питає Солджер.

— Отак,— вiдказує Джек.

— Тебе ще не так занудить, коли Уолкот натовче тобі пику.

— Еге ж,— мiвить Джек,— може й так. Але вiд тебе вже тепер нудить.

I того ж таки ранку Солджер виїхав поїздом до мiста. Я провiв його на станцю. Вiн був страшенно ображений.

— Я ж просто шуткував, Джерi,— сказав вiн. Ми стояли на платформi, чекаючи поїзда.— Йому не було чого так лютувати.

— Вiн нервовий i дразливий,— сказав я.— А загалом вiн хлопець добрий, Солджер.

— Де там. у дiдька добрий. Нiколи вiн не був добрим хлопцем.

— Ну, бувай, Солджер,— сказав я.

Поїзд уже надiйшов. Солджер iз валiзою в руках пiднявся на приступку.

— Бувай, Джерi,— сказав вiн.— Ти ще приїдеш до мiста перед матчем?

— Навряд.

— Тодi побачимось там.

Вiн зайшов у вагон, кондуктор скочив на приступку, i поїзд рушив. Я повернувся бричкою на ферму. Джек сидiв на верандi й писав листа дружинi. Поки мене

не було, принесли пошту; я взяв газети, перейшов у другий кінець веранди й сів читати. У дверях з'явився Хоган і підійшов до мене.

— Щоб вони з Солджером — погризлися?

— Та ні, не погризлися,— відказав я.— Просто Джек сказав йому, щоб він їхав до міста.

— Я бачив, що до цього йдеться,— сказав Хоган.— Він ніколи не полюбляв Солджера.

— Еге. Він мало кого полюбляє.

— Байдужий він до людей,— сказав Хоган.

— Ну, зі мною він завше по-доброму.

— Зі мною теж,— сказав Хоган.— Мені нарікати нема чого. А загалом він усе-таки байдужий.

Хоган пішов у дім, а я сидів на веранді й читав газети. Осінь тільки починалась, і там, серед горбів Джерсі, було дуже хороше; отож, прочитавши газети, я zostався на веранді й задивився на околицю та на дорогу ген унизу серед дерев, що нею, збиваючи куряву, раз по раз проїжджали машини. Днина була погожа і краєвид чудовий. Із дверей вийшов Хоган, і я спитав його:

— Слушайте, Хогане, а дичина якась тут є?

— Ні,— відказав Хоган.— Самі горобці.

— Газету бачили? — спитав я.

— А що там?

— Сенді хапнув учора на трьох заїздах.

— Про це мені ще ввечері телефонували.

— Ви ще не відкинулись од них, Хогане? — спитав я.

— Та сякий-такий зв'язок маю,— відказав Хоган.

— А як Джек? — спитав я.— І досі грає?

— Він? — мовив Хоган.— Хіба по ньому видно?

Об тій хвилі до нас підійшов Джек з листом у руці. На ньому був светр, старі штани й боксерські черевики.

— Марку маєте, Хогане? — спитав він.
— Давай мені листа, — сказав Хоган. — Я відішлю.
— Слухай, Джеку, — сказав я. — Ти ж грав на перегонах, правда?

— Авжеж.

— Я знаю. Либонь, не раз бачив тебе в Шіпсгеді.

— То чого тепер покинув? — спитав Хоган.

— Багато програв.

Джек підсів до мене на край веранди й прихилився спиною до підпори. Сидів, мружачись проти сонця.

— Дати стільця? — спитав Хоган.

— Ні, — відказав Джек. — Добре й так.

— Гарний сьогодні день, — сказав я. — Так хороше за містом.

— Як на мене, то куди ліпше в місті, з дружиною.

— Ну, тобі ще тиждень лишився.

— Еге ж, — мовив Джек. — Це правда.

Ми й далі сиділи на веранді. Хоган пішов у свою конторку.

— Як по-твоєму, я тепер у формі? — спитав Джек.

— Та як тобі сказати... — відповів я. — Ти ж іще цілий тиждень маєш, аби вбитися в форму.

— Не крути.

— Ну що ж, — сказав я. — У тебе не все гаразд.

— Я спати не можу, — сказав Джек.

— За два-три дні це минеться.

— Ні, — сказав Джек. — У мене безсоння.

— Що тебе непокоїть?

— За дружиною скучив.

— То нехай вона приїде сюди.

— Ні. Для цього я застарий.

— Кожного вечора перед сном ходитимемо на довгі прохідки, щоб ти як слід стомлювався.

— Щоб стомлювався! — сказав Джек. — Я й так завше стомлений.

Отакий він був цілий тиждень. Ночами не спав, а вранці почувався так, як ото, знаєте, буває, коли несила й руку звести.

— Зовсім охляв, мов опара на холоді,— сказав про нього Хоган.— Нічогосінько не вартий.

— Я ніколи не бачив того Уолкота,— сказав я.

— Уолкот виб'є з нього душу,— сказав Хоган.— Розірве його надвоє.

— Ну що ж,— сказав я.— Рано чи пізно це має статися з кожним.

— Але ж не в такий спосіб,— заперечив Хоган.— Люди подумують, що його зовсім не треновано. Це зашкодить репутації ферми.

— Ви чули, що кажуть про нього репортери?

— Ще б пак! Кажуть, що він нікуди не годиться, що його не слід допускати до бою.

— Е,— сказав я,— вони завше помиляються, чи не так?

— Так,— відказав Хоган.— Але цього разу вони *не* помиляються.

— Де їм у біса знати, тренований боксер чи ні?

— Ну,— сказав Хоган,— не такі вони вже йолопи.

— Єдине, що вони можуть, це довбати когось, як ото Віларда в Толедо. Цей Ларднер он який тепер розумний, а спитайте-но його, що він казав тоді про Віларда.

— Та його тут і не було,— сказав Хоган.— Він пише тільки про великі матчі.

— А мені байдуже, хоч би хто тут був,— відказав я.— Що вони розуміють? Писати, може, й годні ще, а розуміти ні чорта не розуміють.

— Невже ти гадаєш, що Джек тепер хоч у сякій-такій формі? — спитав Хоган.

— Ні. Йому кінець. Тепер треба тільки, щоб Корбет вибрав його на переможця, і буде по всьому.

— Ну, Корбет — той неодмінно його вибере,— сказав Хоган.

— Звісно, що вибере.

Ту ніч Джек так само не спав. Наступний день був останній перед боєм. Після сніданку ми знов сиділи з ним на веранді.

— Про що ти думаєш, Джеку, коли тобі не спиться? — запитав я.

— Та все за щось тривожусь,— відказав Джек.— То за свою мастність у Бронксі, то за мастність на Флориді. За дітей тривожусь. І за дружину теж. Часом думаю про бокс. Буває, згадаю отого пархача Річі Люїса, і така злість мене бере... А ще маю трохи акцій, то й за них тривожуся. Про що тільки не думається!..

— Ну,— сказав я,— завтра ввечері усе вже минеться.

— Атож,— мовив Джек.— Це завше дає полегкість, правда ж? Усе враз стає на свої місця.

Цілий день він був похмурий. Ми не тренувалися. Джек трохи порухався, щоб розім'яти м'язи,— ото й тільки. Побоксував якусь часину з тінню, та навіть і тут виглядав зле. Тоді заходився скакати з мотузкою. Він ніяк не міг спітніти.

— Краще б йому зовсім не вправлятися,— сказав Хоган. Ми стояли й дивились, як Джек стрибає через мотузку.— Він що, взагалі тепер не пітніє?

— Та от не може.

— Як ти думаєш, чи не сухої в нього? Адже він ніколи не мав клопоту з вагою, правда ж?

— Нема в нього ніяких сухот. Просто нічим йому вже пітніти.

— Треба, щоб спітнів,— сказав Хоган.

Скакаючи через мотузку, Джек наближався до нас. Він стрибає перед нами вперед і назад, схрещуючи руки за кожним третім скоком.

— Гей,— мовив він.— Чого це ви понадувалися, мов сичі?

— Мені здається, годі з тебе на сьогодні,— сказав Хоган.— Віддихаєшся.

— Злякалися, га? — озвався Джек і поскакав геть, щосили хльоскаючи мотузкою об землю.

Десь перед вечором на фермі з'явився Джон Колінз. Джек був у своїй кімнаті нагорі. Джон приїхав з міста машиною. З ним були ще двоє. Машина спинилась, і всі вони вийшли.

— Де Джек? — спитав мене Джон.

— Нагорі, лежить у своїй кімнаті.

— Лежить?

— Так,— сказав я.

— Як він тут?

Я подивився на тих двох, що приїхали з Джоном.

— Це його друзі,— сказав Джон.

— Дуже кепсько,— сказав я.

— А що йому таке?

— Не може спати.

— От лихо,— сказав Джон.— Цей ірландець ніколи не може спати.

— Не гаразд із ним,— сказав я.

— Хай йому чорт,— сказав Джон.— Завше з ним щось не гаразд. Ось уже десять років він у мене, і ніколи ще не було все гаразд.

Ті двоє, що були з ним, засміялись.

— Познайомтеся,— сказав Джон.— Це містер Морган і містер Стейнфелт. А це містер Дойл. Він тренує Джека.

— Дуже приємно,— сказав я.

— А тепер ходім нагору до нашого героя,— мовив той, котрого звали Морган.

— Поглянемо на нього,— докинув Стейнфелт.

Ми всі піднялися нагору.

- А де Хоган? — спитав Джон.
- У стодолі, із своїми клієнтами.
- Багато їх тут у нього? — спитав Джон.
- Тільки двоє.
- Тиша й спокій, правда ж? — мовив Морган.
- Еге ж,— відказав я.— Тиша й спокій.

Ми спинилися біля Джекової кімнати. Джон постукав у двері. Відповіді не було.

- Мабуть, спить,— сказав я.
- Якого б то лиха йому спати серед дня?

Джон повернув клямку, і ми всі зайшли до кімнати. Джек лежав на ліжку і спав. Лежав долілиць, сховавши обличчя в подушку і обхопивши її руками.

- Гей, Джеку! — гукнув його Джон.

Джекова голова злегенька ворухнулася на подушці.

— Джеку! — ще раз мовив Джон, нахилиючись над ним.

Джек тільки глибше втопив голову в подушку. Джон торгнув його за плече. Джек сів на ліжку й подивився на нас. Був неголений, у старому светрі.

— О боже! Невже не можна дати людині поспати? — мовив він до Джона.

— Не сердься,— сказав Джон.— Я не знав, що ти спиш.

- Де ж пак! — каже Джек.— Звісно, що ні.

— Це Морган і Стейнфелт, ти їх знаєш,— мовив Джон.

- Радий вас бачити,— каже Джек.

— Як ви себе почуваєте, Джеку? — питає його Морган.

— Чудово,— каже Джек.— Як би ще я мав себе почувати?

- Вигляд у вас бадьорий,— докинув Стейнфелт.

— А то ж як,— каже Джек.— Слушайте,— звернувся він до Джона.— Ви мій менеджер і маєте з мене

чималий зиск. То якого ж біса ви не приїдете сюди, коли тут крутяться репортери? Чи ви хочете, щоб ми з Джері самі з ними балакали?

— Тоді в мене Лью мав бій у Філадельфії,— відказав Джон.

— А мені що до того? — не вгаває Джек.— Ви мій менеджер. Ви маєте з цього непоганий зиск, чи не так? Не мені ж ви там грошву добували, в тій Філадельфії! Якого ж біса вас немає тут, коли це потрібно мені?

— Тут був Хоган.

— Хоган! — каже Джек.— Із Хогана такий самий говорун, як і з мене.

— Здається, Солджер Бартлет тут був, тренувався разом з вами? — спитав Стейнфелт, щоб змінити тему розмови.

— Та був, був,— каже Джек.— Аякже.

— Слухайте, Джері,— звернувся до мене Джон.— Може, ви знайдете Хогана й скажете йому, що ми хотіли б його бачити десь так за півгодини?

— Гаразд,— відповів я.

— Якого це дідька він має кудись іти? — каже Джек.— Не ходи, Джері.

Морган і Стейнфелт презирнулися.

— Заспокойся, Джеку,— сказав Джон.

— Я, мабуть, усе-таки піду пошукаю Хогана,— мовив я.

— Ну що ж, іди, коли хочеш,— каже Джек.— Але ніхто тебе звідси не виряджає.

— То я піду,— сказав я.

Хоган був у stodолі, перетвореній на тренувальну залу. Він тренував двох клієнтів своєї оздоровчої ферми, що тупцяли на рингу в боксерських рукавицях. Жоден з них не зважувався ударити другого, боячись дістати удар у відповідь.

— Досить,— сказав Хоган, побачивши мене.— Кінчайте своє криваве бойовище, панове. Ідіть під душ, а тоді до Брюса на масаж.

Вони вилізли з-під канатів, а Хоган підійшов до мене.

— Приїхав Джон Колінз із двома приятелями навідати Джека,— сказав я.

— Бачив я, як вони прикотили машиною.

— А що то за двоє із Джоном?

— Та то, як кажуть, сиритні ділки,— відповів Хоган.— Хіба ти їх не знаєш?

— Ні.

— Гепі Стейнфелт і Лью Морган. Орудують закладною конторою.

— Мене ж тут довго не було,— пояснив я.

— А так,— сказав Хоган.— Той Гепі Стейнфелт — неабиякий махінатор.

— Я десь чув про нього.

— Збіса промітний хлопець,— сказав Хоган.— Вони обидва добрі пронози.

— Он як,— сказав я.— То вони чекатимуть на нас за півгодини.

— Це ж як? А раніше ми їм, виходить, будемо заважати?

— Певно, що так.

— Ходімо до мене в конторку,— сказав Хоган.— Хай їм чорт, тим пронозам.

Десь за півгодини ми з Хоганом піднялись нагору. Постукали в двері Джекової кімнати. За дверима чулася розмова.

— Хвилинку,— озвався хтось.

— К бісу ці штуки,— каже Хоган.— Коли я вам знадоблюся, приходьте в конторку.

Клацнув замок. Двері відчинив Стейнфелт.

— Заходьте, Хогане,— мовив він.— А ми тут саме збираємося хильнути.

— Що ж,— каже Хоган,— це діло.

Ми зайшли. Джек сидів на ліжку. Джон і Морган — на стільцях. Стейнфелт стояв.

— Чисто тобі змовники,— сказав Хоган.

— Привіт, Дені,— каже Джон.

— Привіт, Дені,— каже Морган і подає йому руку.

Джек не каже нічого. Просто сидить на ліжку. Він до тих не належить. Віп — сам по собі. На ньому старий синій светр, штани, на ногах — боксерські черевики. Йому треба б поголитися. Стейнфелт і Морган убрані як на весілля. Та й Джон незгірше. А Джек сидить насуплений — достоту ірландець.

Стейнфелт дістав пляшку, Хоган приніс склянки, і ми всі випили. Ми з Джеком перехилили по одній, а ті решта — ще і ще по разу.

— Залиште трохи собі на дорогу,— сказав Хоган.

— Не турбуйтеся. Ми маємо не одну,— озвався Морган.

Джек як ото раз був хильнув, так більше й не пив. Стояв і дивився на них. А на його місце на ліжку сів Морган.

— Випий ще, Джеку,— сказав Джон і подав йому склянку та пляшку.

— Ні,— відказав Джек.— Я ніколи не полюбляв поминок.

Усі засміялися. Джек не сміявся.

Від'їжджаючи, вони всі були в чудовому гуморі. Джек стояв на веранді й дивився, як вони сідають у машину. Вони помахали йому.

— Бувайте,— мовив Джек.

Ми пішли вечеряти. За столом Джек мовчав, тільки вряди-годи просив: «Дайте, будь ласка, це... Дайте, будь ласка, те...» Разом із нами, за одним столом, сиді-

ли оті двоє Хоганових клієнтів. Вони були непогані хлопці.

Повечерявши, ми вийшли на веранду. О цій порі сутеніло рано.

— Прогуляємося, Джері? — спитав Джек.

— А певне, — відказав я.

Ми понадягали пальта й вирушили. До проїжджої дороги було не близько, а ми ще пройшли нею милі з півтори. Там усе їздили машини, і нам доводилося щораз відступати на узбіччя. Джек мовчав. А коли ми зайшли в куці, аби перепустити якусь величезну машину, він промовив:

— Під три чорти таку прогулянку! Ходімо назад.

Ми піднялися бічною дорогою, що пагорбом і полем вела навпростець до Хоганової ферми. Попереду видно було світло в будинку. Ми підійшли до чільних дверей і побачили на порозі Хогана.

— Добре прогулялися? — спитав він.

— О, пречудово! — відказав Джек. — Слухайте, Хогане, у вас є щось випити?

— Аякже, — мовив Хоган. — А що таке?

— Нехай принесуть до мене в кімнату, — сказав Джек. — Сьогодні вже думаю заснути.

— То ти сам собі лікар, — мовив Хоган.

— Ходімо нагору, Джері, — сказав Джек.

У своїй кімнаті Джек сів на ліжку, стиснувши руками голову.

— Оце життя, еге ж? — промовив він.

Хоган приніс велику пляшку віскі та дві склянки.

— Може, хочеш імбирного пива?

— Щоб мене потім нудило?

— Я просто спитав, — мовив Хоган.

— Вип'єте зі мною? — запропонував Джек.

— Ні, дякую, — відказав Хоган і вийшов.

— А ти, Джері?
— Одну вихилю за компанію,— відказав я.
Джек налив у склянки.
— Ну,— сказав він,— поїхали помалу.
— Долий водою,— мовив я.
— Еге ж,— погодився Джек.— Так, либонь, краще.
Ми мовчки спорожнили склянки. Джек потягнувся налити мені ще.
— Ні,— сказав я.— Більше не хочу.
— Гаразд,— мовив Джек.
Він хлюпнув собі чималу децицію і долив водою. Обличчя йому трохи проясніло.
— Ну й кодло ж оті, що сьогодні тут були,— сказав він.— Ті двоє ніколи не підуть на ризик.— Він помовчав.— А втім, вони мають рацію. Якого біса даремно ризикувати?.. Налити тобі ще одну, Джері? — спитав він.— Ну ж бо, випий зі мною.
— Мені не треба, Джеку,— відказав я.— Я й так добре почуваюся.
— Та одненко,— сказав Джек. Він уже трохи захмелів.
— Ну гаразд,— сказав я.
Джек налив мені трохи, а собі майже повну.
— Знаєш,— сказав він,— а я таки люблю це зілля. Коли б не бокс, я, певне, добряче заквадав би.
— Еге ж,— мовив я.
— Ти знаєш,— провадив він далі,— за цим боксом я багато чого упустив.
— Ти зажив силу грошей.
— Авжеж, задля того все це й роблю. Так, Джері, багато я упустив.
— Про що ти?
— Ну,— сказав він,— от хоч би й про дружину. Скільки часу я живу поза домом... Та й для дівчаток моїх це недобре. «Хто ваш тато?» — спита їх якась там

приятелька з панянок. «Наш тато Джек Бренан». Нічого для них у тім доброго.

— Ну й до лиха,— сказав я.— Аби вони грошву мали.

— Та грошви я їм призбирав дай боже,— сказав Джек.

Він знову налив собі віскі. Пляшка була майже порожня.

— Долий водою,— сказав я.

Джек хлюпнув у склянку води.

— Слухай,— сказав він,— ти не уявляєш собі, як я скучив за дружиною.

— А певне.

— Ні, ти собі не уявляєш. Не можеш цього уявити.

— Либонь, тут усе-таки краще, ніж у місті.

— Для мене,— сказав Джек,— тепер уже однаково, де я не є... Ні, ти не можеш цього уявити.

— Вищий ще.

— А що, мене вже розвозить? Дурниці балакаю?

— Та не так щоб дуже.

— Ти не можеш собі уявити, що це таке. Ніхто не може цього уявити...

— Окрім дружини,— докинув я.

— Вона розуміє,— сказав Джек.— Вона все розуміє. Все чисто. Що правда, то правда.

— Долий водою,— сказав я.

— Ох, Джері,— мовив Джек,— ти не можеш собі уявити, що це таке...

Він уже зовсім сп'янів. Сидів і пильно дивився на мене. Якось аж занадто пильно.

— Сьогодні ти добре спатимеш,— сказав я.

— Слухай, Джері,— мовив Джек.— Хочеш заробити грошенят? Заклади щось на Уолкота.

— Он як?

— Слухай, Джері...— Джек поставив склянку.— Ти ж

бачиш, я не п'яний. Знаєш, скільки я на нього заклав? Півсотні тисяч.

— То купа грошей.

— Півсотні тисяч,— потвердив Джек.— Два проти одного. Матиму двадцять п'ять тисяч чистого виграшу. Закладі й ти на нього, Джері.

— Випадає незле,— мовив я.

— Хіба ж я можу його здолати? — каже Джек.— Це ніяка не махінація. Мені його не здолати. То чому ж не поживитися з цього?

— Долий водою.

— Після цього бою мені кінець,— каже Джек.— З боксом для мене покінчено. Доведеться піти з рингу битим. То чому ж мені не заробити на цьому хоч якісь гроші?

— А певне.

— Я вже тиждень не сплю,— каже Джек.— Цілу ніч лежу й сушу голову. Не можу заснути, Джері. Ти собі не уявляєш, що це таке, коли людина не може заснути.

— Та звісно.

— Не можу я спати. От не можу — і край. Який глузд стільки років дбати про своє здоров'я, коли ти не можеш заснути?

— То кепсько.

— Ти навіть не уявляєш, Джері, як це воно, коли не можеш заснути.

— Долий водою,— сказав я.

Отож, десь на одинадцяті Джек уже й язиком не міг повернути, і я повів його до ліжка. На той час йому вже очі самі заплющувались. Я допоміг йому роздягнутись і поклав у ліжку.

— Сьогодні ти добре спатимеш, Джеку,— сказав я.

— Еге ж,— каже Джек.— Тепер я засну.

— Добраніч, Джеку.

— Добраніч, Джері. Ти мій єдиний друг.

— А, йди ти...— мовив я.
— Ти мій єдиний друг,— не вгавав Джек.— Єдиний у світі...

— Спи вже,— сказав я.
— Буду спати,— каже Джек.

Коли я спустився вниз, Хоган сидів коло бюрока в своїй конторці й читав газети. Він поглянув на мене.

— Ну як, поклав свого хлопчину спатоньки?
— Звалився.

— То для нього краще, аніж безсоння,— сказав Хоган.

— Авжеж.

— А спробуй-но поясни це отим спортивним писаркам.

— Ну, піду й собі спати,— мовив я.
— Добраніч,— сказав Хоган.

Вранці я зійшов униз близько восьмої і поснідав. Хоган уже тренував своїх клієнтів у стодолі. Я пішов туди й став дивитися.

— Раз! Два! Три! Чотири! — рахував їм Хоган.— Здоров, Джері,— сказав він.— Джек уже встав?

— Ні. Спить іще.

Я вернувся в свою кімнату і спакував речі, щоб їхати до міста. Десять о пів на десяту в сусідній кімнаті заворушився Джек. Почувши, що він пішов униз, я спустився слідом за ним. Джек сів снідати. Хоган уже прийшов знадвору й стояв біля стола.

— Ну, як тобі, Джеку? — спитав я.

— Та нічого.

— Спав добре? — спитав Хоган.

— Спав як убитий,— відказав Джек.— Трохи згага пече, але голова не болить.

— От і добре,— сказав Хоган.— Питво було виборне.

— Додасте до рахунка,— сказав Джек.

— Коли думасш їхати? — спитав Хоган.

— Перед обідом,— відповів Джек.— Одинадцятигодинним поїздом. Сідай, Джері,— обернувся він до мене.

Хоган пішов собі. Я підсів до столу. Джек їв грейпфрут. Коли попадалося зеренце, він виплюював його в ложечку, а тоді скидав на тарілку.

— Здається, я вчора був як ніч,— заговорив він.

— Та трохи вихилив.

— Ото, певне, дурниць намолов.

— Ні, я б не сказав.

— Де Хоган? — спитав він, доїдаючи грейпфрут.

— У себе в конторці.

— Що я там казав про заклади на цей бій? — спитав Джек. Він держав ложечку і колупав нею грейпфрут.

Дівчина-служниця принесла яєчню з шинкою і забрала рештки грейпфрута.

— Дайте мені ще склянку молока,— сказав їй Джек. Вона вийшла.

— Ти казав, що заклав півсотні тисяч на Уолкота,— відповів я.

— Це правда,— сказав Джек.

— То величезні гроші.

— Оце мене трохи й непокоїть,— сказав Джек.

— Усяке може статися.

— Ні,— сказав Джек.— Йому страх як потрібне чемпіонство. Тут вони гратимуть в одну руку.

— Хто зна, як воно буде.

— Ні. Він хоче стати чемпіоном. Для нього це дорожче за гроші.

— П'ятдесят тисяч — сила грошей,— мовив я.

— Це діло певне,— сказав Джек.— Я не можу перемогти. Ти ж сам знаєш, що мені його ніяк не здолати.

— До останньої хвилини є якийсь шанс.

— Ні,— сказав Джек.— Мені вже кінець. Діло цілком певне.

— Як ти себе почуваш?

— Незле,— відповів Джек.— Добре виспатись — ось що мені було потрібно.

— Тобі ще може повестися.

— О, я влаштую їм виставу,— сказав Джек.

По сніданку Джек замовив міжміську розмову з дружиною. Він зачинився в телефонній будці.

— Це він уперше їй зателефонував, відколи приїхав,— сказав Хоган.

— Зате щодня пише листи.

— Еге,— сказав Хоган.— Марка ж бо коштує тільки два центи.

Ми попрощалися з Хоганом, і Брюс, негр-масажист, одвіз нас бричкою на станцію.

— Прощайте, містере Бренан,— сказав Брюс біля поїзда.— Я вірю, що ви скрутите йому в'язи.

— Бувай,— відказав Джек.

Він дав Брюсові два долари. Брюс таки добре з ним наморочився, і тепер був видимо розчарований. Джек завважив, що я дивлюся, як Брюс тримає в руці ті два долари.

— Усе записано в рахунок,— сказав він.— За масаж Хоган теж бере.

Цілу дорогу в поїзді Джек мовчав. Сидів у кутку, застромивши квитка за стрічку капелюха, й дивився у вікно. Тільки раз він обернувся й заговорив до мене.

— Я сказав дружині, що на цю ніч візьму номер у «Шелбі»,— мовив він.— Це одразу ж за рогом біля «Гардена». А завтра вранці піду додому.

— Це ти добре придумав,— сказав я.— А твоя дружина, Джеку, бачила тебе коли на рингу?

— Ні,— відказав Джек.— Ніколи не бачила.

Я подумав про те, якого страшного побою він сподівається, коли не хоче показуватись після того вдома.

У місті ми взяли таксі до «Шелбі». Готельний служник заніс наші валізи, і ми підійшли до бюрка чергового.

— Почім у вас номери? — спитав Джек.

— Є тільки подвійні,— відказав черговий.— Можу запропонувати гарний номер на двох за десять доларів.

— Це надто дорого.

— Тоді візьміть подвійний за сім доларів.

— З ванною?

— Аякже.

— Можеш і ти зі мною переночувати, Джері,— сказав Джек.

— Та ні,— відповів я.— Я піду до швагра.

— Я це кажу не до того, щоб ти платив,— пояснив Джек.— Просто не хочеться дурно викидати гроші.

— Запишіться, будь ласка,— мовив черговий. Тоді подивився на наші прізвища в книзі.— Номер двісті тридцять восьмий, містере Бренан.

Ми піднялися ліфтом нагору. Кімната була простора й гарна, з двома ліжками та дверима до ванної.

— Пречудово,— сказав Джек.

Служник, що привів нас у номер, підняв штори й заніс наші валізи. Джек цього наче й не бачив, і я дав хлопцеві двадцять п'ять центів. Ми помилися, і Джек сказав, що не завадило б піти попоїсти.

Ми подались обідати до ресторанчика Джімі Генлі. Там було чимало знайомих хлопців. Поки ми їли, зайшов Джон і підсів до нашого столика. Джек майже не обзивався.

— А як у тебе з вагою, Джеку? — спитав Джон. Джек-бо наминав добренний обід.

— Можу зважитись просто в одязі,— відказав Джек.

Він ніколи не мав клопоту із зайвою вагою. Був

природжений вельтер¹ і анітрохи не гладшав. А на Хогановій фермі ще й скинув.

— Еге, це єдине, що в тебе завше гаразд,— сказав Джон.

— Атож, єдине...— мовив Джек.

По обіді ми пішли до «Гардена» зважуватись. За умовами матчу мало бути сто сорок сім фунтів о третій годині дня. Обгорнувшись рушником навколо пояса, Джек став на ваги. Стрілка ані зрушилась. Уолкот щойно зважився і стояв збоку серед гурту знайомих.

— Ану дай я гляну на твою вагу, Джеку,— сказав Фрідмен, Уолкотів менеджер.

— Гаразд, тільки зважте і його, щоб я бачив.— Джек кивнув головою в бік Уолкота.

— Скинь рушника,— сказав Фрідмен.

— Ну, що там виходить? — спитав Джек вагарів.

— Сто сорок три,— відповів товстун, що орудував вагами.

— Добре скинув, Джеку,— мовив Фрідмен.

— Зважте його, — сказав Джек.

Підійшов Уолкот. Він був білявий, з широкими плечима й руками важковаговика. А от ноги мав короткуваті. Джек був на півголови вищий од нього.

— Привіт, Джеку,— сказав Уолкот. Обличчя його було помережане рубцями.

— Привіт,— мовив Джек.— Як ся маєш?

— Чудово,— відповів Уолкот.

Він скинув з пояса рушника й став на ваги. Таких широченних плечей і спини я ще ніколи не бачив.

— Сто сорок шість фунтів дванадцять унцій.

Уолкот зійшов з ваг і вишкірився до Джека.

— Отож-бо,— каже йому Джон.— Джек на чотири фунти легший за тебе.

¹ Боксер півсередньої ваги.

— Коли вийдемо на ринг, ще й легший буде,— каже Уолкот.— Тепер я можу пообідати.

Ми пішли з вагарні, і Джек одягнувся.

— Вигляд у нього хоч куди,— сказав він.

— З вигляду судячи, йому не раз добряче перепадало.

— Це так,— каже Джек.— Його влучити не важко.

— Куди ви тепер? — спитав Джон, коли Джек одягнувся.

— Назад до готелю,— каже Джек.— Ви все приготували?

— Так,— відказав Джон.— Усе буде готове.

— Піду приляжу на часинку,— каже Джек.

— Я зайду за вами десь о чверть на сьому й ми разом повечереємо.

— Гарзд.

Повернувшись до готелю, Джек роззувся, скинув піджака й ліг спочити. Я сів писати листа. Кілька разів я позирав на Джека, а він усе не спав. Лежав зовсім тихо, але очі щораз були розплющені. Нарешті він сів на ліжку.

— Хочеш, пограємо в крибедж, га, Джері? — спитав він.

— Можна,— озвався я.

Він дістав з валізи карти й таблицю для запису. Ми сіли грати, і він виграв у мене три долари.

Почувся стукіт у двері, і зайшов Джон.

— У крибедж гратимете, Джоне? — спитав Джек.

Джон поклав на стіл капелюха. Капелюх був зовсім мокрий. Пальто Джонове теж намокло.

— Дощ надворі? — питає Джек.

— Не дощ, а злива,— каже Джон.— Таксі попало в завіз, то довелося вилізти й чалапати пішака.

— Ідіть сюди, пограємо разочок,— каже Джек.

— Тобі треба підживитися.

— Ні,— каже Джек.— Я ще не хочу їсти.

Вони з півгодини грали в крибедж, і Джек виграв у нього півтора долари.

— Ну, а тепер, я думаю, можна й попоїсти,— каже Джек. Він підійшов до вікна й визирнув надвір.

— Дощ усе йде?

— Еге ж.

— Давайте поведемо в готелі,— запропонував Джон.

— Гаразд,— каже Джек.— Тільки пограймо ще раз, і хто програє, той платить за вечерю.

Трохи перегода Джек підвівся й каже:

— З вас вечеря, Джоне.

Ми спустилися вниз і поведеряли у великій їдальні.

По вечері ми піднялися назад у номер, і вони з Джоном знову сіли грати в крибедж, і Джек виграв два з половиною долари. Тепер він був у доброму гуморі. Джон мав при собі валізку з усім своїм причандаллям. Джек зняв сорочку та комірць і надягнув вовняного натільника й светра, щоб не застудитися на вулиці, тоді поклав у валізку боксерський костюм і халат.

— Зібрався? — питає Джон.— Тоді я звелю викликати таксі.

Скоро по тому задзвонив телефон, і черговий сказав, що таксі чекає.

Ми спустилися ліфтом униз, вийшли через вестибюль, сіли в таксі й поїхали до «Гардена». Дощ лив як з відра, проте на вулиці перед входом зібрався натовп. Усі квитки були продані. Коли ми проходили до роздягальні, я побачив, що зала повна-повнісінька. Згорі здавалося, що до рингу не менш як півмилі. Довкола було темно. Світилися тільки лампи над рингом.

— Добре, що такий дощ, а то б вони перенесли матч на відкритий стадіон,— сказав Джон.

— Людей до біса,— обізвався Джек.

— Цей бій зібрав би ще й не стільки, аби місця стало.

— Погоди не завбачиш,— сказав Джек.

Джон підійшов до дверей роздягальні й стромпв голову всередину. Джек сидів у халаті, згорнувши руки, і дивився в підлогу. Разом із Джоном прийшли двоє помічників. Вони визирали з-за його плеча.

Джек підвів очі.

— Той уже в залі? — спитав він.

— Щойно вийшов,— відповів Джон.

Ми пішли вниз. Уолкот саме піднімався на ринг. Він проліз між канатами, з'єднав руки над головою і, усміхаючись, вітально помахав ними публіці — спершу в один бік від рингу, тоді в другий,— а відтак пішов і сів. Джек спускався вниз між рядами, і натовп зустрів його оплесками. Джек був ірландець, а ірландці завше мають добрий успіх у публіки. Хоч ірландець і не збере в Нью-Йорку стільки глядачів, як єврей чи італієць, однак плескають їм охоче.

Коли Джек вийшов на поміст і нахилився пролізти між канатами, Уолкот підвівся із свого кутка й припустив долішній канат, щоб Джекові зручніше пролазити. Публіка в захваті. Уолкот кладе руку Джекові на плече, й вони стоять так якусь хвилю.

— Дешевої слави шукаєш,— каже йому Джек.— Ану забери свою погану руку.

— Спокійно,— мовить Уолкот.

Усе це видається публіці хтозна-яким прекрасним. Як шляхетно поводяться ці хлопці перед боєм! Які вони доброзичливі один до одного!

Солі Фрідмен переходить у наш куток, де Джек бинтує руки, а Джон тим часом уже стоїть біля Уолкота. Джек просунув великий палець у розріз на кінці бинта і вправно оповив руку. Я закріпив бинт тасьмою на зап'ястку і двічі обмотав навхрест над щиколодками.

— Гей,— каже Фрідмен.— Навіщо стільки тасьми?
— А ви помацайте,— каже Джек.— М'яка? Отож-бо.
Не будьте такий невірний.

Фрідмен і далі не відходить від нас — і поки Джек бинтує другу руку, і коли один із хлопців-помічників приносить рукавиці, а я натягаю їх Джекові на руки й зашнуровую.

— Слухайте, Фрідмене,— питає Джек,— а хто він родом, цей Уолкот?

— Не знаю,— каже Солі.— Щось ніби данець.

— Він чех,— мовить хлопець, що приніс рукавиці.

Суддя викликає їх на середину рингу, і Джек рушає з свого кутка. Уолкот іде й усміхається. Вони зближаються один до одного, і суддя кладе руки їм на плечі.

— Привіт, шукачу слави,— каже Джек до Уолкота.

— Спокійно...

— На біса ти назвався Уолкотом? — не вгаває Джек.— Хіба не знаєш, що він був чорношкірий?

— Слухайте мене,— каже суддя і викладає їм давно відомі приписи.

Один раз Уолкот перепиняє його. Він хапає Джека за руку й питається:

— Можу я бити, коли він отак мене держатиме?

— Забери-но руки,— каже Джек.— Тут тобі не кіно.

Аж ось вони розійшлися по своїх кутках. Я стягнув з Джека халат, і він, спершись на канати, кілька разів зігнув ноги в колінах, почовгав підшвами по живиці. Пролунав гонг. Джек швидко обернувся й вийшов на середину. Уолкот підступив до нього, вони торкнулись рукавицями, і тільки-но Уолкот відсмикнув руку, як Джек двічі затопив йому лівою в обличчя. Другого такого боксера, як Джек, не було й нема. Уолкот став нападати, усе вперед і вперед, притискаючи підборіддя до грудей. Він — силовик і тримає руки зовсім низь-

ко. Все, що він уміє,— це підступити і вдарити збоку. Та щоразу, як він підступає, Джекова ліва б'є його в обличчя. Здається, це виходить автоматично. Досить Джекові підняти руку — і вона влучає в Уолкотове обличчя. Разів три-чотири Джек посилав вперед праву, але Уолкот приймає удари плечем або ж перепускає поверх голови. Він діє, як і всі силовики. Боїться він тільки таких, як і сам. Скрізь, де можна боляче вдарити, він закритий. А удари лівою в обличчя його не лякають.

Під кінець четвертого раунду лице Уолкотове було геть розбите й зашпене кров'ю, але кожного разу, коли він підступав упритул до Джека, той діставав такого удару, що на боках його під самими ребрами з'явилися великі червоні плями. Як тільки Уолкот починав зближатися, Джек зв'язував його, тоді вивільняв одну руку й бив знизу, та коли Уолкотові випадало вдарити, він уражав Джека в тулуб з такою силою, що чути було аж на вулиці. Він-бо силовик.

Так воно йшлося ще три раунди. Вони не перемоглись між собою ані словом. Вони весь час працювали. А в перервах між раундами заходжувались працювати ми — коло Джека. Здавалося, що він начебто охляв, але Джек узагалі ніколи не був на рингу надто жвавий. Рухався він небагато, а той удар лівою виконував просто механічно. Здавалося, його ліва рука з'єднана з Уолкотовим обличчям, і Джекові досить тільки їй звеліти, щоб вона вдарила. У близькому бою Джек завше був спокійний і сили марно не витрачав. Він досконально знав усі способи близького бою і щоразу брав гору. Коли вони зійшлись у нашому кутку, я бачив, як він зв'язав Уолкота, вивільнив свою праву руку, повернув її і вдарив знизу, влучивши Уолкота в ніс ребром рукавиці. Уолкот облився кров'ю і прихилився носом до Джекового плеча, щоб умазати і його,

та Джек двигнув плечем йому по носі, тоді спустив праву руку й повторив той самий удар.

Уолкот розлютився мало не до сказу. На кінець п'ятого раунду він уже смертельно ненавидів Джека. А Джек не лютував, себто був не лютіший, ніж звикле. Далєбі, він таки полюбляв допекти противника до живого. Тим-то й дихав таким чортом на Річі Люїса. Йому ніколи не вдавалося урвати Річі терпцю. Той завше приберігав декілька нових підступів, що їх Джек не знав. Поки Джек мався на силі, він був увесь час як за кам'яною горою. Уолкотові вже добряче від нього перепало. Найкумедніше, що все воно виглядало так, наче Джек веде чистий класичний бій. А це тому, що він досконально знав і всі ті штуки.

Після сьомого раунду Джек сказав:

— Моя ліва починає важчати.

Від цього моменту повернуло на поразку. Спершу це було непомітно. Одначе коли перед тим він сам провадив бій, то тепер його провадив Уолкот; коли раніш він був цілком забезпечений, то тепер опинився під постійною загрозою. Він уже не міг здержати Уолкота лівою. Збоку видавалося, ніби все йде, як і перше, але тепер Уолкотові рукавиці замість минати Джека, щоразу влучали його. Він діставав страшні удари в тулуб.

— Котрий це буде раунд? — спитав Джек.

— Одинадцятий.

— Більше не можу, — каже він. — Ноги підтинаються.

Якийсь час перед тим Уолкот хоч і влучав Джека, проте не сильно вражав його. Виходило як у бейзболі, коли гравець, ловлячи м'яч, немовби осаджує його і тим послаблює силу удару. Та тепер Уолкот почав гнітити дужче. Він молотив руками, як машина. Джекові тільки й лишалося, що прббувати блокуватись. А збоку навіть не видно було, який то жорстокий побій.

Між раундами я масував йому ноги. М'язи дрижали в мене під руками весь час, поки я їх розтирав. Він знеміг до краю.

— Ну, як воно? — спитав він Джона, повертаючи до нього розпухле обличчя.

— Це його бій.

— Думаю ще трохи продержатися, — каже Джек. — Не хочу, аби цей виродок мене поклав.

Усе виходило так, як він передбачав. Він знав, що не здужає побити Уолкота. Не мав уже тої сили. Одначе все було гаразд. Гроші закладено напевне, і тепер він хотів закінчити бій собі на втіху. Він не хотів піти з рингу покаutowаний.

Пролунав гонг, і ми підштовхнули Джека вперед. Він поволі пішов на середину. Уолкот зараз же підступив до нього. Джек уместив йому лівою в обличчя. Уолкот прийняв удар, зблизився і давай гатити Джека по тулубу. Джек намагався зв'язати його, але то було однаково, що прббувати спинити рукою циркулярну пилу. Тоді Джек вимкнувся і вдарив правою, але схибив. Уолкот затопив йому зліва, і Джек упав. Він упав на руки та коліна й подивився на нас. Суддя почав рахувати. Джек дивився на нас і хитав головою. Коли рахунок дійшов до восьми, Джон подав йому знак. За ревом натовпу годі було щось почути. Джек устав. Провадячи рахунок, суддя весь час придержував Уолкота вільною рукою.

Коли Джек звівся на рівні, Уолкот рушив на нього.

— Обережно, Джімі! — почув я вигук Сола Фрідмена.

Уолкот зближався до Джека, пильнуючи за ним очима. Джек ударив лівою. Уолкот лиш головою мотнув. Він притиснув Джека до канатів, примірівся і легенько вдарив його збоку в голову, а відтак щосили угнітив прямим у тулуб — так низько, як тільки міг. Либонь,

не менш як на п'ять дюймів нижче пояса. Я думав, Джекові очі повилазять — так він їх виричив. Рот йому розтулився.

Суддя схопив Уолкота. Джек ступив наперед. Якщо він упаде — плакали його півсотні тисяч. Він ішов так, наче йому всі тельбухи виверталися.

— Не було занизько,— промовив він.— Це випадково.

Натовп ревів так, що нічого не було чути.

— Мені гаразд,— каже Джек.

Вони стояли просто перед нами. Суддя подивився на Джона й похитав головою.

— А йди-но сюди, сучий ти поляче,— каже Джек до Уолкота.

Джон повиснув на канатах, уже тримаючи наготові рушника. Джек стояв за яких два кроки від нього. Тоді ступив уперед. Я бачив, що обличчя йому так спітніло, наче його хто викрутив, а по носі повзла додолу велика крапля.

— Виходь, виходь,— кликав він Уолкота.

Суддя поглянув на Джона й махнув Уолкотові рукою.

— Іди, мерзотнику,— сказав він.

Уолкот вийшов. Він не знав, що йому робити. Він ніколи не сподівався, що Джек витриває. Джек ударив його в обличчя лівою. У залі не вщухав несамовитий лемент. Вони зійшлись якраз проти нашого кутка. Уолкот відповів двома ударами. Обличчя Джекове було страшне, я в житті такого не бачив — жах навіть глянути! Він насилу тримався, змушував своє тіло коритись, і все це відбивалося на його обличчі. Він думав лиш про те, щоб не дати своєму тілу улягти болеві в ураженому місці.

Потім він почав бити. З обличчя йому не сходив отой жаский вираз. Він бив низько спущеними руками, зав-

даючи Уолкотові потужних ударів з обох боків. Уолкот затулився, і Джек став щосили молотити його по голові. Тоді послав уперед ліву і вдарив Уолкота в пах, а правою садонув точнісінько туди, куди той влучив його самого. Набагато нижче пояса. Уолкот повалився додолу, схопившись руками за живіт, перевернувся й зігнувся навпіл.

Суддя відтягнув Джека і штовхнув його в куток. Джон вискочив на ринг. Натопи і далі несамовито ревів. Суддя на рингу розмовляв з бічними суддями; тоді на поміст піднявся оповісник з мегафоном і оголосив:

— Переміг Уолкот. Був заборонений удар.

Суддя на рингу розмовляв із Джоном.

— А що я міг подіяти? — казав він.— Джек не хотів визнати порушення. А потім знавіснів і сам ударив нижче пояса.

— Він однаково програв би,— сказав Джон.

Джек сидів на стільці в кутку рингу. Я вже стягнув з нього рукавиці, і він обома руками вхопився за вражене місце. Коли він може якось його потримати, обличчя йому стає не таке страшне.

— Піди вибачся,— каже Джон йому на вухо.— Так буде пристойніш.

Джек підводиться, і обличчя йому зрошує рясний піт. Я накидаю на нього халат, і він іде через ринг, тримаючись під халатом рукою за живіт. Уолкота вже підняли й клопочуться коло нього. В його кутку повно людей. До Джека ніхто й слова не скаже. Він нахилився до Уолкота.

— Ти мені пробач,— мовить Джек.— Я не хотів такого.

Уолкот не обзивається. Видно, що йому непереливки.

— Ну от, тепер ти чемпіон,— каже йому Джек.— Радий, либонь, достобіса.

— Дай ти йому спокій,— каже Солі Фрідмен.

— А, це ви, Солі,— каже Джек.— Даруйте, що я так повівся з вашим хлопцем.

Фрідмен тільки глигнув на нього.

Чудною ходою, немов спотикаючись на кожному кроці, Джек вернувся в свій куток; ми допомогли йому пролізти між канатами й повели попри столи репортерів і далі переходом через ряди. З усіх боків тяглися руки, щоб поплескати Джека по спині. А він, загорнувшись у халат, ішов крізь той натовп до роздягальні. Перемога й слава припали Уолкотові. Отак закладалися в «Гардені».

Тільки-но ми дійшли до роздягальні, Джек ліг і заплющив очі.

— Треба їхати в готель і викликати лікаря,— каже Джон.

— Він мені всі печінки відбив,— промовив Джек.

— Ти вже прости мені, Джеку,— каже Джон.

— А, дарма,— озвався Джек.

Він так і лежав із заплющеними очима.

— Вони таки хотіли пошити нас у дурні,— мовив Джон.

— То ваші приятелі, Морган і Стейнфелт,— сказав Джек.— Добрих ви маєте друзів.

Він лежав, не підводячись, але очі розплющив. Обличчя його й досі було моторошно скривлене.

— Просто дивно, який ставш бистрий на розум, коли тобі йдеться про такі гроші,— промовив Джек.

— Ти залізний хлопець, Джеку,— сказав Джон.

— Ет,— відказав Джек,— то все пусте.

ДЕСЯТЬ ІНДІАН

Того вечора, коли Нік, відгулявши свято 4 липня¹ разом із Джо Гарнером та його сім'єю, повертався з міста в їхньому великому фургоні, їм трапилося за дороги дев'ять п'яних індіан. Він добре запам'ятав, що дев'ять, бо Джо Гарнер, поганяючи вже в присмерку, раптом спинив коні, скочив на дорогу й відтягнув одного індіанина з наїждженої колії. Індіанин спав, лежачи долілиць на піску. Джо відволік його до чагарів і заліз назад у фургон.

— Це вже дев'ятий, відколи ми виїхали з міста,— сказав він.

— Ох, ті вже мені індіани! — зітхнула місіс Гарнер.

Нік сидів у задку вкупі з двома Гарнеровими хлопцями. Він висунувся з фургона подивитись на індіанина, що лежав там, куди відтягнув його Джо.

— То не Білі Тейбшо? — спитав Карл.

— Ні.

— Іїтани в нього достоту як у Білі.

— Всі індіани носять однакові штани.

— А я його й не побачив,— озвався Френк.— Тато скочив і вернувся так хутко, що я не встиг подивитися. Думав, він пішов убити змію.

— Либонь, таких змій сьогодні чимало, і всі індіани,— сказав Джо Гарнер.

— Ох, ті вже мені індіани! — знову зітхнула місіс Гарнер.

¹ День проголошення незалежності США.

Вони їхали далі. Дорога звернула з битого шляху і взялася на пагорби. Коням було важко тягти фургон, і хлопці злізли та подибали пішки. Під ногами був пісок. На вершині горба, коло школи, Нік озирнувся. Він побачив унизу освітлений Петоскі, а ген за невеличкою затокою — далеке світло в Гарбор-Спрінгс. Вони знову залізли у фургон.

— Хоч би його жорствою замостили, цей узвіз,— сказав Джо Гарнер.

Дорога пішла лісом. Джо і місіс Гарнер сиділи рядочком на передку. Нік уместився між двома їхніми хлопцями. Незабаром виїхали на поруб.

— Ось на цьому місці тато переїхав скунса.

— Та ні, далі.

— Ото ще клопіт великий, де воно було,— мовив Джо, не повертаючи голови.— Хоч тут його переїдь, хоч там — усе однаково.

— Вчора ввечері я бачив двох скунсів,— обізвався Нік.

— Де?

— Внизу біля озера. Шукали на березі дохлої риби.

— Певно, то були сноти,— сказав Карл.

— Ні, скунси. Чи я скунсів не знаю?

— Ще б тобі не знати,— докинув Карл.— Ти ж бо гуляєш з індіанкою.

— Ану вгомонися, Карле,— сказала місіс Гарнер.

— А чого, тхне від них майже так само.

Джо Гарнер засміявся.

— Перестань сміятися, Джо,— сказала місіс Гарнер.— Я не хочу, щоб Карл таке мовив.

— Ти справді гуляєш з індіанкою, Нікі? — спитав Джо.

— Ні.

— Не слухайте його, тату,— сказав Френк.— Його любка — Пруденс Мітчел.

— А от і ні.

— Він бігає до неї кожен день.

— Нікуди я не бігаю.— Сидячи в темряві між двох хлопців, Нік подумки тішився з того, що йому накидають Пруденс Мітчел.— І ніяка вона мені не любка.

— Бреше він,— сказав Карл.— Я завше бачу їх разом.

— А Карла завидьки беруть,— обізвалась його мати.— В нього ж бо й індіанки нема.

Карл промовчав.

— Карл не вмів залицятися до дівчат,— докинув Френк.

— А ти помовч.

— І то добре, Карле,— обізвався Джо Гарнер.— Любки до пуття не доведуть. Повір своєму татові.

— Хто б казав.— Фургон хитнувся, і місіс Гарнер присунулась ближче до Джо.— А сам колись мав їх бозна-скільки.

— Б'юсь об заклад, що з індіянками тато ніколи не водився.

— Гляди не прогадайся,— мовив Джо.— А ти, Ніку, пильнуй, щоб у тебе хто не відбив Пруді.

Жінка щось шепнула йому на вухо, і Джо засміявся.

— Чого ви смієтесь? — спитав Френк.

— Не кажи, старий,— застерегла жінка.

Джо знову засміявся.

— Нехай собі Нік кохається з Пруденс,— сказав він.— Я вже маю гарну жіночку.

— Оце ти до діла мовиш,— озвалась місіс Гарнер.

Коні ледве пленталися по піску. Джо лягнув пугою в темряву.

— Ну, ворухіться! Завтра ще не те буде.

З горба коні побігли підтюпцем, і фургон підстрибував на трусській дорозі. Діставшись ферми, всі повисідали біля будинку. Місіс Гарнер відімкнула двері. за-

йшла до хати й повернулася з лампою. Карл і Нік витягли з фургона пакунки. Френк заліз на передок, хльоснув коней і поїхав до стайні. Нік піднявся на ганок і відчинив двері до кухні. Місіс Гарнер розпалювала в печі. Плеснувши на дрова гасу, вона обернулася.

— До побачення, місіс Гарнер,— сказав Нік.— Дякую, що взяли мене з собою.

— Нема за що, Нікі.

— Мені було дуже весело.

— І нам з тобою завше добре. Може, зостанешся по-вечеряти?

— Ні, треба йти. Тато вже, мабуть, чекає.

— Ну, тоді біжи. Скажеш Карлові, нехай іде до хати, гаразд?

— Еге.

— Добраніч, Нікі.

— Добраніч, місіс Гарнер.

Нік вийшов надвір і подався до хліва. Джо і Френк доїли корів.

— На добраніч,— сказав Нік.— Погуляли на славу.

— Добраніч, Ніку,— відповів Джо Гарнер.— Хіба ти не зостаєшся вечеряти?

— Ні, не можу. Ви скажете Карлові, що його кличе мати?

— Добре. Бувай, Нікі.

Нік обійшов хлів і босоніж гайнув стежкою через луку. Стежка була гладенька, роса холодила босі ноги. В кінці луки він перемахнув через пліт, спустився у виярок, закалявши ноги в рідкому болоті, тоді попростував нагору сухим буковим гайком, аж поки уздрів світло у вікнах свого дому. Перелізши через огорожу, він пішов до чільного ганку. У вікно побачив батька, що сидів біля столу, читаючи при світлі великої лампи. Нік відчинив двері й зайшов у дім.

— Ну, Нікі, добре гулялося? — спитав батько.

— Чудово, тату. Погуляли на славу.

— Їсти хочеш?

— Аякже.

— А де це ти подів свої черевики?

— Залишив у фургоні в Гарнерів.

— Ну, ходім до кухні.

Батько рушив уперед з лампою. Потім зупинився й підняв віко льодівнички. Нік зайшов у кухню. Батько приніс на тарілці шматок холодного курчати й глечик молока і поставив на стіл перед Ніком. Лампу він примістив поряд.

— Ще є пиріг, — сказав він. — Вистачить тобі наїстися?

— Ще б пак.

Батько сів на стілець обік застеленого цератою столу. На стіну впала його велика тінь.

— Хто ж виграв матч?

— Петоскі. П'ять — три.

Батько сидів і дивився, як він їсть; тоді налив з глечика склянку молока. Нік випив і втер рота серветкою. Батько простягнув руку й, діставши з мисника пиріг, одрізав Нікові чималий кусень. Пиріг був з чорнищами.

— А ти що робив, тату?

— Зранку ходив рибалити.

— Щось зловив?

— Самі окуньчики.

Батько сидів і дивився, як він їсть пиріг.

— А по обіді що робив? — спитав Нік.

— Прогулявся до індіанського селища.

— Когось бачив?

— Усі індіани подались до міста пиячити.

— То, виходить, нікого й не бачив?

— Бачив твою приятельку, Пруді.

— Де?
— В лісі, з Френком Уошберном. Ненароком на них наскочив. Вони там незле розважалися.

Батько уникав його погляду.

— Що вони робили?

— Я не мав коли придивлятися.

— Скажи мені, що вони робили.

— Не знаю,— відповів батько.— Чув тільки, як вони шаруділи в кущах.

— Звідки ж ти дізнався, що то були вони?

— Я бачив.

— Ти ж начебто казав, що нічого не бачив?

— Та ні, бачив.

— Хто з нею був? — спитав Нік.

— Френк Уошберн.

— А їм... їм...

— Що «їм»?

— Їм було весело?

— Мабуть, що так.

Батько підвівся і вийшов з кухні. Коли він повернувся, Нік сидів, утупившись в тарілку. По очах було видно, що він плакав.

— Ще хочеш? — Батько взяв ножа й потягнувся до пирога.

— Ні,— відказав Нік.

— З'їж іще шматок.

— Ні, дякую.

Батько прибрав зі столу.

— Де саме в лісі вони були?

— За селищем.

Нік не підводив очей від тарілки. Батько сказав:

— Ішов би ти спати, Ніку.

— Еге.

Нік пішов у свою кімнату, роздягнувся і ліг у ліжко.

Він чув, як батько ходить по вітальні. Нік лежав, утопивши обличчя в подушку.

«Вона розбила мені серце,— думав він.— Коли мені так боляче, значить, серце й справді має бути розбите».

Трохи згодом він почув, як батько задув лампу й перейшов до своєї спальні. Знадвору до нього долинув шелест вітру в кронах дерев, а крізь сітку на вікні повіяло холодом. Він довго лежав, не підводячи обличчя з подушки, аж доки Пруді пішла йому з думок і він урешті заснув. Прокинувшись серед ночі, він почув, як надворі гуде вітер між дерев, а хвилі озера шумливо набігають на берег,— і знову заснув. Уранці бурхав скажений вітер, на озері високі хвилі гучно вдаряли в пісок, а він прокинувся і довго лежав у ліжку, перше ніж згадав, що серце йому розбито.

КАНАРКА ДЛЯ ДОЧКИ

Поїзд швидко поминув довгу червону кам'яницю з садком та столиками в затінку чотирьох грубих пальм. По той бік залізниці було море. Потім колія пішла прорізом у рудному камені та глині, і море видніло тільки вряди-годи — далеко вниз, між скелями.

— Я купила її в Палермо,— сказала американка.— Нас пустили на берег тільки на годину, а було то недільного ранку. Чоловік, що продавав її, хотів американську валюту, і я дала йому півтора долара. А вона таки гарно співає.

У поїзді було дуже жарко, і в нашому спальному купе також було дуже жарко. У спущене вікно не долинали ані найменшого вітерця. Американка запнула завіску, і моря зовсім не стало, навіть і вряди-годи. З другого боку були засклені двері, за ними перехід і спущене вікно, за вікном — припалі пилом дерева, лискуча асфальтова дорога та рівні розлогі виноградники, а ще далі — сірі кам'янисті узгір'я.

Показалося курево й багато високих димарів — то починався Марсель. Поїзд притишив швидкість і, простуючи одною з незчисленних колій, під'їхав до вокзалу. Він стояв у Марселі двадцять п'ять хвилин, і американка купила «Дейлі мейл» та пляшку мінеральної води. Вона трохи погуляла по платформі, проте далеко од свого вагона не відходила, бо в Кані, де зупинка була на дванадцять хвилин, поїзд рушив без сигналу і вона ледь устигла зайти у вагон. Американ-

ка була приглухувата й не знала напевне, чи сигнали такі не давали: а може, вона просто не чула?

Поїзд від'їхав од марсельського вокзалу, і тепер за вікном були не лише розгалуження колій та фабричні димарі,— озирнувшись назад, можна було побачити й саме місто, і гавань із скелями вдалині, і відсвіти призахідного сонця на воді. У надвечірніх сутінках поїзд поминув селянський будинок, що горів серед поля. Обіч дороги стояли машини, довкола розкидані були сінники, подушки та інше хатнє збіжжя, повиношене з будинку. Подивитись на пожежу зібралось чимало людей.

Коли зовсім поночило, поїзд прибув в Авіньйон. Пасажири сідали й висідали. Французи, що поверталися до Парижа, купували в кіоску свіжі французькі газети. На платформі стояли солдати-негри. Вони були в брунатній уніформі, високі на зріст, і обличчя їх лисніли у світлі електричних ліхтарів. Обличчя ті були дуже чорні, а самі негри такі височенні, що очі їм сягали десь над вікна вагонів. Поїзд рушив з Авіньйона, і негри лишилися на платформі. З ними був низенький білий сержант.

У нашому спальному купе провідник відхилив од стіни троє ліжок і постелив їх. Уночі американка не спала, бо поїзд був *rapide*¹ і гнав чимдуж, а вона боялася швидкої їзди в темряві. Американчине ліжко було поряд з вікном. Канарку з Палермо, у клітці, накритій шматиною, забрали від протягу в закапелок біля дверей умивальні. За скляними дверима купе цілу ніч горіло синє світло, поїзд мчав дуже швидко, а американка лежала з розплющеними очима й чекала катастрофи.

Вранці поїзд уже наближався до Парижа. Американка вийшла з умивальні свіжа й бадьора — така собі молодява особа чисто на американський штиб, дарма що

¹ Кур'єрський (франц.).

цілу ніч не спала; вона зняла з клітки покривальце й повісила її на осонні, а сама пішла снідати у вагон-ресторан. Коли вона повернулася в купе, ліжка були вже припнуті до стіни, аби знову сидіти, канарка обтрушувала пір'ячко, гріючись на сонці, що линуло у спущене вікно, а поїзд під'їжджав усе ближче до Парижа.

— Вона любить сонечко,— сказала американка.— Ось іще трохи — і заспіває.

Канарка обтрусилась і почала чистити пір'я.

— Я завжди любила пташок,— провадила далі американка.— Оце везу її додому своїй доньці... О, слухайте — вже співає!

Канарка защебетала, і пір'ячко їй на горлі настовбурчилось; тоді вона похилила голову й знову застромила дзьоб у пір'я. Поїзд переїхав міст через річку і мчав тепер чистим, дбайливо доглядуваним лісом. Ось уже за вікном замелькали численні паризькі позамістя. Там їздили трамваї, а на стінах, звернених до залізниці, були великі рекламні оголошення: «Бель Жардін'єр», «Дюбоне», «Перно». Все, що минав поїзд, мало свіжий вранішній вигляд, наче ще не поснідало.

Кілька хвилин я не дослухався до розмови американки з моєю дружиною.

— А ваш чоловік теж американець? — спитала вона.

— Так,— відказала дружина.— Ми обоє американці.

— А я думала, ви англійці.

— Ні, що ви.

— Це, мабуть, через те, що я ношу шлейки,— сказав я. Хотів був сказати «підтяжки», та в останню мить замінив їх на «шлейки», щоб було більш по-англійському.

Та американка не почула мене. Вона була таки справді глуха й розуміла мову з губів, а я в цей час

дивився не на неї, а у вікно. Тож вона й далі розмовляла з моєю дружиною.

— Я така рада, що ви американці. Американські чоловіки найкращі в подружньому житті,— казала вона.— Ви знаєте, через це ми й виїхали з Європи. У Веве моя донька закохалася.— Вона трохи помовчала.— Вони кохали одне одного просто-таки шалено.— Вона знов помовчала.— Певна річ, я забрала її звідти.

— І вона вже забула його? — спитала дружина.

— Та, мабуть, ні,— відказала американка.— Вона й досі нічого не їсть і майже не спить ночами. Я роблю все, що тільки можу, але їй нічого не в голові. Вона до всього збайдужніла. Але не могла ж я дозволити, щоб вона вийшла заміж за чужинця.— Вона спинилася говорити, а відтак додала: — Колись один мій добрий знайомий казав мені: «Жоден чужинець не стане хорошим чоловіком для американської дівчини».

— Еге ж,— мовила дружина.— Певне, що так.

Американка похвалила дорожнє пальто моєї дружини, і тут виявилось, що й вона ось уже двадцять років одержує убори з того самого *maison de couture*¹ на вулиці Сент-Оноре. Вони там мають її мірку, і знайома *vendeuse*², що знає її смак, підбирає для неї сукні, а тоді їх надсилають в Америку. Ті пакунки прибувають на пошту, що недалеко від її дому в Нью-Йорку, там їх розпаковують і оцінюють, але митні податки завше помірні, бо сукні ті вельми прості на вигляд, без золотого шитва чи якихось оздоб, і ніколи не скажеш, що вони дорогі. Перед теперішньою *vendeuse* — її звать Тереза — була ще одна, Амелі. Оці тільки дві й були за всі двадцять років. А *couturier*³ весь час той самий. Зате ціни підскочили. А втім, за нинішнього

¹ Кравецький салон (франц.).

² Продавщиця (франц.).

³ Кравець (франц.).

курсу долара різниця майже не помітна. Тепер вони мають і доньчину мірку. Дівчинка вже зовсім доросла, і навряд щоб її виміри ще змінювались.

Поїзд уже йшов околицями Парижа. Передміські укріплення були зрівняні з землею, але трава там ще не виросла. На запасних коліях стояло безліч вагонів: коричневі дерев'яні вагони-ресторани й коричневі дерев'яні спальні вагони, що о п'ятій годині по півдні мали вирушити до Італії,— якщо той поїзд і тепер відходив о п'ятій,— на них були таблички «Париж — Рим»; і приміські вагони з лавками на дахах, що в певні години дня були перелюднені і всередині й нагорі,— якщо й тепер так велося,— а за ними мелькали білі стіни будинків та незчисленні вікна. І все те було свіже, наче перед сніданком.

— З американців виходять найкращі чоловіки,— промовляла американка до моєї дружини. Я спускав додолу валізи.— Виходити заміж треба тільки за американців.

— А ви давно виїхали з Веве?— спитала дружина.

— Восени буде два роки. Оце ж, бачите, якраз їй я і везу цю канарку.

— Той коханий вашої дочки був швейцарець?

— Еге,— відказала американка.— Він з дуже хорошої родини. Учився на інженера. Там, у Веве, вони й познайомились. Весь час ходили разом.

— Я знаю Веве,— сказала дружина.— Ми їздили туди на свій медовий місяць.

— Що ви кажете? Ну, це, певно, було чудово. Я, звісно, й гадки не мала, що вона в нього закохалась.

— Місця там прегарні,— сказала дружина.

— А так,— погодилась американка.— Правда, гарні? Де ви там жили?

— У «Трьох коронах»,— відказала дружина.

— О, це хороший давній готель,— сказала американка.

— Так,— відказала дружина.— Ми мали чудову кімнату, і краєвид восени був чарівний.

— Ви були там восени?

— Так,— відповіла дружина.

Ми поминали три вагони, що попали в катастрофу. Стіни їх були розтрощені, дахи позгинані.

— Погляньте,— мовив я.— Була катастрофа.

Американка визирнула у вікно й побачила останній вагон.

— Оцього я й боялася цілу ніч,— сказала вона.— У мене часом бувають жахливі передчуття. Ніколи більше не поїду вночі цим *rapide*. Певне ж, мають бути інші зручні поїзди, що ходять не так швидко.

Поїзд в'їхав у присмерк під склепінням Ліонського вокзалу, тоді зупинився, і до вікон вагонів побігли носії. Я віддав через вікно наші валізи, і ми вийшли на похмуру довгу платформу. Американка здалася на опіку одного з трьох агентів контори Кука¹, що сказав їй:

— Хвилинку, мадам, зараз я знайду ваше прізвище.

Носій привіз тачку, поскладав на неї валізи, і ми обоє, дружина та я, попрощалися з американкою — агент Кука вже знайшов її прізвище, надруковане на аркушику в пачці таких самих друкованих на машинці аркушків, що їх він сховав назад до кишені.

Слідом за носієм з тачкою ми пішли бетоною платформою вздовж поїзда. В кінці платформи була хвіртка, і контролер забрав наші квитки.

Ми поверталися до Парижа подати в суд на розлучення.

¹ Міжнародне туристське агентство.

АЛЬПІЙСЬКА ІДИЛІЯ

Спускатись у долину було жарко, навіть о тій вранішній порі. Сонце розтопило сніг на лижвах, що ми несли з собою, і зовсім висушило їх. У долині починалася весна, але припікало вже добряче. Ми йшли дорогою до Гальтура, тягнучи на собі лижви й рюкзаки. Коли поминали цвинтар, там саме скінчився похорон.

— *Grüss Gott*¹, — привітався я до священика, що на той час вийшов з цвинтаря.

Священик уклонився.

— Цікаво, чого священики ніколи не озиваються, — сказав Джон.

— А наче ж би воно таки приємно відповісти: «*Grüss Gott*».

— Вони ніколи не відповідають, — сказав Джон.

Ми стали серед дороги й дивились, як гробар закидує землею свіжу могилу. Поряд стояв селянин з чорною бородою, у шкіряних чоботях. Гробар спинився копати й випростав спину. Селянин у чоботях узяв у нього лопату й заходився кидати в могилу землю, ретельно розрівнюючи її — так, наче розрівнював гній у загороді. Того погожого травневого ранку погреб видавався чимось зовсім неможливим. Важко було уявити, щоб хтось міг померти.

— А що, якби оце котрого з нас ховали такої днини? — сказав я Джонові.

— Я б не хотів.

— Ну, та нам таке ще й не загрожує, — сказав я.

¹ Хвала богові (нім.).

Ми рушили далі й, поминувши кілька будинків, підійшли до готелю. Цілий місяць ми каталися на лижах у Сільвретті, і тепер залюбки вернулись у долину. Місця для лижварів у Сільвретті чудові, але вже настала весна, і сніг був добрий лиш рано вранці та надвечір. Решту дня його псувало сонце. Нам обом те сонце доволі таки набридло. Від нього ніде було сховатись. Тінь давали тільки скелі та стіни нашої колиби, збудованої попід одною з них, обік льодовика, одначе в тіні зволожена потом білизна швидко промерзала. Посидіти надворі без темних окулярів годі було й думати. Хоч як приємно добряче засмагнути, але ми дуже стомилися від сонця. Воно заважало відпочивати. І я радів, що ми спускаємося вниз, геть від тих снігів. Так пізно весною у Сільвретті вже не катання. Мені й лижви трохи набридли. Надто довго ми там були. Я досі ще відчував у роті присмак талої води, яку ми пили, збираючи з бляшаної покрівлі. Той присмак був наче б частиною моєї втоми від лижв. Я радів, що є й інші речі, окрім лижв, радів, що ми вже внизу, далеко від неприродної високогоряної весни, серед цього травневого ранку в долині.

Наш хазяїн сидів на ганку готелю, відхилившись разом із стільцем до стіни. Поруч нього сидів кухар.

— *Ski heil!*¹ — сказав хазяїн.

— *Heil!* — озвалися ми і, приставивши до стіни лижви, покидали свої рюкзаки.

— Як воно там нагорі? — спитав хазяїн.

— *Schön*² Тільки сонця трохи забагато.

— Еге ж. О цій порі його таки забагато.

Кухар лишився сидіти на стільці. Хазяїн пішов з нами в дім, відімкнув свою конторку й приніс нашу пошту. Там була пака листів і газети.

¹ Привіт лижварям! (*Нім.*)

² Гарно (*нім.*).

— Давай-но вип'ємо пива,— сказав Джон.

— Гаразд. Тільки не надворі.

Хазяїн приніс дві пляшки, і ми випили їх, читаючи листи.

— Треба випити ще,— сказав Джон.

Цього разу пиво принесла дівчина-служниця. Відкорковуючи пляшки, вона усміхнулась.

— Ого, скільки листів.

— Атож, чимало.

— *Prosit*¹,— сказала вона і вийшла, забравши порожні пляшки.

— Я вже й забув, яке воно на смак.

— А я ні,— сказав Джон.— Там, нагорі, я часто думав про пиво.

— Ну що ж,— сказав я,— от ми його й маємо.

— Ніколи не можна робити щось занадто довго.

— Еге ж. А ми були там таки занадто довго.

— Достобіса довго,— сказав Джон.— Коли щось робити так довго, добра не буде.

Сонячне проміння струміло у відчинене вікно й просвічувало пляшки з пивом на столі. Пляшки були наполовину порожні. Пиво в них трохи спінилось, але не дуже, бо було холодне. Зате коли ми наливали його в склянки, піна підходила аж над вінця. Я подивився у відчинене вікно на білу дорогу. Деревя припорошило пилом. Далі лежала зелена лука й текла річечка. Понад річкою росли дерева й стояв тартак з водяним колесом. Тартак був з одного боку неогорожений, і я побачив довгу колоду й пилу, що ходила в ній угору-вниз. Здавалося, ніхто за нею не наглядас. По луці походжали чотири ворони. Ще одна сиділа на дереві й дивилася вниз. За вікном, на ганку готелю, кухар устав із стільця й подався коридором

¹ На здоров'я (нім.).

до кухні. А в кімнаті сонце просвічувало порожні склянки на столі. Джон сидів, похилившись уперед і поклавши голову на руки.

У вікно я побачив двох чоловіків, що піднімалися на ганок. Вони зайшли до випивної. Один був той бородатий селянин у чоботях, другий — гробар. Вони сіли до столика біля вікна. До них підійшла дівчина. Селянин її ніби й не бачив. Він сидів, упершись руками в стіл. На ньому була стара військова уніформа, залатана на ліктях.

— Що будемо брати? — спитав гробар.

Селянин ані ворухнувся.

— Що ти питимеш?

— Шнапс,— відказав селянин.

— А мені чвертку червоного,— сказав гробар дівчині.

Дівчина принесла замовлене, і селянин вихилив свою горілку. Тоді втупив очі у вікно. Гробар дивився на нього. Джон сидів, похиливши голову на стіл. Він заснув.

З'явився хазяїн і підійшов до тих двох. Він сказав щось місцевою говіркою, і гробар відповів йому. Селянин дивився у вікно. Хазяїн вийшов з кімнати. Селянин підвівся. Він витяг із шкіряного гамана кредитку в десять тисяч крон і розгорнув її. Підійшла дівчина.

— *Alles?*¹ — запитала вона.

— *Alles*,— відказав він.

— Нехай я сам заплачу за вино,— обізвався гробар.

— *Alles*,— знову сказав селянин до дівчини.

Вона засунула руку в кишеню фартуха, видобула звідти жменю срібла й відлічила йому решту. Селянин зник за дверима. Тільки-но він пішов, у кімнаті знову з'явився хазяїн і заговорив до гробаря. Тоді сів до його столика. Вони розмовляли місцевою говіркою.

¹ Все? (*Нім.*)

Гробар усміхався. Хазяїн гидливо кривився. Гробар підвівсь од столика. То був приземкуватий вусатий чолов'яга. Він висунувся з вікна й подивився на дорогу.

— Аякже, онде вже заходить,— сказав він до хазяїна.

— До «Лева»?

— Еге ж.

Вони поговорили ще, тоді хазяїн підійшов до нашого столика. Він був високий на зріст, підстаркуватий. Він поглянув на Джона, що спав на столі.

— Добре таки натомився.

— Атож, знялися ми раненько.

— Обідати скоро будете?

— Хоч зараз,— сказав я.— А що там є?

— Все, що хочете. Зараз дівчина принесе карту.

Дівчина принесла меню. Джон прокинувся. Меню було написане чорнилом на картонці і вставлене в дерев'яну оправку.

— Ось маємо шпайзекарту,— сказав я Джонові.

Він глипнув на меню. Очі його були ще сонні.

— Може, вип'єте з нами? — спитав я хазяїна.

Він підсів до нашого столика.

— Ці селяни — просто тварюки,— сказав він.

— Цього, що був тут, ми бачили на цвинтарі, коли входили в містечко.

— То ховали його жінку.

— Он як.

— Тварюка він. І всі вони тварюки.

— Чому ви так кажете?

— Ви навіть не повірите... Неможливо повірити, що він вчинив.

— А розкажіть.

— Просто неможливо повірити...— Хазяїн обернувся до гробаря.— Франце, йди-но сюди.

Гробар підійшов до нас, забравши свою чвертку з вином та чарку.

— Панове щойно повернулися з колиби,— сказав хазяїн.

Ми привіталися за руку.

— Що будете пити? — спитав я.

— Нічого.— Франц помахав пальцем.

— А може, ще чверточку?

— Ну хіба що.

— Ви розумієте по-тутешньому? — спитав хазяїн.

— Ні.

— Про що ви балакаєте? — спитав Джон.

— Він розкаже нам про того селянина, що ми бачили на цвинтарі, коли йшли сюди.

— Я однаково нічого не доберу,— сказав Джон.— Надто швидко вони белькочуть.

— Той дядько,— сказав хазяїн,— сьогодні привіз ховати свою дружину. Вона померла ще в листопаді.

— У грудні,— поправив гробар.

— То байдуже. Ну от, вона померла ще в грудні, і він дав знати про це громаді...

— Вісімнадцятого грудня,— докинув гробар.

— У кожному разі привезти її поховати було не можна, доки не зійшов сніг.

— Він живе по той бік Пазнауна,— сказав гробар.— Одначе лічиться при нашій парафії.

— І він ніяк не міг її привезти? — спитав я.

— Ні. Поки лежить сніг, звідти можна дістатися тільки самому на лижвах. Отож сьогодні він привіз її, а священик як глянув їй на лице, то не схотів її ховати... А далі розповідай ти сам,— звернувся він до гробаря.— Тільки як слід, а не говіркою.

— Із панотцем то була чудасія,— мовив гробар.— Громаді сказано, що вона померла від серцевої недуги. Та й ми всі знали, що вона слабує на серце. Вона-

бо й у церкві часом зомлівала. А то вже віддавна не приходила. Нездужала вибиратися нагору... Ну, панотець відслонив укривало та й питається в Ольза:

«А що, твоя дружина дуже мучилась?»

«Та ні,— каже той.— Я зайшов до хати, а вона лежить поперек ліжка нежива».

Тоді панотець знову подивився на неї. Щось йому наче не те.

«А чого ж у неї таке лице?»

«Не знаю»,— відказує Ольз.

«А ти подумай краще»,— мовить панотець і заслоняє їй лице укривалом, як було.

Ольз хоча б тобі слово. Панотець на нього дивиться, а він собі на панотця.

«То ви хочете знати?»

«Мені *треба* знати»,— каже панотець.

— Отут зараз найцікавіше,— сказав хазяїн.— Ви тільки послухайте. Давай далі, Франце.

— «Ну, то нехай,— каже Ольз.— Коли вона померла, я пішов заявив у громаду, а її заніс у дровітню і поклав зверху на кругляки. А коли взявся до тих кругляків, вона вже задубла, то я поставив її і прихилив до стіни. Рот їй був геть розтулений і я, як приходив поночі рубати дрова, чіпляв за нього ліхтаря».

«Нащо ж ти таке робив?» — питає панотець.

«Та не знаю»,— каже Ольз.

«І часто таке було?»

«Та завше, як я йшов у дровітню поночі».

«Це вельми зле,— мовить йому панотець.— Ти любив свою дружину?»

«Еге ж, любив,— каже Ольз.— Ще й як любив».

— Ви все зрозуміли? — спитав хазяїн.— Про його жінку все зрозуміли?

— Ну, я ж чув.

- Будемо обідати? — спитав Джон.
- Замовляй,— сказав я.— Ви гадаєте, це правда? — спитав я хазяїна.
- Звісно, що правда,— відказав він.— Тварюки вони, ці селяни.
- А куди він тепер подався?
- Пішов пити в інше місце, до «Лева».
- Він не схотів пити зі мною,— сказав гробар.
- Не схотів через те, що він знає про його жінку,— пояснив хазяїн.
- Слухай,— сказав Джон.— Ми будемо обідати?
- Авжеж,— відповів я.

ГОНИ З ПЕРЕСЛІДУВАННЯМ

Вільям Кемпбел від самого Пітсбурга вів гони, переслідуваний комедійною трупкою. У велосипедних змаганнях учасники гонів з переслідуванням стартують через однакові проміжки часу і їдуть один за одним. Їдуть дуже швидко, бо дистанція таких гонів звичайно невелика і, якщо хто сповільнить швидкість, задній велогонець, що не знижує темпу, неминуче покриє відстань, яка розділяла їх на старті. Скоро котрогось учасника наздоженуть і випередять, він вибуває з гонів і повинен злізти з велосипеда та полишити трек. Якщо жоден гонець не наздогнав іншого, перемогу здобуває той, хто виграв найбільшу відстань. У гонах з двома учасниками здебільшого один наздоганяє другого десь протягом шістьох миль. Комедійна трупа наздогнала Вільяма Кемпбела у Канзас-Сіті¹.

Вільям Кемпбел сподівався, що здолає вдержатись трохи попереду комедійної трупи аж до тихоокеанського узбережжя. Поки він вів перед як оповісник тої трупи, йому платили гроші. Коли комедійна трупа наздогнала його, він саме зліг у ліжку. Він лежав у ліжку й тоді, коли до його кімнати зайшов антрепренер трупи, а коли антрепренер пішов, він розважив, що можна й далі лежати в ліжку. В Канзас-Сіті було дуже холодно, і він не квапився виходити надвір. Та й не любив він Канзас-Сіті. Він простяг руку під ліжко, взяв пляшку і трохи ковтнув. Питво добре діяло

¹ Відстань між Пітсбургом і Канзас-Сіті — близько 900 миль.

йому на шлунок. А от містер Тернер, антрепренер комедійної трупи, бувши у нього, випити не схотів.

Вільям Кемпбел мав з містером Тернером досить чудну розмову. Містер Тернер постукав у двері. Кемпбел гукнув: «Прошу!» Коли містер Тернер зайшов до кімнати, він побачив на стільці одіж, розчинену валізу, пляшку обіч ліжка, а в ліжку — людину, що лежала, укрившись з головою.

— Містере Кемпбел,— покликав містер Тернер.

— Ви не можете мене звільнити,— обізвався Вільям Кемпбел з-під укривал. Під укривалами було тепло, біло й затишно.— Ви не можете звільнити мене через те, що я зліз з велосипеда.

— Ви п'яний,— сказав містер Тернер.

— А так,— відказав Вільям Кемпбел, говорячи в самісіньке простирало й відчуваючи губами тканину.

— Ви дурень,— сказав містер Тернер. Він погасив світло. Лампочка світила цілу ніч. А тепер була десята година ранку.— П'яний дурень. Коли ви сюди приїхали?

— Я приїхав сюди вчора ввечері,— відказав Вільям Кемпбел, говорячи в простирало.— Ви розмовляли коли-небудь крізь простирало?

— Не вдавайте блазня. Це зовсім не смішно.

— Я не вдаю блазня. Я просто розмовляю крізь простирало.

— Атож, розмовляєте крізь простирало.

— Ви б уже йшли собі, містере Тернер,— сказав Кемпбел.— Я більше у вас не працюю.

— Ага, це ви все-таки знаєте.

— Я багато чого знаю,— сказав Вільям Кемпбел. Він приспустив простирало й подивився на містера Тернера.— Я знаю цілком досить, отож ладен навіть поглянути на вас. Хочете послухати, що я знаю?

— Ні.

— От і добре,— сказав Вільям Кемпбел.— Бо насправді я нічогосінько не знаю. То все просто балачкн.— Він знову натягнув простирано на обличчя.— Так мені тут гарно під простираном,— мовив він.

Містер Тернер стояв коло ліжка. То був підстаркуватий лисий чолов'яга з великим черевом, і на нього чекало безліч справ.

— Ви б zostалися тут, у місті, Білі, підлікувалися б,— сказав він.— Я влаштую вас, коли хочете.

— Я не хочу лікуватися,— відказав Вільям Кемпбел.— Я зовсім не хочу лікуватися. Я й так щасливий. Усе життя був щасливий.

— І давно вже ви так?

— Оце запитаннячко! — Вільям Кемпбел дихав крізь простирано.

— Чи давно ви набралися, Білі?

— Хіба я не зробив, що належало?

— Та зробили. Я просто спитав, чи давно ви набралися, Білі.

— Не знаю. Але мій звір знову при мені.— Він торкнувся язиком простирано.— Ось уже цілий тиждень, як він при мені.

— Який там до лиха звір?

— А так. Моє любе звіря. Щоразу, як я хильну, воно тікає за двері. Терпіти не може спиртного духу. От бідолаха.— Він ворухив язиком по простирано.— Дуже миле звіря. Таке самісіньке, як завше.— Вільям Кемпбел заплющив очі й глибоко зітхнув.

— Вам треба лікуватися, Білі,— сказав містер Тернер.— Ви спробували б Кійлі¹. Воно дає непогані наслідки.

— Кійлі?..— перепитав Вільям Кемпбел.— Це десь недалеко від Лондона.— Він заплющував і розплющу-

¹ Метод лікування алкоголіків.

взв очі, торкаючись віями простирала.— Я люблю простирала, ото й тільки,— мовив він. Тоді подивився на містера Тернера.— Слухайте, ви гадаєте, що я п'яний?

— Ви справді п'яний.

— Зовсім ні.

— Ви допилися до маячні.

— Ні.— Вільям Кемпбел обмотав голову простиралом.— Любе простиральце,— мовив він і легенько дихнув крізь нього.— Гарнiюне простиральце. Ти ж мене любиш, простиральце, га? І все це входить у платню за номер. Достоту як у Японії... Ні,— сказав він.— Слухайте, Білі, дорогий Пролазо Білі, я маю для вас один сюрприз. Я не п'яний. Я наштриканий по самісіньке нікуди.

— Не може бути,— мовив містер Тернер.

— Ось погляньте.— Вільям Кемпбел закотив під простиралом рукав піжами і висунув назовні праву руку.— Погляньте сюди.

Усе передпліччя, від зап'ястка до ліктя, було в синюватих кружальцях з темними проколинами посередині. Ті кружальця майже зливались одне з одним.

— Це нова метода,— сказав Вільям Кемпбел.— А п'ю я тепер лише вряди-годи, щоб витурити за двері свого звіра.

— І від цього виліковують,— сказав Пролаза Білі — Тернер.

— Ні,— заперечив Вільям Кемпбел.— Ні від чого вони не виліковують.

— Не можна так занепадати духом, Білі,— сказав Тернер. Він сів на ліжко.

— Обережно, тут моє простиральце,— попередив Вільям Кемпбел.

— У вашому віці не можна занепадати духом і труїти себе отим зіллям, хоч би яке лихо вас спіткало.

— Закон забороняє. Ви це хотіли сказати?

— Ні, я хотів сказати, що треба перебороти себе.

Білі Кемпбел нестливо торкався простирала устами і язиком.

— Любе простиральце,— мовив він.— Я можу його цілувати й тут-таки дивитися крізь нього.

— Та годі вам із тим простиральцем! Не можна отак себе труїти, Білі.

Вільям Кемпбел заплющив очі. До горла йому підступила легка нудота. Він знав, що ця нудота все посилюватиметься і не попустить його, аж доки проти неї щось не вдіяти. Отоді він і запропонував містерові Тернеру випити. Містер Тернер відмовився. Вільям Кемпбел хильнув із пляшки. То була тимчасова допомога. Містер Тернер мовчки стежив за ним. Містер Тернер пробув у цій кімнаті набагато довше, ніж мідг собі дозволити,— на нього ж бо чекало стільки справ,— однак, день у день спілкуючись із людьми, що вдавалися до наркотиків, він знав, який то жах, та й до Вільяма Кемпбела ставився дуже прихильно й не хотів отак його покинути. Він щиро жалів Кемпбела і вірив, що його можна вилікувати. Він знав, що в Канзас-Сіті добре лікують. Але йому треба було йти.

Він підвівся.

— Слухайте, Білі,— обізвася Вільям Кемпбел.— Я маю щось вам сказати. Вас звать Пролаза Білі. Це тому, що ви скрізь пролазите. Мене звать просто Білі. Тому, що я нікуди не вмю пролізти. Не вмю я пролазити, Білі. От не вмю, і край. Мене завше хапають за комір. Щоразу, як спробую, хапають за комір.— Він заплющив очі.— Не вмю я пролазити, Білі. Це страшна річ, коли тобі нікуди не пролізти.

— Так,— сказав Пролаза Білі — Тернер.

— Що «так»? — Вільям Кемпбел подивився на нього.

— Те, що ви оце казали.

— Ні,— заперечив Вільям Кемпбел.— Я нічого не казав. Мабуть, вам причулося.

— Ви казали, що не можете нікуди пролізти.

— Ні. Не може бути, щоб я таке казав. Але слухайте, Білі, я звірю вам одну таємницю. Залюбіться в простирала, Білі. Відкиньтесь геть від жінок, від коней і...— Він затнувся.— І від орлів, Білі. Хто любить коней, хай водиться з кіньми-и... а хто любить орлів, хай водиться з орлами-и...— Він замовк і сховав голову під простирало.

— Мені треба йти,— сказав Пролаза Білі — Тернер.

— Хто любить жінок, хай собі спить із жінками,— промовив Білі Кемпбел.— А хто любить коней...

— Еге ж, ви вже казали.

— Що казав?

— Про коней і орлів.

— Так, справді. А хто любить простирала...— Він віддихнув у простирало й потерся об нього носом.— Ні, за простирала я не знаю,— мовив він.— Я ж тільки допіру закохався в це простиральце.

— Я мушу йти,— сказав містер Тернер.— Маю силу роботи.

— Ну гаразд,— озвався Білі Кемпбел.— Кожен му-
сить йти.

— То я піду.

— Гаразд, ідіть собі.

— Вам добре, Білі?

— Ніколи в житті не було краще.

— І почувасте себе добре?

— Чудово. Ви йдіть собі. Я тільки полежу часинку.

А десь над полудень устану.

Та коли містер Тернер прийшов до кімнати Вільяма Кемпбела опівдні, Вільям Кемпбел спав, а що містер Тернер знав, які речі мають у житті справжню ціну, то й не став його будити.

А ТЕПЕР — СПАТИ

Тієї ночі ми лежали на підлозі в кімнаті, і я до-слухався, як їдять шовкуни. Їх годували листям шовковиці, і цілу ніч було чути, як вони їдять і як щось немов падає в листя. Спати я не хотів, бо вже від-давна мене переслідувала думка, що досить хоч раз заплющити очі в темряві й піддатися снові, як душа моя покине тіло. Це зайшло давно, від самої тої ночі, коли поруч вибухнув снаряд і я відчув, як моя душа випурхнула з мене й полетіла собі, а потім вернулася назад. І хоч як я силкувався над тим не думати, від-тоді це відчуття посідало мене щоночі, якраз ту мить, коли починаєш засинати, і скинутись його я міг лиш великим зусиллям волі. Тепер я більш ніж певен, що ніде моя душа не дівалася б, одначе тоді, того літа, не мав охоти до спроб.

Лежачи без сну, я всіляко намагався згаяти час. Іноді я пригадував річечку, що в ній хлопчаком ловив петруги, і подумки йшов її берегом од верхів'я до низу, ретельно закидаючи вудку під кожний корч, у кожну печеру на закруті, у глибокі ковбані й на прозорі плеска, коли витягаючи рибу із води, а коли й упускаючи з гачка. Опівдні я спинявся ловити й сі-дав полуднувати, часом десь на корчі понад водою, часом під деревом на високому березі, і завжди їв свій полуденок повільно, не зводячи очей від річки, що текла вниз. Часто мені не ставало принади, бо, вирушаючи по рибу, я брав із собою лише десяток

черв'яків у бляшанці з-під тютюну. Зуживши всі, я мусив шукати ще, і деколи було дуже важко накопати їх на березі річечки, де кедри заступали сонце й не було трави, а тільки гола вогка земля, і я часто не міг знайти жодного черв'яка. Проте якась принада завжди траплялась, хоч одного разу на болотищі я так і не здолав нічого добути й довелося порізати на принаду одну зловлену рибу.

Іноді на плавлях, у траві та під папороттю, я знаходив комах і настромлював їх на гачок. Були то жучки та якісь комашки з довгими ніжками, схожими на стебельця трави, а в старих трухлявих колодах жили гробачки — білі гробачки з коричневими чіпкими голівками, вони не трималися на гачку й немов розчинялись у холодній воді; під тими колодами траплялися лісові кліщі, а часом і дощовики, що залазили в землю, тільки-но я піднімав колоду. Одного разу я взяв за принаду саламандру, що її videбув з-під старого корча. Саламандра була манюсінька, зграбна та прудка, а до того й прегарна кольором. Вона одчайдушно чіплялася за гачок своїми тонесенькими лапками, і після того я ніколи не ловив на саламандр, хоча й знаходив їх дуже часто. Не ловив і на цвіркунів — бо вони крутилися на гачку.

Іноді річка текла широкою лукою, і серед сухої трави я полював коників і настромлював їх на гачок, а то, бувало, наловлю коників і кидаю їх у воду, і дивлюсь, як вони пливають кружляючи, течія їх підхоплює, — а тоді щезають, тільки-но зрине петруг. Випадали такі ночі, коли я рибалив на чотирьох, а то й п'ятьох різних річечках, починаючи якомога ближче від джерела і йдучи за водою. А коли кінчав надто скоро й часу лишалося ще багато, повертав назад, проти води, і знову проходив усю річку від самого гирла, де вона впадала в озеро, аж до верховини, на-

магаючись виловити всю ту рибу, що її проминув, коли йшов наниз. Траплялося й таке, що я сам собі видагував річечки, часом доволі знадливі, і то було наче марення наяву. Деякі з тих річечок я пам'ятаю дотепер, і мені здається, що я справді там рибалив, і в свідомості моїй вони змішалися з тими, що я справді бачив. Усім їм я давав наймення і їхав до них поїздом, а тоді добувався пішки, часом проходячи по кілька миль.

Та були й такі ночі, коли я не міг рибалити,— в ті ночі сон мене анітрохи не брав, і я без кінця проказував подумки молитви, намагаючись відмолитися за всіх, кого знав у житті. На це йшло багато часу, бо як спробуєш пригадати всіх тих людей, що їх будь-коли знав, відновлюючи в пам'яті свої найдавніші враження,— а в мене то було горище будинку, в якому я народився, батьків з матір'ю весільний пиріг у великій бляшанці, почепленій на крокві, і, там-таки на горищі, скляниці із зміями та іншими плазунами, що їх зібрав і заспиртував у дитинстві мій батько (згодом частина спирту з тих скляниць ізвітрилась, і оголені спинки змії побіліли),— отож, як сягнеш думкою так далеко назад, то пригадується сила-силенна людей. І коли помолитися за кожного окремо, проказавши «Богородице-діво» та «Отче наш», це забере чимало часу, і надворі зрештою розвидниться, і тоді можна буде заснути, якщо там, де ти є, випадє нагода поспати вдень.

У ті ночі я намагався пригадати всі події свого життя, починаючи від самого того дня, коли я пішов на війну, і вертаючись назусп'ять від спогаду до спогаду. Виявилося, що покрайня межа моїх споминів — оте горище дідусевого будинку. Тоді я починав звідти й знов перебирав усе в пам'яті, аж поки доходив до війни.

Я згадував, як по дідусевій смерті ми виїжджали з його будинку в новий, споруджений за планом і під наглядом матері. Багато речей, що їх постановили не везти з собою, було спалено на задвірку, і я пам'ятаю, як кинуто у вогонь оті скляниці з горища, і як вони тріскали від жару, і як спалахував синім полум'ям спирт. Пам'ятаю, як горіли у вогнищі на задвірку оті батькові змії. Але в цих спогадах ще не було людей — тільки речі. Я навіть не міг пригадати, хто палив той мотлох, отож і линув думкою далі, доки натрапляв на людей, а тоді спинявся й молився за них.

Про новий будинок я пригадував, як мати повсякчас опоряджала щось, чистила, чепурила. Одного разу, коли батько поїхав на полювання, вона ревно взялася прибирати в підвалі й попалила все, чому там було не місце. Коли батько, повернувшись додому, висів із ресорки й прив'язав коня, на дорозі біля будинку ще жевріло вогнище. Я вибіг назустріч батькові. Він оддав мені свою рушницю й позирнув на вогнище.

— Що це таке? — спитав він.

— То я прибирала в підвалі, любий, — обізвалася мати з ганку. Вона всміхалась йому назустріч.

Батько подивився на вогнище і колупнув у ньому ногою. Тоді нахилився й витяг щось із попелу.

— Ану принеси кочергу, Ніку, — мовив він до мене.

Я збігав у підвал, приніс кочергу, і батько заходився ретельно розгрібати попіл. Він видобув звідти кам'яні сокири й кам'яні білувальні ножі, гострила на площики, череп'я з посуду та багато самих площиків. Усе воно почорніло й полускало у вогні. Батько дбайливо повигрібав усі ті речі й порозкладав на траві при дорозі. Його рушниця в шкіряному чохлі та мисливські торби лежали там-таки на траві, де він покинув їх, коли зліз із ресорки.

— Занеси-но рушницю й торби до хати, Ніку, і дай мені паперу,— сказав він.

Мати вже пішла в дім. Я взяв обидві торби та важку рушницю, що була мене по ногах, і рушив до будинку.

— Носи по одному,— сказав батько.— Не треба тягти все зараз.

Я поклав торби й забрав додому рушницю, тоді вніс газету, взявши її з купи, що була в батьковому кабінеті. Батько поскладав на газету все те почорніле й полускане кам'яне знаряддя й загорнув його.

— Найкращі площики на дрібки порозпадалися,— мовив він.

Він пішов собі з тим паперовим пакунком, а я зостався на траві з двома мисливськими торбами. Трохи згодом я заніс їх до хати.

У цьому спогаді було двоє людей, ото ж я й молився за них обох.

Та випадали такі ночі, коли я не міг пригадати навіть молитов. Доходив тільки до «як на небі так і на землі», а тоді починав усе спочатку, хоч однак не міг згадати ані слова далі. Доводилося визнавати, що я нічого не пам'ятаю, кидати на ту ніч молитви й пробувати щось інше. Тож іноді я намагався попригадувати назви всіх тварин, що є у світі, потім птахів і риб, потім країни та міста, потім усілякі наїдки та назви вулиць у Чикаго, які тільки пам'ятав, а коли вже нічого більше не міг згадати — просто лежав і слухав. І не пам'ятаю жодної ночі, щоб не було чогось чути. Коли я мав змогу не гасити світла, я не боявся заснути, бо знав, що душа моя може відлетіти лише в темряві. І, звісно, мені не раз траплялося почувати в таких місцях, де можна було залишати світло, і тоді я спав, бо майже завжди відчував утому й часто-густо був зовсім сонний. Я певен, що не раз за-

синав і сам того не тямлячи, але при тямі — ніколи. От і тієї ночі я лежав і дослухався до шовкунів. Уночі дуже виразно чути, як вони їдять, і я лежав з розплющеними очима й слухав.

Крім мене, в кімнаті був лиш один чоловік, і той також не спав. Я довго прислухався до того, як він не спить. Він не міг лежати так тихо, як я,— видно, не мав такого досвіду безсонних ночей. Ми лежали на укривалах, простелених на соломі, і, коли мій сусіда ворухився, солома шаруділа; та шовкуни не боялися того шарудіння і їли собі далі. Знадвору долинали звуки, що їх завше чути вночі за сім кілометрів від передової, але вони були відмінні од тих малих звуків, що сповнювали темну кімнату. Той другий чоловік у кімнаті намагався лежати тихо. Потім знову поворухнувся. Я теж заворухився — нехай знає, що і я не сплю. Він десять років прожив у Чикаго. До війська його забрали в дев'ятсот чотирнадцятому, коли він приїхав на батьківщину провідати родичів, а що він знав англійську мову, то його приставили до мене за ординарця. Я чув, як він прислухається, і знову заворухився під укривалом.

— Не можете заснути, *signor tenente*?¹ — спитав він.

— Еге.

— Мені теж не спиться.

— Чому?

— Не знаю. Не можу заснути.

— А почуваетесь гаразд?

— Еге ж. Почуваюся добре. Просто от не спиться.

— То, може, поговорім трохи? — спитав я.

— Еге. Тільки про що тут поговорим, у цій клятій місцині?

— Тут зовсім непогано,— сказав я.

¹ Пане лейтенанте (*итал.*).

- Еге ж,— погодився він.— Тут незле.
- Розкажіть мені, як ви жили в Чікаго,— мовив я.
- Та я ж колись уже розказував.
- То розкажіть, як одружилися.
- І про це розказував.
- Отой лист, що ви одержали в понеділок,— від неї?
- Еге. Вона мені часто пише. Діло в неї дає добрий прибуток.
- Як вернетесь додому — буде що застати.
- Еге ж. Вона там орудує справно. Грошки має дай боже.
- Як по-вашому — ми не потурбуємо тих своєю бачкою?
- Ні. Там нічого не чути. Та й сплять вони як убиті. А от я — ні,— сказав він.— Я нервовий.
- Говоріть тихіше,— мовив я.— Закуримо?
- Ми звично закурили в темряві.
- Ви мало курите, *signor tenente*.
- Еге. Думаю покинути.
- Авжеж,— сказав він.— Користі з цього ніякої. А коли покинеш, то вже, мабуть, і не тягне. Ви таке чули, нібито сліпі не курять через те, що не бачать диму?
- Я цьому не вірю.
- Та от і я думаю, що це нісенітниця,— сказав він.— Просто десь чув про таке. Знаєте, як ото десь почувеш...
- Ми замовкли, і я став слухати шовкунів.
- Ви чуєте цих бісових робаків? — спитав він.— Ач як жують.
- Просто чудно,— мовив я.
- Скажіть, *signor tenente*, щось таки вам не гаразд, що ви не можете спати? Я ще й разу не бачив,

аби ви спали. Оце відколи я при вас, ви все не спите ночами.

— Не знаю, Джоне,— відказав я.— Минулої весни мені добряче дісталося, то й досі щось турбує ночами.

— Те саме й зі мною,— сказав він.— Не для мене ця бісова війна. Я надто нервовий.

— Може, це минеться.

— А скажіть, *signor tenente*, чого ви пішли на цю війну?

— Не знаю, Джоне. Тоді мені хотілося.

— Хотілося...— сказав він.— Оце то причина.

— Ми дуже голосно розмовляємо,— сказав я.

— Е, вони сплять як убиті,— відказав він.— Та й не розуміють вони по-англійському. Вони взагалі ні біса не тямлять. А що ви думаєте робити, коли все скінчиться і ми вернемось у Штати?

— Працюватиму в газеті.

— В Чікаго?

— Можливо.

— Ви читаете коли-небудь, що пише отой Брісбейн? Жінка вирізує його статті й присилає мені.

— Читаю, аякже.

— Ви його знаєте?

— Ні, але бачив не раз.

— Хотів би я з ним познайомитись. Добряче пише. Моя жінка по-англійському читати не вміє, але газету купує, так наче б я вдома, а тоді вирізує передові та спортивний розділ і присилає мені.

— А як ваші малі?

— Та незле. Одна дочка уже в четвертому класі. Знаєте, *signor tenente*, якби не діти, не бути б мені вашим ординарцем. Запроторили б в окопи, і там би й сидів.

— Добре, що ви маєте дітей.

— Та й я ж те кажу. Дітлахи в мене нічогенькі, от тільки якби ще сина. Три дівчинки і жодного хлопця. Отакий бісів талап.

— Може б, ви спробували заснути?

— Ні, зараз не можу. В мене сну ані в оці, *signor tenente*. А от що *си* не спите, мені не подобається.

— Все буде гаразд, Джоне.

— Подумати лишень, такий молодий — і не спите.

— Відійду, Джоне. Треба тільки трохи часу.

— Доконче маєте відійти. Не можна ж так, щоб зовсім не спати. Чи вас що тривожить? Може, який тягар на душі?

— Та ні, Джоне, я б не сказав.

— Оженитися вам треба, *signor tenente*. Тоді вас ніщо не тривожитиме.

— Не знаю.

— Вам таки треба оженитися. Чом би не наглянути собі якусь гарненьку італієчку з добрими грошенятами? За вас-бо кожна пішла б. Ви молодий, маєте відзнаки і з себе гожий. Та й поранений разів кілька.

— Я погано розмовляю по-італійському.

— Е, чудово. Та й на біса ті розмови. Вам не розмовляти з ними треба, а женитися.

— Що ж, я подумаю.

— Ви ж маєте знайомих дівчат, правда?

— Та звісно.

— Ну, то й оженіться з тою, в котрої найбільше грошей. Вони тут усі так поведені, що перша-ліпша буде добра дружина.

— Я подумаю.

— Ви не думайте, *signor tenente*, а женіться.

— Добре.

— Нашому братові треба бути одруженим. Ви ніколи про це не пошкодуєте. Кожному треба бути одруженим.

— Добре,— сказав я.— А тепер спробуймо-но трохи поспати.

— Гарзд, *signor tenente*. Я спробую. Але ви не забудьте, щó я сказав.

— Не забуду,— мовив я.— А тепер — спати, Джоне.

— Гарзд,— сказав він.— Бажаю вам заснути, *signor tenente*.

Якийсь час він перевертався між укривалами на соломі, та скоро затих, і я почув його розмірний віддих. Потім він захріп. Я довго слухав, як він хропе, тоді облишив це й почав слухати, як їдять шовкуни. Вони їли безнастанно, і все так само щось падало в листя. Тепер я мав новий клопіт думкам: лежачи в темряві з розплющеними очима, пригадував усіх дівчат, щó їх я коли знав, і розважав, яка б то з кожно́ї вийшла дружина. Думати про таке було дуже цікаво, і на якийсь час воно витиснуло рибальські походи й перепинило мої молитви. Та зрештою я все ж повернувся до рибальства, бо виявив, щó добре пам'ятаю всі річечки й завжди можу пригадати про них щось нове, тимчасом як дівчата по кількох ночах ставали дедалі невиразніші, отож я ледве розрізняв їх у пам'яті, а кінець кінцем вони остаточно втратили чіткі риси й стали всі однакові, і я майже зовсім покинув про них думати. А от молитов я не облишив і дуже часто молився ночами за Джона, і його рік народження відкликали з дійової армії ще до жовтневого наступу. Я радів, щó його там не було, бо мав би з ним чимало клопоту. Через кілька місяців він прийшов навідати мене до шпиталю в Мілані й був дуже розчарований, щó я все ще не оженився; і тепер теж, я певен, йому страшенно прикро було б дізнатися, щó я не одружений і досі. Він мав скоро повернутись до Америки, твердо вірив у силу шлюбу й був переконаний, щó подружнє життя залагоджує все.

ЧИСТА, ЯСНО ОСВІТЛЕНА МІСЦИНКА

Година була пізня, усі вже порозходились по домівках, і в каварні zostався тільки один старий, що сидів у затінку дерева, куди не сягало електричне світло. Удень на вулиці було курно, та на ніч роса прибавала куряву, і старий любив посидіти допізна: він був глухий, проте добре відчував тишу, що западала вечорами. Двоє офіціантів у каварні бачили, що старий уже напідпитку, і хоч то був непоганий клієнт, вони знали, що, хильнувши лишку, він може піти й не заплатити, отож і не спускали його з ока.

— Того тижня він ледь не вкоротив собі віку,— сказав один.

— Чого?

— Тоскно стало жити.

— А що йому таке?

— Та нічого.

— Звідки ти знаєш, що нічого?

— Таж грошей має до біса.

Вони сиділи вдвох при столику під стіною, біля самих дверей каварні, й дивилися на терасу, де всі місця були вільні — тільки старий ще сидів у затінку дерева, що його листя злегка ворушилось од вітру. Вулицею пройшов солдат із дівчиною. В освіті ліхтаря блиснули мідяні цифри в нього на комірі. Дівчина була простоволоса, вона квапливо дріботіла поряд.

— Заскочить його патруль,— сказав перший офіціант.

— Ну то й що? Аби йому тільки свого домогтися.

— Забирався б з вулиці хутчій. Не минути йому патруля. Оце хвилини п'ять, як тут пройшли.

Старий, що сидів у затінку, постукав чаркою у блюдечко. Молодший віком офіціант подався туди.

— Чого вам?

Старий зиркнув на нього.

— Ще один коньяк.

— Зовсім уп'єтеся,— сказав офіціант.

Старий дивився на нього. Офіціант пішов.

— Знов цілу ніч стримітиме,— мовив він до товариша.— А мене вже сон бере. Ніколи не ляжеш раніше третьої. Шкода, що він не доконав себе того тижня.

Він узяв з прилавка пляшку та блюдечко і попростував до столика, де сидів старий. Поставив блюдечко на столик і налив повну чарку коньяку.

— Шкода, що ви не доконали себе того тижня,— сказав він глухому.

Старий покивав пальцем.

— Треба трохи долити,— мовив він.

Офіціант хлюпнув у чарку, так що коньяк перелився через вінця й потік по ніжці на верхнє блюдечко, що їх перед старим був уже цілий стосик.

— Дякую,— сказав старий.

Офіціант заніс пляшку назад до каварні. Відтак знову сів до столика поруч товариша.

— Упився вже,— мовив він.

— Він упивається кожного вечора.

— Чого він хотів накласти на себе руки?

— Звідки мені знати.

— А як саме?

— Та зробив зашморга й стромив туди голову.

— Хто ж його витягнув?

— Племінниця.

— Нащо це їй?

- Злякалася за його душу.
- Скільки в нього грошей?
- До біса.
- Йому вже, либонь, літ вісімдесят?
- Та певно, що не менше.
- Ішов би вже додому. Я ніколи не лягаю раніше третьої. Куди ж воно годиться?
- Він любить тут сидіти.
- Бо він самотній. А я ні. Мене жінка в ліжку жде.
- Колись і він мав жінку.
- Ну, тепер йому жінка ні до чого.
- Хтозна. Може, при жінці йому було б краще.
- Його доглядає племінниця.
- Я знаю. Ти казав, це ж бо вона його витягла з зашморгу.
- Не хотів би я дожити такого віку. Старі люди бридкі.
- Та не всі. Цей дідок охайний. Ні краплі на себе не розіллє. Навіть тепер, п'яний. Подивись лишень.
- Не хочу я на нього дивитися. Нехай би вже йшов собі. Йому байдуже, що інші мусять працювати.
- Старий підвів очі від чарки, позирнув через майдан, тоді глянув на офіціантів.
- Ще одну,— мовив він, показуючи на чарку.
- Офіціант, що поспішав додому, підійшов до нього.
- Кінець,— сказав він, випускаючи слова, як то роблять недолугі люди в розмові з п'яними або чужинцями.— Сьогодні все. Зачинено.
- Ще одну,— наполягав старий.
- Ні. Кінець.— Офіціант витер серветкою край столика й похитав головою.
- Старий підвівся, неквапливо полічив блюдечка, тоді видобув з кишені шкіряного гаманця й заплатив за коньяк, додавши півнесети чайових.

Офіціант дивився, як він почвалав геть, той зовсім старий дідуган,— непевною ходою, одначе з гідністю.

— Чому ти не дав йому посидіти й випити? — спитав його другий офіціант, що нікуди не поспішав. Вони спускали жалюзі на вікнах.— До пів на третю ще далеко.

— Я хочу піти додому й лягти спати.

— Що важить якась там година?

— Для мене вона важить більше, ніж для нього.

— Година — то всього лиш година.

— Ти й сам по-старечому розважаєш. Нехай би він купив собі пляшку й пив удома.

— Ні, то не однаково.

— Звісно, не однаково,— погодився офіціант, що мав жінку. Він не хотів бути несправедливий. Просто він поспішав.

— А ти не боїшся прийти додому раніше, ніж звикле?

— Ти що, образити мене хочеш?

— Та ну-бо, я ж просто пошуткував.

— Ні, не боюся,— мовив офіціант, що поспішав, і, заклацнувши жалюзі, випростався.— Я їй вірю. Вірю як самому собі.

— Ти молодий, маєш віру, маєш роботу,— сказав літній офіціант.— Усе, що треба людині.

— А тобі чого бракує?

— Усього, окрім роботи.

— Ти маєш усе те, що й я.

— Ні. Віри я ніколи не мав, та й з літ молодих уже вийшов.

— Ходім. Годі теревені правити, будемо зачиняти.

— Я з тих, що радніші посидіти зайву часинку в каварні,— сказав старший віком.— У гурті людей, що не квапляться іти спати. З усіма, кому потрібна світ-линка серед ночі.

— А я хочу додому, хочу лягти спати.

— Ми з тобою різні люди,— мовив старший. Він уже одягнувся, збираючись йти.— Я кажу не тільки про молодість чи віру, хоч і те й те чудові речі. Кожної ночі мені шкода зачиняти каварню, бо може статися, що хтось її шукатиме.

— Слухай, таж в скільки хочеш пивничок, де відчинено до самого ранку.

— Ти цього не розумієш. Наша каварня чиста й затишна. Тут ясне світло. Дуже приємне світло, а під деревами — затінок...

— На добраніч,— сказав молодший офіціант.

— На добраніч,— відказав його товариш. Вимкнувши електрику, він провадив розмову вже сам із собою. Передусім, звичайно, світло, але до того ще має бути чисто й затишно. І не треба ніякої музики. Атож, музика зовсім ні до чого. Біля прилавка в барі теж по-людському не постоїш, а це ж бо єдине, що лишається о такій порі... А чого ти, власне, боїшся? Ні, це не страх, не обава. Це просто ніщо, ти ж сам добре знаєш. Усе довкола — ніщо, і людина також ніщо. Ото й тільки, і потрібна лиш яка світла місчинка, і щоб там було чисто й затишно. Є люди, що живуть отак і ніколи цього не відчують, але ж ти знавш, що все це *nada y pues nada, y nada y pues nada*¹. Отче, ніщо, що єси в нічому, хай святиться ніщо твоє, хай надійде ніщо твоє. хай буде ніщо твоє як у нічому, так і в нічому. Нічого нашого щоденного дай нам на ніщо, і прости нам ніщо наше, як і ми прощаємо ніщо винуватцям нашим, і не доведи нас до нічого, і одверни нас од нічого... *pues nada*. Слава тобі, ніщо, сповнене нічого, і хай пробуде з тобою ніщо твоє...

¹ Ніщо й тільки ніщо, ніщо й тільки ніщо (*icn.*).

Він посміхнувся і спинився перед баром, де виблискував великий паровий кавник.

— Що замовите? — спитав бармен.

— *Nada.*

— *Otro loco mas*¹, — сказав бармен і відвернувся.

— Маленьку чашечку, — мовив офіціант.

Бармен налив йому кави.

— Світло у вас ясне, приємне, а от прилавок не блищить, — зауважив офіціант.

Бармен подивився на нього, але нічого не сказав. Надто пізня була година для балачок.

— Ще одну? — спитав бармен.

— Ні, дякую, — відказав офіціант і вийшов. Він не полюбляв барів і пивничок. Чиста, ясно освітлена каварня — ото інша річ. А тепер він одкине геть усі думки й піде додому, до своєї кімнати. Ляже в ліжко і десь аж на світанні врешті засне.

«Кінець кінцем, — сказав він подумки, — може, це просто безсоння. Таке з багатьма буває».

¹ Ще один божевільний (*исп.*).

СВІТЛО ЖИТТЯ

Коли ми з'явилися у дверях, хазяїн бару обкинув нас поглядом, тоді простяг руку й накрив скляними покрішками обидва тарелі з дармовою закускою.

— Налийте пива,— сказав я.

Він націдив пива, зняв лопаточкою піну й чекав, тримаючи кухля. Я виклав на прилавок п'ять центів, і він посунув пиво до мене.

— А вам? — звернувся він до Тома.

— Пива.

Він налив ще кухоль, зняв піну і, побачивши гроші, віддав пиво Томові.

— Що це за штуки? — спитав Том.

Хазяїн не відповів йому. Він позирнув через наші голови й звернувся до чоловіка, що тільки-но зайшов:

— Слухаю вас.

— Віскі,— мовив прибулець.

Хазяїн дістав пляшку й дві склянки: одну порожню, другу — з водою.

Том простяг руку й зняв покрішку з одного тареля. Там були мариновані поросячі ніжки, а щоб їх брати, поряд лежали дерев'яні щипці, схожі на ножиці з двома дерев'яними вилками на кінцях.

— Ні,— сказав хазяїн і знову накрив таріль покрішкою.

Том уже тримав у руці оті ножиці з вилками.

— Поклади назад,— звелів хазяїн.

— Ідіть ви...— сказав Том.

Хазяїн сягнув рукою під прилавок, не спускаючи

з ока нас обох. Я поклав перед ним п'ятдесят центів, і він випростався.

— Слухаю вас.

— Пива,— сказав я, і, перше ніж наливати, він зняв покриття з обох тарелів.

— Ці кляті ніжки вже засмерділися,— сказав Том і виплюнув на підлогу те, що вкусив.

Хазяїн промовчав. Чоловік, що пив віскі, заплатив і вийшов не озираючись.

— Сам ти засмердівся,— сказав хазяїн.— Усі ви смердючі поганці.

— Він каже, що ми поганці,— мовив Томі до мене.

— Знаєш що,— сказав я,— ходімо-но звідси.

— Забирайтеся геть, поганці,— мовив хазяїн.

— Я вже сказав, що ми йдемо,— озвався я.— Без вас надумали.

— Ми ще заглянемо,— сказав Томі.

— Я тобі загляну! — посварився на нього хазяїн.

— Скажи йому, що він не за тих нас має,— обернувся до мене Томі.

— Ходімо,— відказав я.

Надворі було хороше й темно.

— Що це за бісів закутень? — спитав Том.

— Не знаю,— відповів я.— Гайда на станцію.

Ми увійшли в те містечко з одного кінця, а виходили з другого. Скрізь пахло шкірою, дубом і завалами тирси. Коли ми дісталися туди, вже смеркалось, а тепер зовсім поночіло, брався морозець, і калюжі на дорозі підмерзли по краях.

У приміщенні станції сиділи п'ятеро повій, що дожидали поїзда, шестеро білих чоловіків та четверо індіан. Там було тісно, гаряче від груби й повно затхлого чаду. Коли ми зайшли, ніхто не розмовляв, і віконечко каси було затулене.

— А двері хто зачинятиме? — обізвався чийсь голос.

Я подивився, хто це сказав. То був один із білих. Одягом він не різнився від інших — шкіряні штани, груба картата сорочка, гумові чоботи лісоруба, — але був без шапки, обличчя мав незасмагле й руки тендітні та білі.

— Ну, може, зачините все-таки?

— А чого ж, — відповів я і причинив двері.

— Дякую, — мовив він.

Чолов'яга, що сидів поряд, пирснув.

— Ти мав коли справи з кухарем? — звернувся він до мене.

— Ні.

— То можеш побалакати ось із ним. — І повів очима на першого. — Він це полюбляє.

Кухар міцно стулив губи й одвернувся.

— Він мастить руки цитриновим соком, — сказав той самий чоловік. — А щоб помив ними посуд, годі й думати. Бачиш, які вони в нього білі?

Одна повія голосно засміялась. Уперше в житті я бачив таку гладку повію, та й просто таку гладку жінку. А сукня на ній була з того шовку, що міниться барвами. Були там іще дві дуже гладкі повії, майже такі, як вона, але ця, гладенна, важила щонайменше дев'ять пудів. Хоча б хто її побачив, то не повірив би власним очам. І на всіх трьох були сукні з отого м'яливого шовку. Вони сиділи поряд на лаві, мов три гори. Дві останні були звичайнісінькі на вигляд повії — фарбовані перекисом білявки.

— Ви тільки погляньте на його руки, — сказав той-таки чоловік й кивнув головою на кухаря.

Гладенна повія знову засміялася, аж сколихнувшись усім тілом.

Кухар обернувся і швидко мовив до неї:

— Замовч ти, бісове одоробало.

А вона й далі сміялася, вся колихаючись.

— Ой боже,— проказала вона. Голос у неї був приємний.— Ой боженьку ж ти мій...

Дві інші гладухи сиділи мовчки, незворушно, і здавалося, що вони несповна розуму, але вони теж були гладенні — хіба що трохи не такі, як та найгладша. Кожна з них напевне затигла б далеко за шість пудів. Дві фарбовані трималися поважно.

Крім кухаря й того чоловіка, що про нього розказував, там були ще два лісоруби — один з цікавістю дослухався до розмови, але сам заговорити не наважувався, а другий видимо чекав нагоди й собі докинути слівце,— та ще два шведи. На краю лави сиділо двоє індіян, а один стояв, прихилившись до стіни.

Той, що чекав нагоди пристати до розмови, пошепки сказав мені:

— Мабуть, ото так, наче залазиш на копицю сіна. Я засміявся і переказав його слова Томі.

— Крий мене сила божа, коли я ще десь бачив таке,— мовив він.— Ти поглянь на цю трійцю.

Потому озвався кухар:

— А скільки вам років, хлопці?

— Мені дев'яносто шість, а йому шістдесят дев'ять,— відказав Томі.

— Ха-ха-ха! — зайшлася сміхом гладуха. Вона таки справді мала гарний голос.

Інші повії навіть не посміхнулися.

— Невже не можна відповісти як годиться? — сказав кухар.— Я ж питаю вас по-дружньому.

— Одному сімнадцять, другому дев'ятнадцять,— мовив я.

— Що ти верзеш? — обернувся до мене Томі.

— Не турбуйся, все гаразд.

— Можете звати мене Еліс,— сказала найгладша повія і знов затрусилась од сміху.

— Це твоє ім'я? — спитав Томі.

— Авжеж,— відказала вона.— Еліс. Правда ж? — і обернулася до лісоруба, що сидів поряд з кухарем.

— Еліс, так і є.

— От би тобі справді таке ім'я,— озвався кухар.

— А це і є моє ім'я,— сказала Еліс.

— А як звати інших дівчаток? — спитав Томі.

— Гейзел і Етель,— відказала Еліс.

Гейзел і Етель усміхнулися. Вони були не вельми кмітливі.

— А тебе як звуть? — звернувся я до одної з фарбованих білявок.

— Френсіс,— мовила вона.

— Френсіс, а далі?

— Френсіс Вілсон. Чи тобі не однаково?

— А тебе? — спитав я другу.

— Не будь такий жвавий,— відрубала вона.

— Він просто хоче, аби ми всі заприятелювали між собою,— втрутився до розмови той, що говорив перше.— А ти хіба не хочеш?

— Ні,— відказала фарбована.— З вами — ні.

— Ну й злюка,— сказав лісоруб.— Чи ти ба, яка злюка!

Фарбована обернулася до подруги й похитала головою.

— Ото ще мужва репана,— мовила вона.

Еліс знову зайшлася сміхом і вся затрусилась.

— Зовсім не смішно,— сказав кухар.— Ви всі смієтесь, а нічого смішного нема. От ви, хлопці,— куди ви йдете?

— А ви самі куди? — спитав його Томі.

— Я маю намір поїхати в Каділак,— відказав кухар.— Бували там коли-небудь? Там живе моя сестричка.

— Сам ти добра сестричка,— сказав лісоруб у шкіряних штанах.

— Невже не можна без дурниць? — спитав кухар. — Чому б нам не поговорити як годиться?

— Каділак — то звідки був родом Стів Кетчел, та й Ед Уолгест теж звідти, — здобувся на слово нерішучий лісоруб.

— Стів Кетчел! — вигукнула одна білявка так, наче від того ймення її прорвало: — Його застрелив рідний батько. Еге ж, рідний батько, богом присягаюся. Таких, як Стів Кетчел, і нема більше.

— Хіба його звали не Стенлі Кетчел? — спитав кухар.

— Ой, цить, — відказала білявка. — Що ти знаєш про Стіва? Стенлі! Ніякий він не Стенлі. Стів Кетчел був найкращий і найвродливіший у світі чоловік. Зроду не бачила такого чепурного, такого гарного й білолицього, як Стів Кетчел. Куди там до нього всім іншим. А меткий був який — ну чистий тобі тигр, а вже грішми вмів сипати, як ніхто.

— Ти його знала? — спитав один з лісорубів.

— Чи я його знала? Чи я ж його не знала! Чи я ж його не любила! Ти ще мене питаєш! Я знала його ліпше, аніж ти знаєш будь-кого в світі, а любила, як самого бога. Стів Кетчел! То був найкращий, найчепурніший і найвродливіший з усіх чоловіків, а рідний батько застрелив його, мов собаку.

— І ти їздила з ним на узбережжя?

— Ні. Я знала його ще перед тим. Він був єдиний, кого я по-справжньому любила.

Всі шанобливо слухали фарбовану білявку, що говорила піднесеним театральним тоном, — тільки Еліс знову почала труситися. Я відчув це, бо сидів поруч неї.

— Було б тобі вийти за нього заміж, — сказав кухар.

— Я не хотіла псувати його кар'єру, — відказала фарбована. — Не хотіла заважати йому. Одруження

було йому ні до чого. Мплий боже, який то був чоловік!

— Це ти гаразд розважила,— сказав кухар.— Та все ж таки Джек Джонсон покаутував його?

— То був нечесний удар,— відказала фарбована.— Той чорний бугай заскочив його зненацька. Стів якраз кинув був його в нокдаун, того Джека Джонсона. Паскудному негрові просто пощастило.

Віконечко каси відтулилось, і всі троє індіян подалися туди.

— Стів кинув його в нокдаун,— провадила фарбована,— а тоді обернувся усміхнутись до мене...

— Ти ж начебто сказала, що не їздила з ним,— зауважив хтось.

— Я поїхала тільки на той один бій. Стів обернувся усміхнутись до мене, а той клятий чорний виродок підхопився і зненацька вдарив. А Стів упорався б і з сотнею таких, як той паскудний негр.

— Добрячий був боксер,— мовив лісоруб.

— А так, бог свідок,— сказала фарбована.— Бог свідок, що тепер таких боксерів нема. Та він і сам був наче бог. Такий тобі чепурний та білолиций, гарний та гладенький, а що вже меткий і проворний — ну чисто мов тигр або ж блискавка.

— Я бачив той бій у кіно,— сказав Том.

Ми були зворушені. Еліс уся здригалась, і, глянувши на неї, я побачив, що вона плаче. Індіяни вже вишли на платформу.

— Він був для мене ліпший за всякого чоловіка,— сказала фарбована.— Ми неначе побралися перед богом, і я досі належу йому і завше буду тільки його. Мені байдуже до мого тіла. Нехай з ним роблять що хочуть. А душа моя належить Стівові Кетчелові. Клянуся богом, він був справжній мужчина.

Всі почувалися страшенно ніяково. Було смутно й трохи соромно. Раптом, усе ще здригаючись від плачу, заговорила Еліс.

— Ти мерзенна брехуха,— мовила вона своїм низьким голосом.— Ти ніколи в житті не спала із Стівом Кетчелом і сама це добре знаєш.

— Як ти можеш таке казати? — згорда озвалася фарбована.

— Я кажу правду,— відповіла Еліс.— Бо я єдина з усіх отут знала Стіва Кетчела — адже я з Манселони і ще там спізналася з ним, і цьому правда, і ти це знаєш, і хай мене бог скарає, коли цьому неправда.

— І мене хай скарає,— мовила фарбована.

— Цьому правда, правда, правда, і ти сама знаєш. Я нічого не вигадую і достеменно знаю, щб він мені казав.

— Що ж він казав? — зневажливо спитала фарбована.

Еліс так стрясалася від плачу, що насилу могла говорити.

— Він казав мені: «Ти ласий шматочок, Еліс». Ось що він казав.

— Брешеш,— мовила фарбована.

— Ні, цьому правда,— заперечила Еліс.— Отак достоту й казав.

— Брешеш,— гордовито наполягала фарбована.

— Ні, цьому правда, правда, правда, клянуся богом і пречистою дівою!

— Стів не міг такого сказати. Це зовсім не його слова,— зловтішно мовила фарбована.

— Цьому правда,— сказала Еліс своїм гарним голосом.— І мені однаково, віриш ти чи ні.— Вона вже не плакала й говорила спокійно.

— Не може бути, щоб Стів таке казав,— заявила фарбована.

— А от казав,— мовила Еліс і всміхнулася.— І я пам'ятаю, коли він це казав, і я таки була тоді ласим шматочком, та й тепер я краща від тебе, стара ти постілко.

— Ти мене цим не образиш, коровисько,— сказала фарбована.— І спогадів моїх не відбереш.

— Дурниці,— заперечила Еліс своїм м'яким приємним голосом.— Не маєш ти ніяких спогадів, хіба що про те, як тобі вірізали труби та ще як ти вперше скуштувала наркотиків. А все інше ти просто вичитала в газетах. А от я чиста, і ти це знаєш, і чоловікам я подобаюсь, навіть отака гладка, і ти це теж знаєш, і те, що я ніколи не брешу, знаєш.

— Не чіпай моїх спогадів,— сказала фарбована,— моїх правдивих світлих спогадів.

Еліс поглянула на неї, тоді на нас, і з обличчя її збігла тінь образи; вона усміхнулася і раптом стала така гарна, що я аж очам не повірив. Мала гоже обличчя з приємною гладенькою шкірою, лагідний голос і вся була напрочуд мила та щиро приязна. Але, боже мій, яка ж гладенна! За трьох звичайних жінок заважила б...

Том помітив, як я дивлюся на неї, і сказав:

— Ану знімайся. Ходімо.

— Прощавайте,— сказала Еліс.

— Прощавайте,— відповів я.

— То куди ж вам, хлопці, їхати? — спитав кухар.

— Не туди, куди вам,— відказав йому Том.

ВИ ТАКІ НЕ БУДЕТЕ

Атака йшла через поле, була затримана кулеметним вогнем з-над дороги у видолинку та з вікон кількох селянських будинків і, не наразившись на опір у містечку, сягнула берега річки. Ідучи тією дорогою, Ніколас Адамс раз по раз мусив злазити з велосипеда й штовхати його обіч себе — місцями дорогу зовсім зруйнувало, — і з того, як лежали трупи, він бачив, що там діялось.

Вони лежали поодиноці й купно у високій траві та при дорозі, з вивернутими кишеними; над ними дзижчали мухи, і навкруг кожного тіла чи купи тіл були розкидані папери.

У траві та у пашниці понад дорогою, а подекуди й на самій дорозі було покинуто багато всілякого військового спорядження: похідна кухня, привезена, мабуть, за кращих часів, незліченні ранці з телячої шкіри, ручні гранати, каски, гвинтівки — декотрі прикладами догори, багнетами в землю: знати, наостанці було вже не до обкопування; ручні гранати, каски, гвинтівки, шанцьове знаряддя, ящики з-під босприпасу, ракетниці з розкиданими довкола набоями, санітарні сумки, протигазы, порожні протигазні коробки, приземкуватий кулемет на тринозі в осередді стріляних гільз, із вибитим замком і перекинutoю порожньою бляшанкою на воду охолоджувати цівку, ящики з повними стрічками, мертва обслуга в чудних позах, а в траві коло неї — знов-таки папери.

Там були дешеві молитовнички, групові фотографії кулеметної обслуги: веселі й здорові хлопці, вишику-

вані за зростом, наче футбольна команда на знімку до шкільного альманаху,— тепер усі вони лежали в траві, покорчені й розпухлі; пропагандистські листівки, на яких солдат в австрійській уніформі перекидав на ліжко жінку; сцена була виразиста, дуже присмно намальована й анітрохи не схожа на справжнє гвалтування, коли жінці задирають спідниці на обличчя, щоб не кричала, а часом хтось із приятелів ще й на голову сідає. Цих збудливих листівок було там чимало — певне, їх випущено перед самим наступом. Тепер вони валялись упереміжку з соромітними фотографіями, і там-таки були невеличкі картки сільських дівчат, зроблені сільськими фотографами, деколи траплялися знімки дітлахів — і листи, листи, листи. Коло мертвих завжди розкидано багато паперів, отож і бойовище після тої атаки не було винятком.

Усі ті люди полягли зовсім недавно, і ніхто ще не чіпав нічого, окрім кишень. Наших убитих, себто тих, кого Нік досі ще мав за «наших», було, як він завважив, напрочуд мало. Мундири на них також були розстебнуті й кишени вивернуті, і те, як вони впали, показувало, що атаку ведено сміливо й майстерно. Всі трупи, незалежно від походження, однаково порозпухали під гарячим сонцем.

Як видно, напоследок австрійці боронили містечко з тої-от позиції у придорожному видолінку, і відступати звідти майже не було кому. Серед вулиці лежало тільки троє мертвих — судячи з усього, вбитих на бігу. Будинки в містечку поруйнувало артилерійським вогнем, під ногами були купи тиньку й вапна, з розбитих черепичних дахів стриміли потрощені крокви, у стінах зяяли діри, подекуди з краями, жовтими від гірчичного газу. Скрізь валялося безліч снарядних осколків, а жорства змішалася з кульками шрапнелі. Містечко було зовсім безлюдне, наче вимерле.

Від самого Форначі Нік Адамс не здивав ані душі, хоч, їдучи серед зеленого довкілля, бачив ліворуч дороги гармати, сховані під покривом рясних шовковиць,— він завважив хвилі гарячого повітря, що струміди над листям, там, де сонце розжарило метал. Аж ось він переїхав містечко, дивуючись із тої пустки, і рушив далі дорогою понад берегом річки. При виїзді з містечка, де дорога збігала під гору, була широка галява, і він побачив спокійне річкове плесо, низький закрут протилежного берега та зсушене до білого пасмо прибережного мулу, де обкопались австрійці. Відтоді як він був тут востаннє, вся околиця заросла ще дужче й стала аж надто зелена; і хоч вона й увійшла в історію, проте видимих змін не зазнала — звичайне собі пониззя річки.

Батальйон розташувався ліворуч понад берегом. На гребені схилу був ряд шанців, а в них — де-не-де солдати. Нік побачив, де встановлено кулемети й сигнальні ракетні пристрої. Люди в шанцях спали. Ніхто його не зупиняв. Нік рушив далі, та коли він обминав берегову намулину, якийсь молодий лейтенант, з давно не голеним підборіддям та червоними, набіглими кров'ю очима, наставив на нього пістолета.

— Ви хто такий?

Нік назвав себе.

— А звідки мені знати?

Нік показав йому перепустку з фотокарткою, засвідчену печаткою третьої армії. Лейтенант узяв її в руки.

— Я залишу це в себе.

— Е ні,— сказав Нік.— Віддайте посвідку і сховайте свою гармату. Отуди. В кобуру.

— Звідки я можу знати, хто ви такий?

— У перепустці все написано.

— А що, як вона фальшива? Дайте-но її сюди.

— Не дуріть,— весело сказав Нік.— Відведіть мене до свого командира роти.

— Я повинен приставити вас до штабу батальйону.

— Гаразд,— погодився Нік.— Слухайте, ви знаєте капітана Паравічіні? Високий такий, з вусиками. Він колишній архітектор і розмовляє по-англійському.

— А ви його знаєте?

— Трохи знаю.

— Якою ротою він командує?

— Другою.

— Тепер він командує батальйоном.

— Чудово,— сказав Нік. Він відчув полегкість, дізнавшись, що Пара живий і здоровий.— То ходім до батальйону.

Коли ще Нік виходив з містечка, праворуч над одним із зруйнованих будинків, вибухнуло три прапелельних снаряди, і відтоді ніхто більше не стріляв. Та обличчя цього офіцера було наче в людини під сильним артилерійським обстрілом. Так само напружене, та й голос звучав як не свій. Його пістолет драгував Ніка.

— Та сховайте ви його,— сказав він.— Де ві, а де вони — аж ген за річкою.

— Якби я думав, що ви шпигун, я пристрелив би вас тут-таки,— відказав лейтенант.

— Облиште,— сказав Нік.— Ходімо вже до батальйону.— Цей офіцер усе дужче драгував його.

Коли Нік зайшов у землянку, де містився штаб батальйону, і віддав честь, капітан Паравічіні, що заступав майора, підвівся з-за столу йому назустріч, ще худіший і подібніший до англійця, ніж звикле.

— Добридень,— мовив він.— Я вас і не впізнав одразу. Що ви тут робите в цій уніформі?

— Так мене врядили.

— Дуже радий вас бачити, Ніколо.

— Я теж. Вигляд у вас нівроку. Як минула баталія?
— Ми провели чудову атаку. Йй-богу. Просто-таки чудову. Ось я вам покажу. Дивіться.

Він показав на карті, як проходила атака.

— Я щойно з Форначі,— сказав Нік.— То бачив по дорозі, як усе було. Справді дуже добре.

— Знаменито. Ну просто знаменито. Вас що, приординовано до полку?

— Та ні. Маю тут трохи поснувати, показати свою уніформу.

— Дивна вигадка.

— Треба, мовляв, щоб люди побачили американську уніформу й подумали, що скоро нас буде тут багато.

— А звідки вони знатимуть, що це американська уніформа?

— Ви їм скажете.

— Он як. Атож, розумію. Я приставлю до вас капрала, і ви пройдете з ним по позиції.

— Наче який тобі політикан.

— У цивільному було б поважніш. Цивільне вбрання надає людині справжньої поважності.

— І в котелку,— сказав Нік.

— Або ж у м'якому капелюсі.

— Звісно, мені годилося б мати повні кишені сигарет, поштівок і всього іншого,— сказав Нік.— А в руках — торбу з шоколадом. Роздавати все це людям, казати їм теплі слова, поплескувати по спині. Одначе ні сигарет, ні поштівок, ані шоколаду не знайшлося. То загадали ходити без нічого.

— Я певен, що сама ваша поява піднесе дух війська.

— Годі-бо, прошу вас,— мовив Нік.— Мені й так доволі гидко. У принципі я мав би прихопити для вас пляшечку коньяку.

— «У принципі»,— проказав за ним Пара і вперше

усміхнувся, вискаливши жовті зуби.— Прегарний вираз. Хочете скляночку грапа? ¹

— Ні, дякую,— відказав Нік.

— Зовсім без ефіру.

— Ще й досі той присмак у роті,— раптом пригадав Нік і виразно відчув його.

— А знаєте, я тоді й гадки не мав, що ви під чаркою, доки ви не розбалакались у машині, як ми верталися.

— Я заливав очі перед кожною атакою,— сказав Нік.

— А от я не можу,— сказав Пара.— Раз спробував був, ще в першому бою, то тільки гірше стало, а потім мало не вмер від спраги.

— Вам це не потрібно.

— Ви куди хоробріший у бою, аніж я.

— Ні,— сказав Нік.— Я знаю себе краще, тож і волю набиратись. І не соромлюся цього.

— Я ніколи не бачив вас п'яного.

— Невже? — спитав Нік.— Так-таки ніколи? А тієї ночі, як ми їхали з Местре до Портогранде і я уклався спати, й накрився велосипедом замість ковдри, і все підтягував його до підборіддя?

— То було не на позиції.

— Облишмо вже про мене,— сказав Нік.— Цю матерію я знаю надто добре і радніший її не займати.

— Ви перебуньте поки що тут,— сказав Паравічіні.— Можете задрігнути, коли хочете. Від обстрілу ця фортеця ще не завалилася. Тепер надто жарко кудись іти.

— Дарма, це не горить.

— Як ви себе почуваєте?

— Чудово. Я цілком здоровий.

— Та ні, серйозно.

¹ Італійська виноградна горілка.

— Все гаразд. Не можу спати без світла. Ото й тільки.

— Я ж казав, що треба зробити трепанацію. Хоч я й не лікар, а знаю.

— Ну, а вони розважили, що буде краще, як воно самé розсякне, ото ж я й жду. А хіба що? Вам здасться, що я звихнений, га?

— Та ні, вигляд у вас молодецький.

— Ото бісова халепа, коли тебе визнано придурком,— сказав Нік.— Потім ніхто вже тобі не вірить.

— Ви б спочили трохи, Ніколо,— сказав Паравічіні.— Це вам, звісно, не той штаб батальйону, до якого ми звикли. Та ми чекаємо, що нас от-от перекинуть в інше місце. А виходить вам тепер, по такій спеці, нема чого — це просто нерозумно. Лягайте ось на розкладачці.

— Що ж, можна й прилягти,— сказав Нік.

Він ліг на похідне ліжко. Його дуже засмутило те, що йому так кепсько, а ще дужче — те, що капітан Паравічіні одразу завважив його стан. Ця землянка була не така велика, як та, в котрій його звід 1899 року народження, щойно прибувши на фронт, тіпався в істеричі під час обстрілу перед атакою, і Пара звелів йому виводити їх по двох із землянки, аби вони побачили, що нічого їм не станеться, і він міцно підтягнув ремінцем каски спідню щелепу, щоб не тремтіли губи. Знав, що новакам усе одно не витримати бою. Знав, що то все безглузда колотнеча... «Коли він не перестане рюмсати, роз'юште йому носа — нехай думає про щось інше. Було б мені застрелити одного, та тепер уже пізно. Вони ще дужче наполохаються. Та зацідьте ви йому по носі! Початок перенесено на п'ять двадцять. Маємо лиш чотири хвилини. Роз'юште носа й цьому лобуреві та копніть ногою під зад, щоб аж вилетів звідси. Як по-вашому, підуть вони чи ні? Якщо ні —

застрельте одного-двох і постарайтеся витурити решту. Ви, сержанте, тримайтесь позаду. Нема чого лізти вперед, коли за вами ніхто не йде. Спочатку випхайте їх, а самі за ними. Ну й клята ж колотнеча! Отак. Добре...» Тоді, позирнувши на годинник, мовив рівним тоном, таким ото слухним рівним тоном: «Савойя». І він пішов тверезий, бо не мав часу налігатися, не міг знайти своєї пляшки в тому завалі: ціла стіна заваллася, оце й зрушило їх з місця; і він пішов зовсім тверезий — туди, пагору тим схилом, єдиний раз не заливши очей. А коли вернулися назад, польового лазарету вже не було, — здається, згорів, — і дехто з поранених дістався наниз аж четвертого дня, а дехто й зовсім не дістався, але ми знов наступали й відступали, і верталися назад — завжди верталися назад. І ото дивина — там була Гейбі Деліс, убрана в пір'я: торік мене ти лялечкою звав, ля-ля-ля, тобі зі мною любо, ти казав, ля-ля-ля, коли я в пір'ячку і коли ні, — прекрасна Гейбі; а мене звать Гарі Пільцер, і ми, бувало, не раз нишком висідали з другого боку таксі, коли воно насилу бралось на крутий горб, — він кожну ніч бачив той горб уві сні, і церкву *Sacré Coeur*¹, білу й роздуту, наче миляна булька. Іноді з ним була його дівчина, а іноді вона була з кимось іншим, і він не міг збагнути, чого це так, але то були ночі, коли річка плинула куди ширша й повільніша, ніж годилося б, і там, за Фосальтою, поміж верб стояв низький жовтий будинок, з низькою стайнею, а поруч слався канал; він бував там тисячу разів і ніколи цього не бачив, а тепер воно снилось йому щоночі, так само виразно, як і отой горб, тільки цей сон страхав його. Той будинок важив для нього більше за все інше, і він бачив його щоночі. Сон цей був йому потрібний, але й стра-

¹ Святого серця (франц.).

хав його, а надто коли там, під вербами на каналі, спокійно стояв човен; та й береги там були не такі, як на цій річці. Вся береговина була нижча, наче під Порто-гранде, де вони бачили, як ті перебрóдили через заплаву, послизаючись на мулкому дні й тримаючи над головами гвинтівки, аж поки разом із ними попадали у воду. Хто дав такий наказ? Якби йому не мішалися так страшенно думки, він би здолав усе те з'ясувати. Тим-то й придивлявся до всього так пильно, силкуючись запам'ятати все до ладу, аби завжди знати що до чого; та нараз йому безпричинно плуталось у голові, як от тепер у штабній землянці батальйону, що ним командує Пара, а сам він лежить на розкладачці у своїй безглуздій американській уніформі.

Він сів і розглянувся по землянці. Усі, хто там був, дивились на нього. Пара десь пішов. Він знову ліг.

Передусім налинали паризькі привиддя, але вони його не страхали, хіба лиш тоді, як вона відходила з ким іншим або як вони боялися натрапити знову на того самого шофера. Ото й усе, що його там лякало. А фронт — ніколи. Фронт йому тепер і не ввижався, і лиш один сон завдавав такого страху, що годі його й позбутись,— отой довгий жовтий будинок і не така широчина річки. Ось він знову тут, на цій річці, він пройшов через усе те містечко, і там нема ніякого будинку. І річка зовсім не така. То де ж він буває щоночі, і що йому там загрожує, і чого він щоразу прокидається, весь облитий потом, переляканий дужче, ніж будь-коли під обстрілом,— і все через якийсь там будинок, довгу стайню та канал?

Він сів і обережно спустив ноги з ліжка — вони завжди терпли, коли були довго простягнуті,— відтак подивився в очі ад'ютантові, зв'язківцеві та двом ординарцям біля дверей і надів на голову свою обшиту матерією каску.

— Я вельми шкодую, що не маю при собі шоколаду, поштівок і сигарет,— мовив він.— Зате ось на мені уніформа.

— Майор зараз повернеться,— сказав ад'ютант. У тій армії ад'ютанти не мають офіцерського звання.

— Ця уніформа не зовсім поправна,— сказав Їм Нік.— Але загальне уявлення дає. Скоро тут буде кілька мільйонів американців.

— Ви гадаєте, сюди пришлють американців? — спитав ад'ютант.

— О, безперечно. А які американці — вдвічі більші за мене, дужі, щиросерді, вночі всі сплять, ніколи не були ані ранені, ані контужені, не завалені землею, нічого не бояться, не п'ють, не зраджують своїх дівчат, а багато з них і воші ніколи не бачило. Одне слово, чудові хлопці. Ось побачите самі.

— А ви італієць? — спитав ад'ютант.

— Ні, американець. Погляньте на уніформу. Її пошив Спаньйоліні, але вона не зовсім поправна.

— З Північної чи Південної Америки?

— З Північної,— відказав Нік. Він відчував, що на нього знов знаходить. Краще б помовчати.

— А говорите по-італійському.

— А хіба що? Вам не подобається? Чи я не маю права говорити по-італійському?

— У вас італійські медалі.

— Тільки стрічки та папери. Медалі дають потім. Або ж залишиш їх комусь на схорону, а той візьме та десь поїде, або ж вони загубляться з багажем. Та в Мілані можна купити інші. Головне — щоб були папери. Хай це вас не турбує. Ось побудете який час на фронті і теж дістанете щось.

— Я ветеран Ерітрейської кампанії,— холодно мовив ад'ютант.— Воював у Тріполі.

— Дуже приємно познайомитись.— Нік подав йому руку.— Нелегко, мабуть, довелося. Я помігив ваші відзнаки. А на Карсо ви часом не були?

— На цю війну мене щойно призвано. Спочатку мій вік був застарий.

— Свого часу мені не вистачало літ,— сказав Нік.— А тепер я вже непридатний до фронту.

— Що ж ви тут робите?

— Показую вам американську уніформу,— відповів Нік.— Думаєте, це не поважне діло? Вона трохи тисне в комірі, але скоро ви побачите незліченні мільйони людей у такій уніформі, що налетять сюди, мов сарана. Ви знаєте, коник, або те, що ми в Америці звемо коником,— це, власне, сарана. Справжній коник — маленький, зелений і порівняно тендітний. Принаймні його не слід змішувати з сараною або цикадою, що видає своєрідний протяглий звук, що його я на разі не можу пригадати. От силкуюся пригадати, а не можу. Здається, вже чую його, і раптом він зникає. Ви мені пробачите, коли я перерву нашу розмову?

— Іди-но пошукай майора,— звелів ад'ютант одному з ординарців.— Я бачу, ви були поранені,— мовив він до Ніка.

— І не раз,— відказав Нік.— Якщо вас цікавлять рубці, могу показати кілька досить незвичайних, але я волів би побалакати про коників. Себто, це ми звемо їх кониками, а насправді вони сарана. Ці комахи свого часу відігравали неабияку роль у моєму житті. Думаю, це вас зацікавить, а поки я говоритиму, ви можете розглядати уніформу.

Ад'ютант дав знак рукою другому ординарцеві, і той вийшов.

— Добре придивіться до цієї уніформи. Знаєте, її пошив сам Спаньйоліні. І ви теж можете дивитися,— сказав Нік зв'язківцям.— Я, власне, не маю ніякого

військового звання. Ми підпорядковані американському консулові. Прошу, дивіться. Розглядайте собі скільки хочете. А я тим часом розкажу вам про американську сарану. Ми завжди віддавали перевагу одній відміні, що її звали руда середня. Вона найдовше витримує у воді, і риба бере її найкраще. Є більші різновиди, ті видають на лету звук, що нагадує калатання гадюки-гримучки,— різкий такий звук,— і мають барвисті крильця: деякі — ясно-червоні, деякі — жовті з чорним,— але у воді їх крильця розлазяться, і тому принада з них нікчемна, а от руда середня — це гладенька, дебела, м'ясовита кобилка, і я конче вам її рекомендую, якщо тільки можна рекомендувати те, чого ви, панове, ніколи, мабуть, не побачите. Але мушу пильно наголосити: ви нізащо не назбираєте стільки цих комах, щоб вистачило на цілий день рибалити, коли будете ловити їх руками чи збивати палицею. Це чиста дурниця, безглузде марнування часу. Затямте собі, панове: таким робом ви нічого не здобудете. Єдино правильний спосіб, що його слід би викладати всім молодим офіцерам разом із курсом вивчення стрілецької зброї,— коли б мене про це спитали, а можливо, що таки й спитають,— полягає в застосуванні тенет або невода із звичайної протимоскітної сітки. Два офіцери, тримаючи за протилежні кінці,— або, інакше кажучи, по одному за кожний кінець,— отаку завдовжки сітку, нахиляються, беруть в одну руку долішній край сітки, а в другу — її горішній край і біжать проти вітру. Комахи, що летять за вітром, натикаються на сітку і застрягають у її складах. У такий спосіб зовсім неважко наловити величезну кількість комах, і я вважаю, що кожний офіцер повинен завжди мати при собі протимоскітну сітку достатньої довжини, аби виготовити такого невода на коників. Сподіваюся, панове, що ви мене зрозуміли. Маєте які запитання? Коли вам

щось неясне в моєму викладі, прошу ставити запитання. Є запитання? Немає? Тоді дозвольте на закінчення навести одну сентенцію. Це слова великого воїна і джентльмена, сера Генрі Вілсона: «Добродії, або ви будете панувати, або ж пануватимуть над вами». Дозвольте мені сказати їх ще раз. Я хочу, панове, щоб ви їх добре запам'ятали. Я хочу, щоб, ідучи звідси, ви понесли їх з собою. Добродії, або ви будете панувати — або ж пануватимуть над вами. Я скінчив, панове. Бувайте здорові.

Він зняв з голови свою обшиту матерією каску, тоді знову надів її і, пригнувшись під низьким надвірком, вийшов із землянки. Від придорожного видолінка поспішався Пара у супроводі обох ординарців. На осонні було дуже гаряче, і Нік зняв каску.

— Треба б приладнати до цих штук якусь поливачку,— сказав він.— Піду-но змочу її в річці.— І подибав на високий берег.

— Ніколо! — гукнув Паравічіні.— Ніколо! Куди ж ви?

— А таки, мабуть, не варто.— Нік спустився назад, тримаючи каску в руках.— Хоч мокра, хоч суха — однакова халепа. А ви свою весь час носите?

— Не скидаючи,— відказав Пара.— Скоро й зовсім полисію через неї. Ходімо в землянку.

У землянці Пара запросив його сісти.

— Ви знаєте, нічогосінько вони не помагають, ці каски,— мовив Нік.— Пам'ятаю, як ми тішилися, коли вперше їх одержали, та потім я надто часто бачив їх повні мозку.

— Ніколо,— сказав Пара.— По-моєму, вам слід вернутися назад. Краще й не їздіть на передову, поки не дістанете всього того припасу. Вам тут нічого робити. Коли ви почнете обходити позиції, хоч би й маючи що роздавати, люди збиратимуться коло вас

і наклинуть на себе обстріл. А цього я не можу дозволити.

— Я знаю, що воно дурниця,— сказав Нік.— Але ж не я її вигідав. Просто я почув, що наша бригада тут, отож і подумав: може, побачу вас чи ще кого знайомого. Я міг би поїхати в Зензон чи в Сан-Дона. Залюбки поїхав би в Сан-Дона, аби знову побачити той міст.

— Я не можу дозволити, щоб ви дурно тут вешталися,— сказав капітан Паравічіні.

— Гаразд,— мовив Нік. Він відчував, як на нього знову находить.

— Ви мене розумієте?

— Авжеж,— відказав Нік. Він силкувався опанувати себе.

— Такі речі треба робити поночі.

— Ну звісно,— мовив Нік. Він знав, що опанувати себе вже не здолає.

— Адже я тепер командую батальйоном,— сказав Пара.

— А чого б вам і не командувати? — сказав Нік. Ось воно, найшло.— Читати-писати вмієте, правда ж?

— Правда,— лагідно відказав Пара.

— От лиш батальйон у вас мізерний. Та тільки його поповнять, як вам знову дадуть вашу роту. Чому не ховають убитих? Я їх оце допіру бачив. І не маю охоти побачити ще раз. Як на мене, то їх можна ховати о будь-якій порі, це ж для вас самих краще. Бо потім усі позадихастесь від смороду.

— Де ви залишили свій велосипед?

— У крайньому будинку.

— Ви певні, що він не пропаде?

— Не турбуйтеся,— сказав Нік.— Я скоро піду.

— Полежте трохи, Ніколо.

— Гаразд.

Він заплющив очі, та замість бороданя, що дивився на нього понад прицілом гвинтівки, завмерши перед потиском курка, перед отим білим спалахом і приголомшливим ударом, від якого він упав на коліна, давлячись чимось гаряче солодким і вихаркуючи його на камінь, тимчасом як інші бігли повз нього,— він побачив довгий жовтий будинок з низькою стайнею та річку, набагато ширшу й повільнішу, ніж насправді.

— О боже! — мовив він.— Краще вже йти.

Він підвівся.

— Буду рушати, Пара,— сказав він.— До вечора ще є час, поїду. Якщо надійшли якісь припаси, вернуся ввечері й привезу. А ні, то приїду іншим разом, коли щось буде.

— Надто жарко ще їхати,— сказав капітан Паравіччіні.

— Можете не тривожитись,— сказав Нік.— Тепер мені якийсь час нічого не подіється. Ото було напало, але не дуже. Напади минають чимраз легше. Я знаю, коли воно починається, бо стаю страшенно балакучий.

— Я пошлю з вами ординарця.

— Це зайве. Я знаю дорогу.

— Скоро знову приїдете?

— Неодмінно.

— Може, все-таки послати...

— Ні,— сказав Нік.— На знак довіри.

— Ну гаразд. Тоді *ciao*¹.

— *Ciao*,— сказав Нік.

Він пішов назад тою дорогою у видолинку, туди, де залишив велосипед. Ближче до вечора, коли він поми-
не канал, на дорозі буде затінок. Там, за каналом, обабіч дороги ростуть дерева, що їх не зачепив жоден снаряд. Це ж бо там вони спіткали колись на марші

¹ Бувайте (*итал.*).

*Terza Savoia*¹, кавалерійський полк, що тягся по снігу, озброєний списами. У морозяному повітрі з кінських писків вихоплювались білі клуби пари. Ні, то було не там, а десь-інде. Де ж то було?

— Швидше б уже той бісів велосипед,— мовив Нік сам до себе.— А то ще зіб'єшся з дороги й не потрапиш у Форначі.

¹ Третій савойський (*итал.*).

ДЕНЬ ЧЕКАННЯ

Ми ще лежали в ліжку, коли він прийшов у кімнату зачинити вікно, і, ледве глянувши на нього, я побачив, що йому нездужається.

Його трусило, обличчя було бліде, і йшов він так повільно, наче все йому боліло.

— Що з тобою, синку?

— Голова болить.

— То йди знову ляж.

— Ні, я не хворий.

— Іди в ліжку. Зараз я одягнусь і сам прийду до тебе.

Та коли я спустився вниз, він сидів одягнений біля коминка, мій малий дев'ятирічний хлопчина, нещасний та немічний на вигляд. Я приклав руку йому до чола й відчув, що його палить.

— Зараз же лягай,— сказав я.— Ти занедужав.

— Я не хворий,— заперечив він.

Прийшов лікар і зміряв хлопчикові температуру.

— Скільки? — спитав я.

— Сто два¹.

Внизу лікар залишив мені троє різних ліків у слоїчках різних кольорів і сказав, як їх давати. В одному були таблетки проти жару, в другому — проносне, а в третьому — на зниження кислотності. Бацили інфлюенци, пояснив лікар, розвиваються тільки в кислому середовищі. Він, як видно, досконально знав цю хво-

¹ За Фаренгейтом.

робу і, йдучи, сказав, що коли температура не підніметься за сто чотири градуси, то можна не тривожитись. Епідемія не сильна, і жодної небезпеки немає, треба тільки стеретися запалення легень.

Повернувшись до кімнати, я записав хлопчикову температуру та час, коли які ліки давати.

— Хочеш, я тобі почитаю?

— Гаразд. Якщо ти сам хочеш,— відказав хлопчик. Обличчя його було дуже бліде, попід очима — синці. Він тихо лежав у ліжку й неначе збайдужів до всього навколо.

Я став читати вголос «Піратські історії» Говарда Пайла, та скоро завважив, що він мене не слухає.

— Як ти себе почуваш, синку? — спитав я.

— Так само... поки що...— відказав він.

Я сів у ногах ліжка і читав далі про себе, щоб згаяти час, доки треба буде знову давати йому ліки. З усього він мав би заснути, проте, коли я звів на нього погляд, він лежав, утупивши очі перед себе, і вираз їх був дуже дивний.

— Чому б тобі не поспати? А коли приймати ліки, я збуджу тебе.

— Ні, краще я не спатиму.

Трохи перегодя він сказав мені:

— Знаєш, тату, якщо тобі тяжко, не треба сидіти тут коло мене.

— Чого б це мені було тяжко?

— Ні, я хотів сказати: якщо потім буде тяжко, то не треба.

Я подумав, що йому трохи паморочиться в голові, і, давши об одинадцятій приписані ліки, пішов собі.

День був ясний та холодний; мокрий сніг, що вкрив землю, за ніч підмерз, і все навколо — голі дерева, купи, купи хмизу, трава, темні протавки — вилискувало,

неначе полаковане ожеледдю. Я взяв з собою молодого ірландського сетера й пішов прогулятися вздовж замерзлої річки, та на скрижанілій дорозі годі було вдержатись на ногах, і мій рудий собака послизався й опадав на лапи, та й сам я двічі важко гепнувся на лід і раз навіть упустив був рушницю, так що вона ковзнула далеко вбік по гладкій кризі.

Попід високим глинястим берегом з навислими кущами ми сполохали табунець перепелів, і я встиг підстрелити двійко, перше ніж вони зникли за горішнім виступом берега. Декілька птахів посідали на дерева, та більшість поховалася в кущах, і, щоб сполохати їх, я заходився підстрибувати на купах обмерзлого хмизу. А що вони злітали в той час, як я насылу утримував рівновагу на зледенілому й хиткому галуззі, то поцілити їх було нелегко. Я підстрелив ще двох, на п'ятьох схибив і повернув назад, радіючи, що натрапив на табунець так близько від дому і що там лишилося ще багато птахів, яких можна буде віднайти іншим разом.

Удома мені сказали, що хлопчик нікого не пускає до своєї кімнати.

— Сюди не можна,— казав він.— Ви заразитесь од мене.

Я піднявся нагору й побачив, що він лежить так само, як і перше,— дуже блідий, лише на вилицях червоні плями від жару,— і так само незворушно дивиться перед себе.

Я зміряв йому температуру.

— Скільки?

— Щось близько ста,— відказав я. Насправді ж було сто два і чотири десятих.

— А було сто два,— промовив він.

— Хто це сказав?

— Лікар.

— Температура в тебе не велика,— сказав я.— Боятися нема чого.

— Я її не боюся,— озвався він.— От тільки все думаю.

— А ти не думай,— сказав я.— Лежи собі спокійно, та й годі.

— Та я спокійний,— відказав він і знову втупив очі перед себе. Було видно, що він напружено силкується зосередитись на якійсь одній думці.

— На ось, проковтни й запий водою.

— Ти думаєш, це щось допоможе?

— Ну звісно ж.

Я сів, розгорнув книжку про піратів і почав читати, але, помітивши, що він не слухає, спинився.

— Як ти гадаєш, коли я помру? — спитав він.

— Що?

— Скільки ще мені лишилося жити?

— Ти не помреш. Що це ти вигадав?

— Ні, помру. Я ж чув, як він сказав «сто два».

— З температурою сто два градуси ніхто не вмирає. Не говори дурниць.

— А от і вмирають, я знаю. У Франції хлопці в школі казали, що коли в людини сорок чотири градуси, вона жити не може. А в мене сто два.

Він цілий день чекав смерті — весь час, від дев'ятої години ранку.

— Бідний мій хлопчику,— сказав я.— Малий бідолахо... Це ж так само, як милі й кілометри. Ти не помреш. Це просто різні термометри. На тому нормальна температура тридцять сім, а на цьому — дев'яносто вісім.

— Ти певен?

— Авжеж,— відказав я.— Це однаково, що милі й кілометри. Ти ж знаєш: якщо проїхати машиною сімдесят миль, то скільки це буде кілометрів?

— Ага...— мовив він.

Проте очі його, незворушно втуплені перед себе, оживали повільно. Не відразу минулася й ота напружена зосередженість. А наступного дня він почувався зовсім знесиленим і раз у раз плакав через найменші дрібниці.

КАРТЯР, ЧЕРНИЦЯ І РАДІО

Їх привезли десь близько півночі, і потім цілу ніч усі впововж коридора чули, як кричить росіянин.

— Куди його влучило? — спитав містер Фрейзер нічну доглядальницю.

— Здається, в стегно.

— А що з другим?

— Ой, він, мабуть, не виживе.

— Куди його влучило?

— В живіт, двічі. Знайшли тільки одну кулю.

Обидва вони працювали на буряках, один був мексіканець, другий — росіянин; вони пили собі каву в нічному ресторанчику, коли хтось зайшов знадвору і став стріляти в мексіканця. Росіянин заліз під стіл, і там його зрештою влучила сліпа куля, пущена в мексіканця, коли той уже лежав на підлозі з двома кулями в животі. Так про це написали в газеті.

Мексіканець сказав поліції, що сном-духом не відає, хто в нього стріляв. То, мовляв, просто випадково.

— Випадково вистрелив у вас вісім разів і двічі влучив?

— *Si, señor*¹,— відказав мексіканець, якого звали Каetano Руїц.— Він узагалі випадково в мене влучив, той *cabron*²,— пояснив він перекладачеві.

— Що він каже? — спитав сержант кримінальної поліції, подивившись на перекладача з другого боку ліжка.

¹ Так, пане (*исп.*).

² Негідник, мерзотник (*исп.*).

— Каже, то був нещасливий випадок.

— Скажіть йому, хай краще признається, бо однак скоро помре,— звелів поліцай.

— Дзуськи! — мовив Каetano.— Але скажіть йому, що я дуже зле себе почуваю і волів би менше говорити.

— Він каже, що це правда,— сказав перекладач поліцаєві. Тоді додав півголосом: — Він не знає, хто в нього стріляв. Стріляли ззаду.

— Атож,— мовив поліцай.— Усе воно так, але чому тоді обидві кулі влучили в живіт?

— Може, він якраз обернувся,— сказав перекладач.

— Слухайте, ви,— сказав поліцай, водячи пальцем перед самим Каетановим носом, жовтим, наче віск, що гостро випинався на помертвілому обличчі, де живі були тільки очі, пильні, мов у яструба.— Мені начхати, хто у вас стріляв, але я повинен з'ясувати справу. Ви що, не хочете, щоб той тип дістав покару?.. Перекажіть йому,— звелів він перекладачеві.

— Він хоче, щоб ви сказали, хто у вас стріляв.

— *Mandarlo al carajo* ¹,— мовив Каetano, що знемагав з утоми.

— Він каже, що не бачив того чоловіка,— пояснив перекладач.— Кажу ж вам, у нього стріляли ззаду.

— Спитайте його, хто поранив росіянина.

— Бідний росіянин,— сказав Каetano.— Від одразу беркиць додолу й затулив голову руками. А коли в нього стрільнули, почав кричати і оце досі кричить. Бідний росіянин...

— Він каже, що не знає. Може, це той самий чоловік, що стріляв і в нього.

— Слухайте,— сказав поліцай.— Тут вам не Чикаго. А ви не гангстер. Зовсім ні до чого вдавати з себе кіногероя. Даремно ви не хочете сказати, хто у вас стрі-

¹ Хай іде під три чорти (*ispn.*).

ляв. Бувши вами, кожен сказав би. Нічого поганого в цьому нема. От ви не скажете, хто це такий, а він візьме та й застрелить ще когось. Яку жінку чи дитину. Не можна, щоб він отак розгулював на волі... Перекажіть йому ви.— звернувся він до містера Фрейзера.— Я не вірю цьому бісовому перекладачеві.

— За мене будьте певні,— сказав перекладач.

Каetano подивився на містера Фрейзера.

— Слухайте, *amigo*¹,— заговорив містер Фрейзер.— Сержант каже, що ми тут не в Чикаго, а в Гсїлі, у штаті Монтана. Ви не бандит, і це вам не кіно.

— *Ya lo seço*,— тихо промовив Каetano.— Я йому вірю.

— Це зовсім не ганьба — виказати свого напасника. Тут усі так роблять, каже він. Він питає: що буде, коли той чоловік, що стріляв у вас, застрелить жінку чи дитину?

— Я не жоватий.

— Він каже — будь-яку жінку, будь-яку дитину.

— Той тип не божевільний,— заперечив Каetano.

— Він каже, що ви повинні викрити його,— закінчив містер Фрейзер.

— Дякую,— сказав Каetano.— Перекладач ви знаменитий. Я й сам розмовляю по-англійському, але кепсько. А розумію все добре. Як це ви зламали собі ногу?

— Упав з коня.

— Не пощастило вам. Співчуваю. Дуже болить?

— Тепер уже ні. Спершу боліло.

— Слухайте, *amigo*,— почав Каetano.— Я зовсім охляв. Ви вже мені даруйте. Та й болить мені дуже, таки порядно болить. Може, я й помру. Зробіть мені ласку, заберіть звідси цього поліцає, бо я страх як утомився.— Він ворухнувся, немов хотів повернутись на бік, і далі лежав тихо.

¹ Друже (*icn.*).

— Я переклав йому все достеменно, як ви сказали, і він попрохав переповісти вам, що справді не знає, хто в нього стріляв, і що він дуже ослаб, то, може б, ви допитали його потім,— сказав містер Фрейзер.

— А потім він візьме та помре.

— Цілком можливо.

— От через те я й хочу допитати його тепер.

— Я ж кажу: хтось стріляв йому в спину,— промовив перекладач.

— Ой, дайте спокій,— сказав сержант кримінальної поліції і сховав у кишеню свого записника.

У коридорі сержант з перекладачем спинилися біля крісла на колесах, в якому сидів містер Фрейзер.

— Ви, мабуть, теж вважаєте, що йому стріляли в спину?

— Так,— відказав містер Фрейзер.— Йому стріляли в спину. А чого ви питаєте?

— Не гнівайтесь,— сказав сержант.— Добре, якби я міг говорити по-іспанському.

— То чого ж не навчитесь?

— Не треба гніватись. Я не маю ніякої охоти допитувати того іспанця. От якби я знав його мову — тоді інша річ.

— Вам не треба знати мову,— сказав перекладач.— Ви можете цілком звіритись на мене.

— Ой, дайте спокій...— сказав сержант.— Ну що ж, будьте. Колись навідаю вас іще.

— Дякую. Я завжди тут.

— Сподіваюся, вам уже гаразд. Ото не пощастило. Страх не пощастило.

— Тепер уже легше, коли почало зростатися.

— Так, але вам ще довго лежати. Дуже довго.

— Будьте обережний, щоб ніхто не стрільнув вам у спину.

— Авжеж,— сказав сержант.— Авжеж. Ну, я радий, що ви вже не гніваєтесь.

— Бувайте,— сказав містер Фрейзер.

Після того містер Фрейзер довго не бачив Каetano, але сестра Цецілія щоранку приносила звістку про нього. Він такий терплячий, казала вона,— ніколи не ремствує, хоч як йому тепер зле. У нього перитоніт, і всі думають, що він не виживе. Сердешний Каetano, казала вона, в нього такі гарні руки й таке приємне обличчя, і він ніколи не ремствує. А дух від нього тепер — ну просто жахливий. Він сам часто показує пальцем собі на ніс, усміхається й хитає головою, казала вона. Той дух страшенно його дошкуляє. Йому аж самому ніяково, казала сестра Цецілія. Далєбі, він такий приємний пацієнт. Завше усміхається. Він не схотів сповідатись, але пообіцяв, що помолитиметься, і за весь цей час, відколи його привезли, ніхто з мексиканців не прийшов його провідати. Росіянин, той на кінець тижня уже вийде з лікарні. От за росіянина вона зовсім не вболіває, казала сестра Цецілія. Хоч він, бідолаха, теж мучився. Куля була замащена й брудна, і рана почала наривати, але він так кричав... До того ж їй завше подобаються нечестивці. А той Каetano, він таки нечестивець. Напевно, що нечестивець, та ще й неабиякий: такий-бо він делікатний, такий тендітний, а руки його ніколи не знали роботи. І зовсім він не працює на буряках. Вона певна, що ні. Руки в нього гладенькі, без жодної мозолі. Вона таки певна, що він якийсь нечестивець. Ось вона зараз піде вниз, помолиться за нього. Сердешний Каetano, як він мучиться, та хоч би тобі словечко зронив. І чого це в нього стріляли? Ох, бідолаха він сердешний, той Каetano! Ось вона вже йде вниз і помолиться за нього...

І вона пішла вниз і помолилася за нього.

У тій лікарні радіо було добре чути, тільки як настав вечір. Казали — чи то через великі поклади руди в окрузі, чи то від якого впливу навколишніх гір, та в кожному разі чути було зовсім погано, аж поки надворі заходила темрява; зате цілу ніч звук був чудовий і, коли кінчала роботу одна станція, можна було посунутись далі на схід і піймати іншу. Останній принцип передачі Сіетл, у штаті Вашингтон, і, коли о четвертій ранку він замовкав, у лікарні завдяки різниці в часі була вже п'ята, а о шостій починалася ранкова музична програма з Міннеаполіса. Її також було чути через різницю в часі, і містер Фрейзер залюбки думав про тих музикантів, що приходили рано-вранці до студії, і уявляв собі, як вони ще вдосвіта висідають із трамвая, несучи свої інструменти. А може, все було й не так: може, вони залишали інструменти там, де грали; проте він завжди уявляв їх з інструментами. Він ніколи не був у Міннеаполісі й не сподівався колись туди поїхати, але чітко уявляв собі, як там усе виглядає о тій вранішній порі.

З вікна лікарні було видно поле, де з-під снігу стирчали сухі бур'яни, та голий глинястий узгірок. Одного ранку лікар хотів показати містерові Фрейзеру двох фазанів, що походжали по снігу, і, коли він присував ліжко до вікна, з залізного приголів'я впала нічна лампа й влучила містера Фрейзера по голові. Тепер у цьому нема нічого смішного, але тоді було дуже смішно. Всі дивились у вікно, і лікар — то був вельми тямущий, поважний лікар,— показуючи на фазанів, посував ліжко до вікна, і тут, наче в якій комічній сценці, містера Фрезера уgnітило обважненою оливом підставкою лампи прямисінько в тім'я. Ця пригода виглядала на цілковиту протилежність лікуванню, та й за-

галом лікарняній обстанові, і всім видалася дуже смішною, мов дотепний жарт щодо містера Фрейзера та лікаря. У лікарні-бо все набагато простіше, навіть жарти.

З другого вікна, коли повернути ліжко, було видно містечко, над яким висіла хмарка диму, та Доусонові пагорби, що тепер, укриті снігом, скидалися на справжні гори. Ото й усе, що він бачив, відтоді як лікар сказав, що їздити в кріслі на колесах йому ще зарано. Та воно й краще лежати в ліжку, коли ти вже в лікарні: два краєвиди, що їх неквапливо спостерігаєш із покою з регульованою температурою, куди приємніші від будь-яких інших, що на них трапляється глянути мимохідь із жарко нагрітих порожніх палат, які чекають на нових хворих або щойно звільнились і куди тебе завозять на коротку часинку. Коли довго лежиш в одному покої, краєвид, хоч би який він був, набирає особливої привабливості, стає для тебе надто важливим, і ти вже не хочеш його міняти, ба навіть і дивитись на нього з іншої перспективи. Ото так і з радіо: є речі, що припадають тобі до душі і ти залюбки ними тишишся, а нових і слухати не хочеш. Найліпші мелодії, що їх передавали тісі зими, були «Проста пісенька», «Дівчина-соловейко» та «Маленькі небиліці». Жодну іншу мелодію містер Фрейзер не слухав з такою приємністю. Непогана була ще «Школярка Беті», але містера Фрейзера невідчепно діяли інші, перекручені слова, щораз непристойніші, що ними й поділитися там не було з ким, тож урешті він облишав цю пісню й повертався до футболу.

Десь близько дев'ятої години ранку в лікарні пускали рентгенівський апарат, і тоді радіоприймач, що на той час брав тільки Гейлі, зовсім виходив з ладу. Багато жителів Гейлі, що мали приймачі, нарікали на той лікарняний рентгенапарат, бо він забивав ранкові

передачі, але їх нарікання так ні до чого й не призвели, хоч багато хто вважав, що лікарня чинить негоже, користуючись апаратом саме в ті години, коли люди хочуть слухати радіо.

Десь над той час, коли треба було вимикати приймача, до покою зайшла сестра Цецілія.

— Ну, як там Каetano, сестро Цеціліє? — спитав містер Фрейзер.

— Ой, йому зовсім зле.

— Він непритомний?

— Ні, але, мабуть, скоро помре.

— А як ви себе почуваете?

— Я так тривожуся за нього... І ви знаєте, жодна жива душа так і не прийшла його провідати. Нехай собі конас, мов собака, — тим мексиканцям хоч би що. Жахливі вони люди.

— Прийдете сьогодні надвечір слухати футбол?

— Ой ні, — відказала вона. — Я надто хвилююся. Краще я молитимусь у капличці.

— Напевне, й чути буде добре, — сказав містер Фрейзер. — Вони грають на західному узбережжі, отже, на той час у нас буде досить пізня година, щоб послухати без перешкод.

— Ой ні, я не можу. Ота міжнародна першість мало не вкоротила мені віку. Коли бив «Атлетік», я просто вголос молилася: «О боже, проясни йому очі! О боже, нехай він влучить! О боже, нехай заб'є!» А потім, коли грали третій раз — ви пам'ятаєте? — я вже зовсім духу пускала. «О боже, ну зроби так, щоб він поцілюв! О боже, аби тільки він забив!» А коли мав бити «Кардінал», то був просто жах. «О боже, нехай їм в очах потемніє! О боже, відверни їхні удари! О боже, нехай вони не влучать!» А сьогодні буде ще гірше. Грає ж бо «Нотр-Дам». Себто «Наша Богородиця». Ні, краще

я буду в капличці. Молитимусь за богородицю. Вони ж гратимуть на її честь. Ви б написали коли що-небудь на честь богородиці, містере Фрейзер. Ви ж можете. Далєбі, що можете...

— Я не знаю про неї нічого такого, що міг би написати. Либонь, усе вже написано,— сказав містер Фрейзер.— Та й не сподобається вам, як я пишу. І її теж воно ледве чи потішить.

— Колись ви про неї напишете,— сказала сестра Цецілія.— Я певна, що напишете. Ви неодмінно повинні написати про богородицю.

— А ви все-таки приходьте послухати матч.

— Ні, це мені над силу. Я буду в капличці, допомагатиму їм як зможу.

Надвечір, коли від початку гри минуло заледве п'ять хвилин, до покою зайшла послушниця.

— Сестра Цецілія питає, як іде гра.

— Скажіть їй, що наші вже попереду.

За якусь часинку послушниця з'явилася знову.

— Скажіть, що наші дають їм доброго часу,— мовив містер Фрейзер.

Незабаром він подзвонив черговій доглядальниці.

— Зробіть ласку, спустіться до каплички або пошліть кого-небудь до сестри Цецілії, нехай скажуть їй, що «Нотр-Дам» виграє чотирнадцять—нуль на кінець першої чверті і що все йде гаразд. Вона може більше не молитися.

За кілька хвилин до покою прийшла сама сестра Цецілія. Вона була страшенно збуджена.

— Що означає «чотирнадцять — нуль»? Я зовсім не знаю цієї гри. У бейзболі це чимала перевага. А от на футболі я зовсім не розуміюся. Може, це ще нічого й не важить. Я піду назад у каплицю й молитимусь, аж поки скінчиться гра.

— Вважайте, що їх уже побито,— сказав Фрейзер.— Можете мені повірити. Залишайтесь, послухаймо разом.

— Ні, ні, ні, ні, ні,— відказала вона.— Я йду до каплиці й молитимусь.

Щоразу, як «Нотр-Дам» здобувала очко, містер Фрейзер посилав звістку наниз, а потім, коли давно вже посутеніло, сповістив і про остаточний рахунок.

— Ну, як там сестра Цецілія?

— Вони всі в каплиці,— відказала послушниця.

Наступного ранку з'явилася сестра Цецілія. Вона була вельми вдоволена й певна себе.

— Я знала, що їм не здолати «Нашої Богородиці»,— сказала вона.— От вони й не здодали. І Каetano полегшало. Дуже полегшало. Сьогодні його прийдуть навідати. В палату до нього ще не можна, але вони прийдуть сюди, і він почуватиметься краще, бо знатиме, що земляки його не забули. Я ходила до того О'Брасна з поліційної управи, сказала йому, щоб прислав кого з мексіканців провідати сердешного Каetano. Він пообіцяв прислати сьогодні по обіді. Тоді наш бідолаха відразу почує себе краще. Куди ж то воно годиться, щоб ніхто до нього не приходив!

Надвечір, десь близько п'ятої, до покою зайшли три мексіканці.

— Можна? — спитав найбільший із них, губатий гладун.

— Авжеж, прошу,— відказав містер Фрейзер.— Сідайте, панове. Може, по чарці?

— З превеликою охотою,— відказав здоровань.

— Коли ваша ласка,— мовив найсмугливіший і найменший на зріст.

— Ні, дякую,— обізвався третій, худий.— Мені до голови заходить.— Він постукав себе по лобі.

Доглядальниця принесла склянки.

— Зробіть ласку, подайте їм пляшку,— сказав Фрейзер.— Це з Ред-Лоджа,— пояснив він.

— У Ред-Лоджі найкраще вино,— сказав здоровань.— Куди краще, ніж у Біг-Тімбері.

— Та звісно,— докинув найменший.— І коштує дорожче.

— У Ред-Лоджі є на великі гроші,— сказав здоровань.

— Скільки ламп у цьому приймачі? — спитав непитущий.

— Сім.

— Чудово,— мовив той.— А скільки коштує?

— Не знаю,— сказав містер Фрейзер.— Я взяв його на прокат. А ви, панове, друзі Каetano?

— Ні,— відказав здоровань. Ми друзі того чоловіка, що поранив його.

— Нас прислали сюди з поліції,— докинув найменший.

— Ми тримаємо невелику пивничку,— сказав здоровань.— Ось він і я,— кивнувши на непитущого.— І в нього теж пивничка.— Він показав на смуглявого коротуна.— Нам у поліції сказали прийти, то ми й прийшли.

— Я дуже радий.

— Ми теж,— мовив здоровань.

— Може, ще по одній?

— А чом би ні? — озвався здоровань.

— З вашого дозволу,— мовив найменший.

— Я — ні,— сказав худий.— Мені голову розбирає.

— Дуже добре вино,— сказав найменший.

— Чого б вам не покуштувати? — спитав містер Фрейзер худого.— Нехай би трохи й розібрало.

— Потім голова болітиме,— відказав той.

— А ви не могли б сказати друзям Каetano, щоб вони його провідали? — спитав Фрейзер.

— Він не має друзів.

- Кожна людина має друзів.
- А він не має.
- Хто ж він такий?
- Картяр.
- Добрий?
- Та дай боже.
- У мене,— сказав найменший,— він виграв сто вісімдесят доларів. Тепер таких грошей у цілому світі не знайдеш.
- А в мене,— докинув худий,— виграв двісті одинадцять доларів. Завважте, це вам не абищо.
- Я ніколи з ним не грав,— сказав здоровань.
- Певно, він дуже багатий,— зауважив містер Фрейзер.
- Він бідніший за нас,— сказав малий мексіканець.— Тільки й має, що сорочку на плечах.
- Либонь, і сорочка тепер нічого не варта,— сказав містер Фрейзер.— Адже попробована кулями.
- Та звісно.
- А той, що поранив його, він теж картяр?
- Ні, той працює на буряках. Йому довелося виїхати з міста.
- Завважте собі,— сказав найменший,— він був найкращий гітарист в усьому місті. Неперевершений.
- Який жаль!
- Ще б пак,— сказав здоровань.— Як він грав на гітарі!
- То більше й нема гітаристів?
- Хоч би тобі одніський.
- Акордеоніст є один, той непогано грає,— докинув худий.
- Та ще декілька чоловік грають на інших інструментах,— сказав здоровань.— А ви любите музику?
- Хто ж її не любить?

— А що, як ми колись приведемо сюди музикантів? Ви гадаєте, сестра дозволить? Вона, здається, добра.

— Я певен, що дозволить, коли й Каetano зможе послухати.

— Вона щб, трохи схиблена? — спитав худий.

— Хто?

— Ота сестра.

— Ні,— відказав містер Фрейзер.— Вона хороша жінка, дуже розумна й приязна.

— Я не вірю ані священикам, ані ченцям та черницям,— сказав худий.

— Він знався з ними в дитинстві,— докинув найменший.

— Я був церковним служкою,— гордо промовив худий.— Тепер я ні в що не вірую. І до церкви не ходжу.

— Чому? Розбирає голову?

— Ні,— відказав худий.— То алкоголь розбирає мені голову. Релігія — опіум бідаків.

— Я вважав, що опіум бідаків — це маріхуана,— сказав Фрейзер.

— Ви курили колись опіум? — спитав здоровань.

— Ні.

— Я теж ні,— мовив він.— Мабуть, це дуже зле. Досить лиш почати — і вже несила покинути. Справжнє лихо.

— Як і релігія,— мовив худий.

— Він у нас,— сказав малий мексіканець,— страх як проти релігії.

— Кожному треба бути проти чогось,— чемно зауважив містер Фрейзер.

— Я поважаю тих, що вірують, хоч які вони невігласи,— сказав худий.

— Це добре,— сказав містер Фрейзер.

— Може, вам треба чогось принести? — спитав здоровань.— Вам чого-небудь хочеться?

- Я б залюбки купив пива, якби дістати доброго.
- Ми принесемо вам пива.
- Ще по одній на дорогу?
- Вино добряче.
- Так і вам нічого не залишиться.
- Я не можу. Мене розбирає. А потім голова болить страшенно і нудота мучить.
- До побачення, панове.
- До побачення. Спасибі вам.

Вони пішли; потім була вечерея, а тоді — радіо, при-тишене так, щоб тільки самому чути, і різні станції, що одна по одній закінчували передачі: Денвер, Солт-Лейк-Сіті, Лос-Анджелес, Сіетл. Містер Фрейзер ніяк не міг уявити собі Денвера з тамтешніх радіопередач. Уявлення про це місто він черпав з «Денвер пост», а уточнювала картину «Рокі-Маунтін ньюс». Так само не міг він судити й про Солт-Лейк-Сіті та Лос-Андже-лес із того, що доносило звідти радіо. Єдиним вражен-ням від Солт-Лейк-Сіті було те, що місто це охайне, але нуднувате; що ж до Лос-Анджелеса, то його місте-ру Фрейзерові годі було й уявити — надто багато роз-водилися там про дансинги та великі готелі. За тими дансингами не відчувалося самого міста. А от Сіетл він запізнав дуже добре і щонаочі їздив великим білим лімузином місцевої таксомоторної спілки (в кожній машині — свій радіоприймач) до замиського готелю на канадському боці і слідкував, як проходять там вечір-ки, — по тих музичних номерах, що їх замовляли звід-ти телефоном. Кожної ночі, починаючи від другої го-дини, він пробував у Сіетлі, слухаючи мелодії, вико-нувані на прохання різних людей, і це місто було для нього таке саме реальне, як і Мінеаполіс, де оті вра-нішні музиканти день у день вставали досвіта і їхали до радіостудії. Містер Фрейзер дуже полюбив місто Сіетл у штаті Вашингтон.

Мексіканці прийшли знову й принесли пиво, але воно виявилось недобре. Містер Фрейзер прийняв їх, одначе розмовляти не мав настрою і, коли вони пішли, зрозумів, що більше вони не з'являться. Останнім часом у нього розшарпалися нерви, а в такому стані він намагався уникати зустрічей з людьми. Нерви йому почали здавати на кінець п'ятого тижня, і хоч він тішився, що вони витривали так довго, проте волів не наражати себе на дальші спроби, наперед знаючи, який буде наслідок. Усе це містер Фрейзер перечував уже не раз. Єдиною новиною було для нього радіо. Він не вимикав приймача ціліснітькі ночі, притишивши звук так, що ледве було чути, і привчав себе слухати, ні про що не думаючи.

Наступного ранку, десь над десяту, прийшла сестра Цецілія і принесла пошту. Вона була дуже гарна, і містер Фрейзер залюбки дивився на неї і слухав її мову, але пошта, що надходила ніби з іншого світу, була важливіша. Одначе того дня там не виявилось нічого цікавого.

— У вас уже *далеко* кращий вигляд,— сказала сестра Цецілія.— Скоро ви од нас підете.

— Так,— відказав містер Фрейзер.— А ви сьогодні начебто дуже щаслива.

— О, я справді щаслива. Сьогодні я почуваюся так, ніби можу стати святою.

Містер Фрейзер аж трохи змішався від її слів.

— Атож,— провадила сестра Цецілія.— Саме про це я і мрію. Стати святою. Я мріяла про це ще змалечку. Коли була дівчинкою, мені здавалося, що досить зректися світу й піти в монастир, як я стану святою. А я ж так цього хотіла, тож ладна була на все, аби воно справдилось. Я думала, що відразу стану святою. Навіть і сумніву не мала. А одного разу мені на мить

повералося, ніби я вже свята. Я була така щаслива, і здавалося, це так легко й просто. Щоранку я прокидалася з надією, що я вже свята, але все намарне. Я так і не стала святою. А я ж так цього хочу! Це єдине, чого я завше хотіла. І от сьогодні вранці я почувалася так, ніби зможу стати святою. О, я дуже сподіваюся нею стати.

— То й станете. Кожна людина осягає те, чого прагне. Так мені завжди казали.

— Я вже й не знаю. У дитинстві мені здавалося, що це зовсім просто. Я була певна, що стану святою. А коли зрозуміла, що таке не може подіятись одразу, гадала, що потрібен тільки час. Тепер же воно видається мені майже нездійсненним.

— По-моєму, ви маєте непогані шанси.

— Ви справді так думаєте? Та ні, то ви аби тільки мене втішити. Не треба мене втішати. Я хочу стати святою. Я так хочу стати святою!

— Ви неодмінно станете святою,— сказав містер Фрейзер.

— Ні, мабуть, не стану. Ох, якби я тільки могла! Я була б така щаслива!

— Три шанси проти одного, що ви таки будете святою.

— Ні, не треба мене втішати. Але якби я тільки могла стати святою!

— А як там ваш приятель Каetano?

— Почав одужувати, але в нього параліч. Одна куля зачепила великий нерв, що проходить через стегно, і йому відібрало ту ногу. Це помітили аж тоді, як він трохи оклигав і зміг рухатись.

— Може, той нерв ще відживе.

— Я молю бога, щоб віджив,— сказала сестра Цецілія.— Вам треба б з ним побачитись.

— Мені тепер не хочеться нікого бачити.

— Далєбі, з ним побачитись вам було б приємно. Його могли б привезти сюди в кріслі.

— Ну гаразд.

Його привезли до покою, худющого, аж наче прозорого, з давно не стриженням чорним чубом, веселими бісиками в очах та широкою усмішкою, що відслоняла попсовані зуби.

— *Hola, amigo! Que tal?*¹

— Як бачите,— відказав містер Фрейзер.— А ви?

— Та живий, от тільки ногу відібрало.

— Кепсько,— сказав містер Фрейзер.— Але нерв може віджити, і нога буде як нова.

— Кажуть, ніби так.

— Болить дуже?

— Тепер уже ні. А попервах був мало не сказився з болю в животі. Думав, від нього самого сконаю.

Сестра Цецілія зрадувано дивилася на них.

— Вона розказувала, що ви й не писнули,— мовив містер Фрейзер.

— Таж у палаті стільки людей,— заперечив мексиканець.— А вам дуже боляче?

— Болить нічоґенько. Ну, звісно, не так, як вам. Коли доглядальниці нема, я плачу з годину або й дві. Це мене заспокоює. Нерви мені трохи розладналися.

— Ви маєте радіо. Якби це мені окремий покій і радіо, я б цілі ночі плакав, криком кричав би.

— Ну, навряд.

— *Hombre, si*². Це ж бо тільки на користь здоров'ю. Та коли навкруг стільки людей, кричати не випадає.

— Зрештою,— сказав містер Фрейзер,— руки маєте цілі. Кажуть, ви заробляєте собі на прожиток руками.

¹ Привіт, друже! Як ся маєте? (*исп.*)

² Так, добродію (*исп.*).

— І головою,— мовив мексіканець, поплескавши себе по лобі.— Але голова не так важить.

— Тут було троє ваших земляків.

— Їх прислали з поліції провідати мене.

— Вони принесли пиво.

— Мабуть, погане.

— Погане.

— Сьогодні ввечері їм знову сказали прийти, потішити мене серенадою.— Він засміявся, тоді погладив себе по животі.— Ще не можна сміятися. А музика з них погибельні.

— А той, що вас підстрелив?

— Такий самий дурень. Я виграв у нього в карти тридцять вісім доларів. Щоб за таку мізерію та вбивати!

— Ті троє казали, що ви маєте з гри чималі гроші.

— А сам голий як бубон.

— Чому?

— Я бідний ідеаліст. Жертва омани.— Він знову засміявся, тоді болісно скривився й погладив себе по животі.— Я гравець-професіонал, але грати люблю. По-справжньому грати. Дрібна гра — це чистісіньке шахрайство. Для справжньої гри потрібен талан. А мені не таланить.

— Ніколи?

— Ніколи. Не маю ані крихти талану. Ось, приміром, той *cabron*, що мене підстрелив. Уміє він стріляти? Ні. Перша куля летить у нього бозна-куди. Друга перепадає бідоласі росіянинові. Здається, мені поталанило. Та що ж далі? Він двічі влучає мене в живіт. От йому таки поталанило. А я безталанний. Він би й коняки не влучив, навіть коли б тримався за стремено. Це все тільки талан.

— Я думав, він спершу поранив вас, а тоді вже росіянина.

— Ні, росіянина першого, а мене потім. У газеті помилка.

— А чого ви самі в нього не стріляли?

— Я ніколи не маю при собі зброї. Бо коли б мав, то з моїм таланом уже сто разів висів би на шибениці. Я — мізерний картяр, ото й тільки.— Він помовчав, тоді провадив далі: — Коли мені трапляється виграти грубенькі гроші, я вкидаюсь у велику гру, а коли доходить до великої гри — неодмінно програю. Було, сидав грати в кості з трьома тисячами доларів і все програвав, хоча й мав непогану гру. Ще й не раз.

— То чого ж не покинете?

— Якщо я довго проживу, талант ще переміниться. Ось уже п'ятнадцять років мені не таланить. А колись, може, й накопить щастя, отоді розбагатію.— Він оскалився.— Гравець із мене добрий, а я дав би собі раду з тим багатством.

— Вам не щастить в усіх іграх?

— Геть в усьому, і з жінками теж.— Він знов усмінувся, показавши чорні зуби.

— Справді?

— Справді.

— То що ж робити?

— Отак і жити помаленьку, чекати, доки переміниться талант.

— А з жінками як?

— З жінками жодному гравцеві не ведеться. Він-бо завше думкою в грі. Та й працювати доводиться ночами. Тоді, коли годиться бути з жінкою. Жоден чоловік, що працює ночами, не вдержить при собі жінки, коли вона чогось варта.

— Ви філософ.

— Ні, друже. Я провінційний картяр. З одного містечка до другого, тоді до третього, а там десь і до великого міста, а потім — усе спочатку.

- А потім — куля в живіт.
- Це вперше в житті,— сказав мексіканець.— Такого ще ніколи не було.
- Я не стомив вас балачкою? — спитав містер Фрейзер.
- Ні,— відказав той.— Це, мабуть, я вас стомив.
- А як нога?
- Та не така вже вона мені потрібна. Про мене однаково — хоч з ногою, хоч без ноги. З місця на місце якось дістануся.
- Бажаю вам щастя, щиро й від усього серця,— сказав містер Фрейзер.
- Я вам теж,— відказав мексіканець.— І щоб біль угамувався.
- Ну, він недовго триватиме. Все минеться. Це дрібниці.
- То щоб швидше минулося.
- І вам також.

Того вечора у великій палаті мексіканці грали на акордеоні та інших інструментах; було дуже весело, і по коридору розлягалися хрипкі зітхання акордеона, звуки бубонців, цимбалів та барабана. У тій палаті лежав учасник родео¹, що одного жаркого й курявого надвечір'я перед очима великого натовпу глядачів не вдержався на загривку свого Воронця і тепер, із зламаним хребтом, мав намір, як трохи одужає і вийде з лікарні, навчитися чинбарського ремесла, щоб плести ремінні стільці. Був там тесляр, що звалився на землю із риштуванням і зламав обидві ноги в кісточках та обидва зап'ястки. Він упав навкарачки, мов той кіт, але пружності котячої не мав. Його можна було викиувати, щоб він повернувся до своєї роботи, але це

¹ Змагання ковбоїв-верхівців.

потребувало багато часу. Був хлопчина з ферми, років шістнадцяти,— у нього ненормально зрослася зламана нога, і її мали знову ламати. І нарешті — Каetano Руїц, провінційний картяр з паралізованою ногою. У своєму покої в кінці коридора містер Фрейзер чув, як вони всі сміялись і веселилися, слухаючи гру мексиканців, що прийшли з волі поліції. Та й мексиканці приємно бавили час. Радісно збуджені, вони зайшли до містера Фрейзера привітатися й спитати, що б йому хотілось, аби вони заграли, а згодом ще двічі приходили музичити вечорами, уже з власного почину.

Останнього разу, як вони грали, містер Фрейзер лежав при розчинених дверях, слухав ту гучну безладну музику й не міг погамувати думок. Коли вони спитали, що йому заграли, він попрохав «Кукарачу» — в ній була ота лиховісна легкість і облудність, притаманні багатьом мелодіям, що під них люди йдуть на смерть. Мексиканці грали гучно й завзято. З погляду містера Фрейзера, ця мелодія була краща від більшості подібних, але враження справляла однакове.

Хоч та музика й доходила до душі, містера Фрейзера не залишали думки. Звичайно він намагався думати якнайменше — хіба що коли писав,— але тепер йому з думки не йшли оті, що там грали, і слова, що їх сказав один з них — малий.

Релігія — опіум народу. Він таки в цьому переконаний, той жовчний малий співвласник пивнички. Еге ж, але й музика — опіум народу. Той мудрагель, що йому «розбирає голову», до цього не додумався. І економіка — опіум народу, так само як і патріотизм в Італії та Німеччині. Ну, а сексуальні стосунки — це теж опіум народу? Щодо певної верстви народу — так. Щодо найкращої його верстви. Але найперший опіум народу — це алкоголь. О, то неперевершений опіум! Хоч дехто віддає перевагу радіо — воно теж опіум,

дешевенький опіум, до якого він і сам тепер вдається. А поряд з тим усім — гра, незаперечний опіум народу, один із найдавніших його різновидів. А ще є честолюбність — це теж опіум народу, не гірший од віри в будь-які нові форми урядування. Люди завжди хочуть мінімального урядування — аби тільки якнайменше урядування. Свобода, в яку ми вірили, стала тепер лиш назвою Мак-Феденового часопису. І все ж ми віримо в неї, хоч їй і досі не придумано іншого наймення. Але що є справжній опіум народу? Справжній, істинний опіум? Він це чудово знав. Просто воно ховалося десь у закутку його свідомості, у тій частині, яка виявлялась вечорами, по двох чи трьох добрих чарках, і в існуванні якої він не сумнівався (насправді ж такої, певна річ, не було). Що ж воно є? Він знав достеменно. То що ж це? Ну звісно ж: хліб — ось опіум народу. Чи він запам'ятає це і чи матиме воно сенс білого дня? Хліб — опіум народу.

— Слушайте, — попрохав містер Фрейзер доглядальницю, коли вона зайшла до покою. — Зробіть мені ласку, приведіть сюди отого низенького худого мексіканця, добре?

— Вам сподобалось? — запитав мексіканець від порога.

— Дуже.

— Це історична мелодія, — сказав мексіканець. — Мелодія справжньої революції.

— Слушайте, — мовив містер Фрейзер. — Чому народ оперують без наркозу?

— Не розумію.

— Чому не кожен опіум народу має добру силу? Що ви хочете зробити з народом?

— Його треба вивести з темноти.

— Не кажіть дурниць. Освіта — опіум народу. Вам би слід це знати. Адже ви її трохи маєте.

- Ви не вірите в освіту?
- Ні,— відказав містер Фрейзер.— У знання — так.
- Я вас не розумію.
- Часто я й сам залюбки себе не розумію.
- Хочете ще раз послухати «Кукарачу»? — збентежено спитав мексіканець.

— Так,— сказав містер Фрейзер.— Заграйте ще раз «Кукарачу». Це краще, ніж радіо.

Революція, думав містер Фрейзер, це не опіум. Революція — це очищення, надпорив, і тиранія тільки продовжує його в часі. Опіум потрібен перед тим і опісля. Думалось йому легко, чи не занадто легко.

Ось незабаром вони підуть, подумав він, і заберуть з собою «Кукарачу». А він тоді вихилить іще чарчину і ввімкне радіо — адже радіо можна ввімкнути так, щоб ледве було чути.

БАТЬКИ Й СИНИ

Посередині головної вулиці містечка стояв знак об'їзду, але сліди шин вели навпростець, і, розваживши, що там, певне, лагодили дорогу, та вже закінчили, Ніколас Адамс поїхав уперед тою безлюдною бруксваною вулицею, раз у раз спиняючись перед світлофорами, що горіли й у неділю, коли руху ніякого не було, щоб наступного року згаснути через брак коштів на електрику; він їхав далі через містечко, під розложистими деревами, що на все життя лишаються в серці того, хто там народився і змалку ходив під ними, тимчасом як для чужинця вони тільки марно застують сонце і спричинюють вільгість у будинках; поминувши останній будинок, він виїхав на шосе, що простяглося вдаль, то збігаючи нагору, то спадаючи вниз поміж рівно зрізаних глинястих укосів, порослих молодим пагінням. Нік народився не в цих краях, але йому приємно було їхати тут погожої осінньої днини й роздивлятися навколо. Бавовну вже зібрали, на полях лишилася сама кукурудза, подекуди впереміж із биндами червоного сорго, і, отак помалу їдучи — поряд на сидінні спав його син, сьогоднішній перебіг був уже наприкінці, місце ночівлі визначено, — Нік приглядався, де серед кукурудзи росте соя, а де горох, як гущавина чергується з порубами, чи далеко від полів та чагарника хижки й фермерські будинки, водночас подумки проходячи всю ту околицю з рушницею, відзначаючи на кожному порубі можливі годовища та сховки дичини й прикидаючи, де можна здибати вивід і куди він полетить, як його сполохати.

Коли полюєш на перепелів і собаки знайшли табу-нець, не можна заходити між птахами та їх звичним сховком, бо, знявшись з землі, вони всією зграсю полетять просто на тебе: одні стрімко вгору, інші — мало не чіпляючи тебе крильми, та наче б такі величезні, яких ти ніколи й не бачив у повітрі,— і тоді тільки й лишається обернутись і стріляти через плече навздогін, перше ніж вони позгортають крила й трохи не прямовисно шугнуть у чагарі. Отак полюючи в уяві на перепелів, як колись учив його батько, Ніколас Адамс несамохіть почав думати про нього. Щоразу, як він починав думати про батька, то передусім згадував його очі. Не кремезну постать, не поривчасті рухи, не широкі плечі, не карлючкуватий яструбиний ніс, не бороду, що приховувала безвільне підборіддя — ні, завжди тільки очі. Вони глибоко сиділи в очницях під захистком великих надбрів'їв, наче який цінний апарат, що для нього сконструйовано спеціальний пристрій. Ті очі бачили незрівняно далі й краще, ніж звичайне людське око, і були найвидатнішим батьковим даром. Батько мав зір достотно як у дикого барана чи орла.

Було, стоять вони з батьком на березі озера,— а Нік теж мав тоді гострі очі,— і батько каже:

— А ось і прапор підняли.

Нік не бачив ні прапора, ані щогли.

— Онде,— казав батько,— це ж твоя сестра Дороті. Он вона підняла прапор, а тепер іде до пристані.

Нік дивився через озеро й бачив довгу смугу підліску при березі, високий ліс, що починався далі, ріг перед бухтою, розчищені горби, що належали до ферми, білі стіни їхнього будинку серед дерев, але не міг розглядіти ані щогли з прапором, ані пристані — тільки білий пісок та заворот берега.

— А овець бачиш — отам на узгірку понад рогом?

— Так.

Нік бачив на сіро-зеленому схилі горба невизначну біласту пляму.

— Я можу їх полічити,— казав батько.

Як і всі люди, обдаровані якоюсь здібністю поза межі нормальних людських потреб, батько був дуже нервовий. До того ж мав сентиментальну душу і, як більшість сентиментальних людей, був водночас і жорстокий і вразливий. Ціле життя його спобігали невдачі, і не завжди була в тім його вина. Він помер, ускочивши в пастку, до якої й сам трохи доклав рук, і перед кінцем усі вони так чи так його зрадили. Атож, сентиментальних людей дуже часто зраджують. Нік не міг іще написати про батька, хоч і мав намір колись таки написати, але ті перепеличі місця збудили спогад про нього, такого, який він був за Нікового дитинства, і Нік знову відчув незмірну вдячність до батька, що навчив його двох речей: рибальства та полювання. Батько добре знався на обох цих справах, на відміну, скажімо, від сексуальних питань, і Нік був радий, що все склалося саме так: адже хтось має подарувати тобі першу рушницю або хоч дати на почин свою і показати, як нею орудувати, та й жити треба там, де водиться дичина або ж риба, щоб мати змогу спізнати їх,— і тепер, у тридцять вісім років, Нік любив рибалити й полювати анітрохи не менше, як тоді, коли батько перше взяв його з собою. Захоплення ніколи не пригасало, і Нік був дуже вдячний батькові, що прилучив його до цього.

Що ж до тої іншої справи, на якій батько не вельми знався, то все потрібне до неї знаряддя людина має від природи, і кожен осягає всю ту премудрість без чийхось настанов, та й хоч де б він жив. Нік добре запам'ятав ті єдині два випадки, коли батько просвітив його в цих питаннях. Одного разу, як вони були на

полюванні, Нік підстрелив на ялині руду білку. Поранене звіря впало додолу і, коли Нік підняв його з землі, наскрізь прокусило йому кінчик великого пальця.

— Ох ти ж содомська зараза! — вигукнув Нік і хряпнув білку головою об стовбур дерева.— Ти глянь, як укусила.

Батько подивився і сказав:

— Висмокчи кров, а дома припечеш йодом.

— Содомська зараза,— знову сказав Нік.

— А ти знаєш, що таке содомська зараза? — спитав батько.

— Ми так на все кажемо,— відповів Нік.

— Так кажуть, коли людина злягається з тваринами.

— Навіщо? — спитав Нік.

— Не знаю,— відказав батько.— Але це ганебний злочин.

Це настрахало Ніка, але разом з тим підбудило його уяву, і він став думати про різних тварин, одначе жодна не видалась йому ані досить привабливою, ані придатною на таке діло. Ото було й усе, про що він дізнався у статевих питаннях від батька, коли не рахувати ще одної речі. Якось Нік прочитав у газеті, що Енріко Карузо арештовано за мужолозтво.

— Що таке мужолозтво?

— Це такий ганебнющий злочин,— відказав батько.

В Ніковій уяві постав великий тенор із довгою лозиною в руці, який чинив щось дивовижне, незбагненне й ганебне над пишною красунею, схожою на Анну Гелд з малюнка на піднятому вічку сигарної скриньки. І Нік, хоч як було йому лячно, поклав собі, коли підросе, бодай раз скуштувати того мужолозтва.

Батько підсумував усю цю матерію, зазначивши, що рукоблудство призводить до сліпоти, божевілля та смерті, а той, хто тягається з повіями, неминуче підхопить якісь пранці, і що найкраще обминати такі речі

десятою дорогою. Зате батько мав пречудові очі, яких Нікові більш ні в кого не траплялося бачити, і він дуже любив батька, любив ще довго й по тому. Тепер, знаючи, як усе сталося, він волів би не згадувати навіть і про ті давні дні, коли ще ніщо не віщувало лиха. Якби він написав про це, то назавжди б його позбувся. Він позбувся багатьох спогадів, написавши про них. Та для цього ще не настав час. Ще надто багато людей були живі. І він постановив думати про щось інше. Батьковому лихові однаково вже нічим не зарадиш, та й думав він уже геть про все те безліч разів. Той марафет, що трунар навів на батькове обличчя, і досі не затерся в його пам'яті, та й усе інше пригадувалось так ясно, наче було вчора, аж до сум боргових зобов'язань. Він тоді похвалив трунареву роботу. Трунар видимо пишався нею і взяв похвалу за належне. Та не трунар надав батькові тої останньої подоби. Він лиш наклав декілька хвацьких виправних мазків сумнівної художньої вартості. Обличчя й самé змінювалось і зазнавало змін іззовні вже довго перед тим. А свого доконечного вигляду прибрало в останні три роки. То було б добре оповідання, але ще надто багато людей лишалося серед живих, аби він міг про все написати.

Речей, про які вже мовлено, Нік навчився сам, у ялиновому бору за індіанським селищем. Діставався він туди лісовою стежиною, що йшла від їхнього будинку до сусідньої ферми, а потім звивистим путівцем через поруби аж до селища. Він і досі відчував ту дорогу під босими ногами. Одразу ж за будинком ступаєш на м'яку прілу глицю і простуєш через ліс, де повалені стовбури потрухліли на порох, а з розчахнутого блискавкою дерева, наче списи, звисають довгі тріски. Через струмок перекинута колода, і досить зашпотатись, як бовкнеш у грузьке чорне баговиння. Вийшовши з лісу, перелазити через огорожу й потрап-

ляеш на тверду, висушену сонцем стежку, що йде сіножаттю — там росте кінський щавель і коров'як, а ліворуч тягнеться мулке річище струмка, де годуються кулики. На березі струмка стоїть літня хижка. Під стіною хліва — купа свіжого, теплого гною, а поряд — ще одна, давніша, підсохла зверху. Далі знов огорожа й гаряча втоптана стежка від хліва до будинку, а там, до самого бору — розжарена піщана дорога, що перетинає струмок — цього разу через місточок, — де по берегах росте комиш: його вмочаєш у гас і запалюєш, мов смолоскип, коли вночі ловиш рибу з вилками.

Далі путівець повертає ліворуч і йде узліссям нагору, а ти вступаєш у бір, на широку глинясту просіку, завжди прохолодну під шапками дерев, — таку широку її зроблено на те, щоб витягати з лісу ялинову кору, яку лупили індіани. Кору складали у великі довгі стоси й накривали, мов хатки, тою ж такою корою, а облуплені колоди, величезні й жовті, zostавалися там, де зрублено дерева. Їх так і кидали гнити в лісі, навіть не обрубували й не палили верховіття. Чинбарні в Бойн-Сіті була потрібна сама кора, і взимку її тягли волоком по кризі через озеро, а лісу з кожним роком меншало, зате більшало голих, випалених сонцем та забур'янених порубів.

Але тоді лісу було ще багато, незайманого лісу з високими рівними стовбурами аж ген до гілля, де ноги м'яко ступали по чистій рудій глиці, що встеляла нічим не порослу землю, і де навіть у найгарячіші дні був холодок, — і вони троє сиділи, прихилившись до грубезного, у два людських зрости завширшки стовбура, легенький вітрець шелестів у високих верхівках дерев, прохолодне проміння вкривало землю світляним острівцями, і Білі сказав:

- Хочеш іще раз лягти з Труді?
- Труді, ти хочеш?

- Еге.
- То ходімо.
- Ні, тут.
- Але ж Білі...
- А що нам Білі. Він мій брат.

Потому вони сиділи, всі троє, дослухаючись, чи не обізветься чорна білка, що ховалася десь у верховітті. Чекали, щоб вона подала голос: тоді хвіст їй сіпнеться і, вгледівши найменший порух, Нік туди вистрелить. Батько давав йому на полювання лише три набої на день. Рушниця в Ніка була одиорульна, двадцятого калібру, з дуже довгою цівкою.

— От стерво — і не рухнеться,— мовив Білі.

— А ти стрельни, Нікі. Сполохай її. Побачимо, як вона скочить. Тоді ще стрельнеш,— сказала Труді. Як на неї, то була довга промова.

— Маю тільки два набої,— озвався Нік.

— От стерво,— повторив Білі.

Вони сиділи, прихилившись до дерева, і мовчали. Ніка поймало відчуття полегкості й щастя.

— Еді каже, що прийде якось уночі спати з твоєю сестрою Дороті.

— Що?

— Він таке каже.

Труді кивнула головою.

— Він тільки про те й думає,— мовила вона.

Еді був їх старший зведений брат. Він мав сімнадцять років.

— Нехай Еді Джілбі тільки поткнеться вночі й хоч би заговорить до Дороті — то знаєш, що я йому зроблю? Уб'ю, отак.— Нік звів курок і, майже не цілячись, потягнув до себе язичка, щоб пробити в голові або череві того паскудного покруча Еді Джілбі діру завбільшки з добрячий кулак.— Отак. Отак і вб'ю.

— То краще йому не приходити,— сказала Труді. Вона засунула руку Нікові до кишені.

— Краще хай пильнується,— мовив Білі.

— Він великий хвалько.— Труді нишпорила рукою в Ніковій кишені.— Але ти не вбивай його. Матимеш багато лиха.

— Отак і вб'ю,— повторив Нік.

Еді Джілбі лежав на землі, і груди його були геть розтrocені пострілом. Нік гордовито наступив на нього ногою.

— Я здеру з нього скальп,— промовив він радісно.

— Не треба,— сказала Труді.— Це зле.

— Здеру скальп і пошлю його матері.

— Його мати померла,— сказала Труді.— Не вбивай його, Нікі. Не вбивай, ну задля мене.

— А коли здеру скальп, викину тіло собакам.

Білі зовсім занепав духом.

— Хай добре пильнується,— мовив він похмуро.

— І вони роздеруть його на шматки,— сказав Нік, потішений цим видом. Відтак, здерши скальп з того покруча та відступника й незворушно спостерігаючи, як собаки шматують його тіло, він раптом беркицьнув назад до стовбура дерева — Труді повалила його, душила й кричала:

— Не вбивай його! Не вбивай! Не вбивай! Не треба! Не треба! Нікі! Нікі! Нікі!

— Що тобі таке?

— Не вбивай його!

— Я мушу його вбити.

— Він просто хвалько.

— Ну гаразд,— сказав Нік.— Я не буду його вбивати, тільки щоб він і близько не підходив до нашого дому. Пусти мене.

— От і добре,— мовила Труді.— А тепер хочеш іще? Мені саме хочеться.

— Тільки хай Білі десь піде.

Нік убив Еді Джілбі, потім подарував йому життя і тепер знову відчув приплив чоловічої снаги.

— Іди, Білі. Ти весь час коло нас крутишся. Іди собі.

— Сучий ти син,— сказав Білі.— Мені це набридло. Чого ми сюди ходимо? Полювати чи навіщо?

— Можеш узяти рушницю. Ще є один набій.

— Гаразд. Я таки поцілю велику чорну.

— Я тобі гукну.

Минуло вже чимало часу по всьому, а Білі не повертався.

— Як ти думаєш, буде в нас дитина?

Труді, радісно усміхаючись, стулила смугляві ноги й пригорнулася до Ніка. Нік почувався так, немов частина його ества відлетіла десь ген далеко.

— Певно, ні,— відказав він.

— Чом ні? Скільки завгодно може бути.

Вони почули, як вистрелив Білі.

— Цікаво, чи влучив.

— А мені байдуже,— мовила Труді.

З-за дерев вийшов Білі. Рушниця була в нього на плечі, і він ніс чорну білку, тримаючи її за передні лапи.

— Гляньте,— сказав він.— Більша за кішку... Ви вже?..

— Де ти її надибав?

— Отам, далі. Побачив, як стрибала.

— Час додому,— сказав Нік.

— Ні,— заперечила Труді.

— Мені треба вернутися до вечері.

— Ну гаразд.

— Завтра підемо полювати?

— Гаразд.

— Білку, як хочеш, забери собі.

- Гаразд.
- Після вечері вийдеш?
- Ні.
- Як тобі?
- Добре.
- Ну гаразд.
- Поцілуй мене,— мовила Труді.

Тепер, їдучи машиною в надвечірніх сутінках, Нік уже не думав про батька. Кінець дня ніколи не навіював думок про нього. Кінець дня завжди належав тільки Нікові, і цієї пори йому бувало гарно лиш на самоті. Батько вертався до нього пізньої осені або ж напровесні, коли на луках з'являлися бекаси, чи коли він бачив кукурудзу в копах, чи був коло якогось озера, чи здибував десь запряжену конем ресорку, чи то бачив або чув диких гусей, або ж чатував у засідці на качок, пригадуючи, як одного разу крізь снігову куряву шугнув додолу орел і кинувся на обтягнутого брезентом вабця і як він бив крильми, намагаючись злетіти, не годен видобути застряглі в брезенті пазури. Батько нараз появлявся біля нього у заведбаних садках, на свіжій ріллі, серед чагарів, на невеликих узгірках, або коли він ступав по висхлій траві, щоразу як рубав дрова, носив воду, біля млинів, сидрових точил і завжди коло вогнищ. Міста, в яких він жив, були вже зовсім не ті, що їх знав батько. Відколи Нікові вишло п'ятнадцять, він більше не мав із батьком нічого спільного.

На морозі батькова борода припадала інесм, а в гарячі дні він дуже пітнів. Йому подобалось працювати в спеку на фермі, бо ніхто його до того не приневолював і він любив фізичну працю, а Нік не любив її. Нік любив батька, але не зносив його запаху, і одного разу, коли йому довелося надягти на себе спідню білиз-

ну, що стала батькові замала, його аж занудило, і він зняв ту білизну й сховав під камінням у річечці, а вдома сказав, що загубив. Перед тим, коли батько звелів йому надягти білизну, він пояснив, у чому річ, але батько сказав, що її допіру випрано. Воно й справді було так. Нік попрохав батька понюхати білизну, той сердито нюхнув і сказав, що вона чиста й свіжа. А коли Нік, повернувшись додому без білизни, сказав, що загубив її, його відшмагали за брехню.

Потім він причаївся у дровітні проти розчинених дверей, звівши курок наладованої рушниці, дивився на батька, що сидів на веранді й читав газету, і думав: «Ось пальну зараз — і край. Пальну — і вб'ю його». Та зрештою гнів його помалу згас і тільки трохи гидко було, що рушниця та — батьків дарунок. І він подався до індіанського селища, сам-один поночі, щоб позбутися того запаху. З усієї родини єдина лишень сестра мала запах, що йому подобався. Усіх інших він як міг уникав. Це чуття трохи пригасло, коли він почав курити. Та й добре. Такий нюх годився б мисливському собаці, а людині він був ні до чого.

— Тату, а як ти ходив полювати з індіанами, коли був маленький?

— Та що ж тут казати...

Нік аж здригнувся від несподіванки. Він і не бачив, що син уже не спить. Тільки тепер завважив, що той сидить поряд. Йому здавалося, що він їде одинцем, аж ось коло нього син. Цікаво, чи давно він прокинувся...

— Ми цілими днями полювали на чорних білок,— сказав він.— Батько давав мені лиш по три набої на день. Казав, що так із мене буде справжній мисливець. Нема чого, мовляв, стріляти аби стріляти. Я ходив у ліс з одним хлопцем, Білі Джілбі, та його сестрою, Труді. Так ми полювали трохи не кожного дня, всеньке літо.

— Дивні імена, як на індіан.

— Еге ж, дивні,— погодився Нік.

— Ну, а які вони самі були?

— Вони були оджибвеї,— сказав Нік.— Дуже гарні індіани.

— Ну, а як тобі з ними велося?

— Це важко розказати,— мовив Нік Адамс.

Хіба ж розкажеш, що так гарно, як з нею, першою, тобі ні з ким більше не було; хіба оповіси про ті округлі смугляві стегна, плаский живіт, маленькі тверді перса, руки, що так міцно обіймали, бистрий спраглий язик, імлисті очі, приємний смак рота, а потім — оте неподатливе, туге, солодке, вільготне, любе, пругке, болісне, повне, безмірне, доконечне, нескінченне, без кінця-краю, і раптом — кінець: злинув великий птах, немов пугач у сутіні, тільки в лісі білий день і на живіт тобі поналипала глиця. Отак, було, йдеш на те місце, де жили індіани, і вже нюхом його чуєш, і ні порожні пляшки від зілля, ні мухи, що дзижчать довкола, не можуть забити духу запашних трав, курева та ще одного, схожого на дух щойно вичиненої кунячої шкурки. Цього не відберуть ніякі анекдоти про індіан, ні їхні старі баби. Ані нудотний солодкуватий пах, що завше від них ішов. Ані те, що вони зрештою вчиняли. Річ не в тім, як вони кінчали. Вони всі кінчали однаково. Як на той час — добре. Тепер — ні.

А щодо отого іншого... Коли ти вбив на лету одного птаха, то вважай, що вбив усіх летючих птахів, які є. Хоч усі вони різні й літають по-різному, відчуття завжди однакове, і останній птах так само любий, як і перший. Цим він завдячував батькові.

— Може, тобі б вони й не сподобалися,— сказав він хлопчикові.— Але я думаю, що сподобалися б.

— І дідусь жив з індіанами, коли був маленький?

— Так. Коли я питав його, які вони були, він казав, що мав серед них багато друзів.

- А я колись із ними житиму?
- Не знаю,— відказав Нік.— Це вже як сам схо-
чеш.
- А коли я матиму свою рушницю й сам ходитиму
полювати?
- У дванадцять років, якщо будеш обережний.
- От якби мені вже тепер було дванадцять!
- Буде, й не зчуєшся.
- А який був дідусь? Я його зовсім не пам'ятаю,
пригадую тільки, що як мене привезли з Франції, він
подарував мені духову рушницю й американський пра-
порець. Який він був?
- Так просто про нього не розкажеш. Він мав на-
прочуд гострі очі, був добрий мисливець і рибалка.
- Кращий за тебе?
- Стріляв він так, що куди мені, та й батько його
бив птахів незгірше.
- Іду в заклад, що не ліпше, ніж ти.
- А таки ліпше. Він стріляв дуже швидко й не-
схибно. Любо було глянути, ніхто більше так не вмів.
А от як я стріляв, він завше сердився.
- Чого ми ніколи не поїдемо помолитися на дідусеву
могилку?
- Ми живемо в зовсім іншому місці. Звідси туди да-
леко їхати.
- От у Франції не було б далеко. У Франції ми б
поїхали. Треба ж мені помолитися на дідусевій мо-
гилці.
- Колись поїдемо.
- А як і ти помреш, я не хочу жити так далеко,
щоб ніколи не помолитися на твоїй могилці.
- Та якось це залагодимо.
- А не можна, щоб нас усіх поховали десь у зруч-
ному місці? Нехай би нас поховали у Франції. Ото
було б добре.

— Я не хочу, щоб мене ховали у Франції,— сказав Нік.

— Ну, тоді треба пошукати якогось зручного місця в Америці. А чи не можна б поховати всіх на нашому ранчо?

— Непогана думка.

— Тоді я міг би по дорозі на ранчо спинятися й молитися на дідусевій могилці.

— Ти страшенно розважливий хлопчина.

— Але ж погано, що я ніколи навіть не був на його могилці.

— Доведеться поїхати,— сказав Нік.— Таки доведеться.

НЕДОВГЕ ЩАСТЯ ФРЕНСІСА МЕКОМБЕРА

Був уже час полуднувати, і всі троє сиділи під подвійним зеленим тентом їдальні, вдаючи, ніби нічого не сталося.

— Вам лимонного соку чи лимонаду? — спитав Мекомбер.

— Мені коктейль, — відказав Роберт Вілсон.

— І мені теж. Хочеться чогось міцнішого, — озвалася Мекомберова дружина.

— Ну що ж, воно, мабуть, і до речі, — погодився Мекомбер. — Скажіть йому, нехай зробить три коктейлі.

Служник уже заходився готувати напої, витягаючи з брезентових холодильних мішків пляшки, і вони пітніли на вітрі, що повівав між дерев, у затінку яких стояли намети.

— Скільки я маю їм дати? — спитав Мекомбер.

— Фунта буде задосить, — відказав йому Вілсон. — Не треба їх розбещувати.

— І нехай старший сам ділить?

— Авжеж.

Півгодини тому кухар, служники, білувальники і носії велично пронесли Френсіса Мекомбера на руках від краю табору аж до його намету. Зброєносці до тої маніфестації не приєднались. Коли тубільці спустили його на землю перед входом до намету, він потиснув їм усім руки, прийняв їхні поздоровлення, а тоді зайшов у намет, сів на ліжко й сидів, аж поки з'явилася дружина. Вона не обізвалась до нього ані словом, і він зараз же вийшов надвір, умився в похідному вмиваль-

нику й подався під тент їдальні, де сів у холодку проти вітру в зручне брезентове кріселко.

— Ну, от і маєте лева,— мовив до нього Роберт Вілсон.— Та ще й якого лева.

Місіс Мекомбер хутко скинула оком на Вілсона. То була вельми вродлива й випещена жінка, що завдяки своїй красі та становищу п'ять років тому здобула п'ять тисяч доларів пожитку — стільки коштував дозвіл використати її ім'я та фотографії в рекламі одного косметичного засобу, до якого вона сама ні разу не вдавалася. З Френсісом Мекомбером вона прожила в шлюбі уже одинадцять років.

— А нічогенький лев, правда ж? — озвався Мекомбер.

Дружина перевела погляд на нього. Роздивлялася обох чоловіків так, наче вперше в житті їх побачила. Тепер вона зрозуміла, що одного з них, Вілсона, білого мисливця, вона таки не бачила досі по-справжньому. Він був середнього зросту, рудуватий, мав короткі шорсткі вуса, дуже червоне обличчя та напрочуд холодні голубі очі, коло яких залягли ледь примітні білі брижики, що весело збігались до купи, як він усміхався. Він саме всміхнувся до неї, і вона повела очима донизу, на його похилені плечі під широким френчем з чотирма великими набоями в картушах на місці лівої нагрудної кишені, на дужі засмагли руки, на його пошарпані штани та бруднющі черевики, а тоді знову подивилась на його червоне обличчя. На чолі, там, де кінчалася червона засмага, вона помітила білу смужку від його крилатого тропічного капелюха, що висів тепер на підпорі тенту.

— Отже, вищий за лева,— мовив Роберт Вілсон. Він знов усміхнувся до місіс Мекомбер, а вона, не відповівши на усмішку, допитливо глянула на чоловіка.

Френсіс Мекомбер був дуже високий на зріст, чудо-

вої статури, якщо не брати за ваду трохи задовгий кістяк, волосся мав чорняве, по-спортивному коротко підстрижене, уста — досить тонкі, і всі вважали його гарним на вроду. Одягнений він був у такий самий мисливський костюм, що й Вілсон, тільки новенький, років мав тридцять п'ять, ніколи не занепадав ні тілом, ні духом, добре відзначався в різних спортивних іграх і здобув декілька рекордів у рибальстві,— а оце сьогодні привселюдно показав себе боягузом.

— П'ємо за лева,— сказав він.— Не знаю навіть, як вам і дякувати за все.

Маргарет, його дружина, знову звернула погляд на Вілсона.

— Даймо вже спокій тому левові,— мовила вона.

Вілсон подивився на неї без тіні усміху, і тепер вона сама всміхнулася до нього.

— Дивний сьогодні день,— сказала вона.— Чи не краще вам надіти капелюха? Полудень є полудень, хоч ми й під тентом. Ви ж самі мені казали...

— Та можу й надіти,— озвався Вілсон.

— Ви знаєте, містере Вілсон, у вас дуже червоне обличчя,— промовила вона до нього й знов усміхнулася.

— Це од віскі,— пояснив він.

— Не думаю,— сказала вона.— Френсіс он скільки п'є, а проте ніколи не червоніє.

— Сьогодні почервонів,— спробував пожартувати Мекомбер.

— Ні,— відказала Маргарет.— То я сьогодні червоніла. А містер Вілсон завжди червоний.

— Мабуть, така порода,— мовив Вілсон.— Слухайте, а може, годі вже про мою красу, га?

— Я ж тільки почала.

— Ну то й скінчімо,— сказав Вілсон.

— Тоді взагалі не буде про що говорити,— зауважила Маргарет.

— Не мели дурниць, Марго,— сказав їй чоловік.

— Чого там не буде,— обізвався Вілсон.— Убито розкішного лева.

Марго подивилася на чоловіків, і обидва побачили, що вона от-от заплаче. Вілсон давно примітив, що заноситься на сльози, і боявся цього. Мекомбера такі речі вже не лякали.

— І чому це мало статися! О боже, чому це мало статися! — промовила вона й подалася до свого намету. Плачу вони не чули, тільки бачили, як здригаються її плечі під рожевою сонцезахисною кохтинкою.

— Жінки тонкосльозі,— сказав Вілсон.— Плачуть з нічого. То їм нерви, то се, то те.

— Ні,— сказав Мекомбер.— Мабуть, цього мені до кінця віку не забудеться.

— Дурниці. Виниймо-но ліпше за того левища,— сказав Вілсон.— Забудьте про всю цю історію. Не варто й згадувати.

— Спробую,— відказав Мекомбер.— Одначе того, що ви для мене зробили, я не забуду.

— Пусте,— мовив Вілсон.— Усе це дурниці.

Так вони й сиділи в затінку, під розложистими акаціями, що захищали табір від сонця; позаду була кам'яниста круча, попереду — смуга зеленого моріжку, що збігав до засипаного камінням струмка, за яким починався ліс; сиділи й попивали свої ледь прохолодні коктейлі з лимоновим соком, уникаючи очей один одного, а тим часом слуги готували стіл до полуденка. Вілсон був певен, що всі вони уже знають про недавню пригоду, і, завваживши, як Мекомберів особистий служка, що ставив на стіл тарілки, з цікавістю поглядає на свого пана, сердито сказав йому щось мовою свахілі¹. Хлопець одвів очі, обличчя його стало непроникне.

¹ Одна з найпоширеніших мов Західної Африки.

- Що ви йому сказали? — спитав Мекомбер.
- Нічого. Сказав, щоб не длявся, а то я звелю йому добре всипати.
- Себто як? Побити?
- Це, звичайно, заборонено, — сказав Вілсон. — Маємо їх штрафувати.
- То їх і тепер ще б'ють?
- А так. Якби вони надумали поскаржитись, було б чимало шелесту. Та вони не скаржаться. Це для них краще за штрафи.
- Дивна річ, — мовив Мекомбер.
- Зовсім не дивна, — сказав Вілсон. — А ви що вибрали б? Дістати в шкуру чи потерпіти на платні?
- Ураз він зняковів од свого запитання і, перше ніж Мекомбер здобувсь на відповідь, додав:
- Зрештою, всім нам так чи інак перепадає, і то щодня.
- Та й це було не краще. «Боже мій! — подумав він. — Ну й дипломат же з мене!»
- Атож, перепадає, — мовив Мекомбер, усе ще відвертаючи очі. — Мені дуже прикро, що все так сталося з тим левом. Але ж ця історія нікуди далі не піде, правда? Я хочу сказати: ніхто про неї не дізнається?
- Ви хочете знати, чи я не розкажу про це в «Матаїга-клубі»?
- Вілсон холодно подивився на Мекомбера. Такого він не сподівався. «Виходить, ти не тільки нікчемний боягуз, а ще й несосвітений дурень, — подумав він. — А до сьогодні ти мені навіть подобався. Ото вгадай вас, американців».
- Ні, — сказав Вілсон. — Я мисливець-професіонал. Ми ніколи не обговорюємо своїх клієнтів. Отже, можете бути спокійні. Одначе просити нас про таке вважається непристойним.

Він уже поклав собі посваритися з ними — так було б найліпше. Тоді він їстиме окремо і зможе читати за столом. А вони собі їстимуть самі. І до кінця подорожі він підтримуватиме з ними суто офіційні стосунки. Як то кажуть французи? На ґрунті обопільної поваги. Атож, так буде куди краще, ніж устрявати в їхні маячні перечування. Ось він зараз образить цього Мекомбера — і буде по всьому. Тоді він зможе читати собі за столом і тільки питиме їхнє віскі. Так-бо вже повелосся казати, коли між тобою і клієнтами заходить незлагода. Подибуєш часом ще якого білого мисливця й питаєш: «Ну, то як воно справи?» — а він тобі: «Та й досі п'ю їхнє віскі»,— і ти вже знаєш, що все пішло на пси.

— Даруйте,— сказав Мекомбер, звернувши до нього своє американське обличчя, що й у дійшлому віці все немов хлопчаче, і Вілсон побачив його коротко підстрижений чуб, гарні, хоч і трохи верткі очі, зграбний ніс, тонкі уста й красиве підборіддя.— Даруйте, я й гадки не мав. Я ж тут багато ще чого не знаю.

«Ну що ти скажеш!» — подумав Вілсон. Він був уже рішуче наготувався посваритися з ними, аж ось маєш: цей телепень, що його тільки-но ображено, сам починає вибачатися. Вілсон зробив ще один захід.

— Не турбуйтеся, я нікому не скажу,— мовив він.— Мені потрібний заробіток. Тільки знаєте, тут, в Африці, перша-ліпша жінка поціляє в лева, а білий чоловік ніколи не тікає.

— А я втік, наче заєць,— сказав Мекомбер.

«А нехай тобі чорт,— подумав Вілсон.— Що можна вдіяти з людиною, котра отаке говорить?»

Він подивився на Мекомбера своїми безвиразними голубими очима кулеметника, і той усміхнувся у відповідь. Усмішка була приємна, коли не дивитись на очі, сповнені болісного смутку.

— Може, з буйволами мені краще поталанить,— сказав Мекомбер.— Це ж бо вони в нас на черзі, еге?

— Коли хочете, завтра зранку й вирушимо,— відказав Вілсон.

Ні, мабуть, він був неправий. Авжеж, отак і треба все це сприймати. До біса дивні вони люди, ці американці. Він знову відчував прихильність до Мекомбера. От якби тільки забути сьогоднішній ранок. Але звісно — де там! Ранок випав такий, що гірше нікуди.

— А он і мемсаїб¹,— сказав він.

Вона йшла од свого намету, відсвіжена, усміхнена й дуже зваблива. Обличчя її мало правильну овальну форму, таку правильну, що її можна було взяти за ознаку дурості. «Та вона не дурна,— подумав Вілсон,— ні, далеко не дурна».

— Як ся має наш червоновидий красень містер Вілсон? А ти вже трохи очунав, Френсісе, любий мій?

— Так, цілком,— озвався Мекомбер.

— Я махнула рукою на всю цю історію,— сказала вона, сідаючи до столу.— Що з того, як Френсіс і не здатен убивати левів? Зрештою, це не його справа. Це справа містера Вілсона. От містеру Вілсонові таки вельми личить убивати. Адже ви вбиваєте будь-кого, правда?

— Так, будь-кого,— відказав Вілсон.— Будь-кого і будь-що.

«Отакі вони є,— подумав він,— найбездушніші в світі. Найбездушніші, найжорстокіші, найлютіші й найпринадніші. І що запекліші вони стають, то дужче м'якнуть їхні чоловіки або й геть розшарпують собі нерви. Чи, може, вони таких собі й вибирають, щоб над ними верховодити? Та ні, вони виходять заміж

¹ Пані.

надто молоді, аби на цьому знатися»,— подумав він. Хвалити бога, що він уже добре вивчив американок, бо ця така дуже приладна.

— Завтра ми вирушаємо на буйволів,— промовив він до неї.

— Я теж,— сказала вона.

— Ні, ви не поїдете.

— Неодмінно поїду. Хіба ні, Френсісе?

— Чому б тобі не zostатися в таборі?

— Нізащо,— сказала вона.— Такого, як сьогодні, я нізащо не пропущу.

Коли вона їх залишила, думав Вілсон, коли пішла в намет плакати, вона справляла враження напрочуд милої жінки. Здавалося, вона все відчуває, все розуміє, вболіває душею за нього й за себе, усвідомлює правдивий стан речей. Минуло двадцять хвилин — і ось вона знову тут, неначе вдягнена в панцер отії американської жіночої жорстокості. Ну й проклятуці ж вони жінки. Таки справді проклятуці.

— Завтра ми покажемо тобі ще одну виставу,— промовив Френсіс Мекомбер.

— Ви не поїдете,— сказав Вілсон.

— Помиляєтесь,— заперечила вона.— Я *страшенно* хочу знов побачити вас у тій виставі. Сьогодні вранці ви були чарівний. Звісно, коли брати за чарівне те, як розтворюють голови.

— Ось і наш полуденок,— сказав Вілсон.— Вам дуже весело, так?

— А чом би й ні? Я приїхала сюди не на те, щоб нудьгувати.

— Що ж, сьогодні нудьгувати не довелося,— сказав Вілсон. З його місця було видно каміння в струмку й дерева ген на тому березі, і він пригадав собі минулий ранок.

— Ажніяк,— докинула вона.— Все було пречудово.

І завтра ще таке буде. Ви собі не уявляєте, як я чекаю завтрашнього дня.

— Оце подали м'ясо антилопи куду,— сказав Вілсон.

— То такі великі корови, що скачуть, мов зайці, еге ж?

— Визначення доволі вдале,— мовив Вілсон.

— М'ясо їх дуже смачне,— докинув Мекомбер.

— Це ти вполював, Френсісе? — спитала вона.

— Так.

— А вони небезпечні?

— Хіба тільки як упадуть на вас згори,— відповів Вілсон.

— Дуже втішно.

— Марго, може б ти хоч трохи перестала казиритися,— промовив Мекомбер і, відкраявши шматок антилоп'ячого м'яса та наштрикнувши його на виделку, наклавав зверху картопляного пюре й моркви з підливою.

— Можу й перестати,— озвалася вона,— коли вже ти так любо просиш.

— Увечері вип'ємо шампанського на честь лева,— сказав Вілсон.— Тепер надто г'яряче.

— О, лев! — мовила Марго.— Я зовсім забула про лева!

«Ага,— подумав собі Роберт Вілсон,— вона таки глузує з нього, хіба ні? Чи, може, вона вважає, що отак і треба приховувати свої почуття? Та й як має поводитись жінка, дізнавшись, що її чоловік — нікчемний боягуз? Вона страшенно жорстока, але ж і всі вони жорстокі. Вони ж бо володарки, а щоб володарювати, треба часом бути жорстоким. Ну, та я вже надивився доволі на їхній клятий деспотизм».

— Беріть іще м'яса,— гречно мовив він до неї.

Надвечір Вілсон і Мекомбер поїхали машиною з шофером-тубільцем та двома зброносцями. Місіс Мекомбер зосталася в таборі. Сказала, що сьогодні надто

жарко, а от завтра вранці вона поїде з ними неодмінно. Коли вони від'їжджали, Вілсон бачив, як вона стоїть під великим деревом — радше гарненька, аніж вродлива, у захисному з рожевим відтінком тропічному костюмі, з темним волоссям, забраним з-над чола й скрученим у вузол низько на потилиці, і з таким свіжим обличчям, подумав Вілсон, ніби вона в Англії. Вона помахала їм рукою, і машина зникла серед високої трави в низовинці, а тоді, обминаючи дерева, повернула до пагорків, порослих рідким чагарником.

Серед тих чагарів вони натрапили на стадо антилоп імпала і, висівши з машини, підкралися до одного старого самця з довгими розложистими рогами, і Мекомбер поклав його на місці влучним пострілом ярдів із двохсот, а решта стада притьмом кинулась навтіки, високо підбираючи під себе ноги й перелітаючи через спину одне одного такими неймовірними й плавкими стрибками, як ті, що їх іноді робиш уві сні.

— Добрячий постріл,— сказав Вілсон.— Таку ж бо ціль влучити важко.

— А як голова, годяща? — спитав Мекомбер.

— Чудова,— відказав Вілсон.— Завжди так стріляйте, і не буде вам ніякої халепи.

— Як ви гадаєте, надібаємо ми завтра буйволів?

— Цілком можливо. Вдосвіта вони виходять пастися, і, як пощастить, ми заскочимо їх на видноті.

— Мені хочеться спокутувати цю пригоду з левом,— сказав Мекомбер.— Не дуже воно приємно, коли таке бачить власна дружина.

«Як на мене, то куди неприємніше допуститися такого,— подумав Вілсон,— хоч би була при тому дружина чи ні. А допустившись, ще й патякати про це». Одначе вголос сказав:

— Годі вам уже про це думати. Перший лев хоч кого виведе з рівноваги. Усе вже минулося.

Але й проти ночі, після вечері та склянки віскі з содовою біля вогнища, вже тоді, коли Френсіс Мекомбер лежав у наметі під москітником, прислухаючись до невиразних нічних звуків, це не минулося. Воно не мало ні кінця, ані початку. Просто було перед очима достеменно так, як діялося вранці, а окремі моменти такі вже виразні, що на згадку про них він відчував пекучий сором. Та ще дужче, ніж сором, дошкуляв йому холодний, глухий страх. Той страх і досі був у ньому, мов холодна слизька пустка на місці колишньої впевненості, і доводив його до млості. Весь час був у ньому, не відступав ні на мить.

Це зайшло минулої ночі, коли він прокинувся й почув лев'яче рикання, що долидало звідкись із-над струмка. То був лункий, розкотистий звук, а в кінці почулося хрипле кахикання, таке виразне, наче лев був коло самого намету, і Френсіс Мекомбер, прокинувшись серед ночі й почувши той рик, злякався. Він чув рівний віддих дружини — вона спокійно спала. Нікому було сказати, як він злякався, не було нікого, хто поділив би з ним той страх, і, лежачи отак у самотині, він не знав навіть сомалійської приповідки про те, що хоробрий боїться лева тричі: коли вперше бачить його слід, коли вперше чує його рик і коли вперше стикається з ним віч-на-віч. А вранці, ще до схід сонця, коли вони снідали під тентом при світлі ліхтаря, лев зарикав знову, і Френсісові здалося, що він зовсім близько, на краю табору.

— З голосу наче старий,— мовив Роберт Вілсон, підводячи очі від вудженої риби та кави.— Он як кашляє.

- Він дуже близько?
- Десь за милю проти води.
- Ми його побачимо?
- Спробуємо.

— То це його так далеко чути? Здається, ніби він десь тут, у таборі.

— Їх завше чути до біса далеко,— відказав Роберт Вілсон.— Навіть дивно... Сподіваюся, він вартий пострілу. Служники казали, що десь тут є один здоровенний.

— Якщо доведеться стріляти, куди треба його поцілювати, аби спинити? — запитав Мекомбер.

— У лопатку,— відказав Вілсон.— Або в карк, якщо потрапите. Стріляйте в кістку, щоб звалити його з ніг.

— Думаю, що поцілю як слід,— сказав Мекомбер.

— Ви чудово стріляєте,— сказав Вілсон.— Тільки не поспішайте. Бийте напевне. Перший постріл важить найбільше.

— А яка має бути відстань?

— Оцього не скажу. Тут слово належить левові. Стріляйте, аж коли будете певні, що не схибите.

— Ближче як за сто ярдів?

Вілсон швидко позирнув на нього.

— Сто буде гаразд. Можна підпустити й трохи ближче. А як далі, то не варто й пробувати. Сто ярдів — цілком пристойна відстань. З неї поцілите куди схочете. А ось і мемсаїб іде.

— Доброго ранку,— сказала вона.— То що, їдемо по того лева?

— Ось тільки поснідаєте,— відказав Вілсон.— Як ви себе почуваете?

— Чудово. Я страшенно збуджена.

— Піду гляну, щоб там усе приготували.— І Вілсон вийшов із-за столу.

Тільки-но він одійшов, лев зарикав знову.

— Ач який горластий,— сказав Вілсон.— Ну, ми тебе вгамуємо.

— Що з тобою, Френсісе? — спитала дружина.

— Нічого,— відповів Мекомбер.

— Ні, щось не гаразд,— сказала вона.— Що тебе непокоїть?

— Нічого,— повторив він.

— Скажи мені.— Вона подивилася на нього.— Тобі щоб, нездужається?

— Це все оте кляте рикання,— відказав він.— Цілісіньку ніч не було спокою.

— Чого ж ти не збудив мене? Я б теж залюбки послухала.

— А тепер я маю вбити цю погань,— жалісно мовив Мекомбер.

— Але ж задля того ти сюди й приїхав!

— Так. Але я нервуюся. Мене дратує цей рик.

— Ну, то вбий його — і вгамуєш, як каже Вілсон.

— Атож, люба,— мовив Френсіс Мекомбер.— Казати легко, правда?

— Ти ж його не боїшся?

— Звісно, що ні. Але я знервований, бо цілу ніч мусив слухати його рикання.

— Ти з ним хутко впорасься,— сказала вона.— Я певна. Мені страх як хочеться це побачити.

— Кінчай снідати й будемо вирушати.

— Та ще ж не розвидніло,— сказала вона.— Куди там вирушати.

Ту ж мить лев знову подав голос — його низький рик, вихопившись із глибини грудей, нараз піднісся до рокітливого горлового реву, що неначе сколихнув повітря і скінчився лунким віддыхом та глибоким хриплим воркотанням.

— Здається, ніби він десь поряд,— сказала Мекомберова дружина.

— О господи! — промовив Мекомбер.— Чути не можу цього клятого реву.

— Він вельми разючий.

— Разючий! Він моторошний.

До них підійшов усміхнений Роберт Вілсон, несучи в руці свій неоковирний короткий «Гібс — 0,505» із напручуд широким дулом.

— Ходімо,— сказав він.— Вашого «Спрінгфілда» й великого штуцера взяв зброносець. Усе вже в машині. Суцільні кулі маєте?

— Так.

— Я готова,— обізвалася місіс Мекомбер.

— Треба заткати йому рота,— сказав Вілсон.— Ви сідайте спереду. Мемсаїб сяде зі мною.

Вони залізли в машину і в сірому вранішньому присмерку поїхали між дерев понад струмком. Мекомбер відкрив магазин своєї гвинтівки, пересвідчився, що її заряджено кулями в металевій оболонці, тоді клацнув замком і взяв спуск на запобіжник. Він завважив, що руки йому тремтять. Намацав у кишені решту набоїв, провів пальцями по картухах на грудях френча. Потому обернувся до Вілсона й дружини, що сиділи поряд на задньому сидінні відкритої, схожої на коробку машини без дверцят, обоє радісно збуджені, і Вілсон, нахилившись уперед, прошепотів:

— Бачите — птахи сідають. Значить, той старий котисько покинув свою здобич.

Мекомбер побачив, як над деревами по той бік струмка кружляють грифи, один по одному шугаючи додолу.

— Він має вийти до струмка напиться,— прошепотів Вілсон.— А тоді вже піде спочивати. Отже, пильнуйте.

Вони повільно їхали високим берегом струмка, що в цьому місці глибоко врізався в кам'янисте річище, і водій раз у раз крутив кермо, обминаючи високі дерева. Мекомбер не відводив очей від протилежного берега, коли раптом відчув, як Вілсон схопив його за плече. Машина спинилася.

— Онде він,— почув Мекомбер Вілсонів шепіт.— По-

переду, трохи праворуч. Виходьте з машини й бийте. Левнище розкішний.

Мекомбер теж побачив лева. Той стояв майже боком, повернувши до них велику голову. Легкий вітерець, що повівав їм у лице, ледь ворухив його темну гриву, і, вирізняючись у сірому вранішньому світлі над крутим берегом, лев здавався величезним: він мав могутній карк і гладкі лискучі боки.

— Скільки до нього? — спитав Мекомбер, зводячи гвинтівку.

— Ярдів сімдесят п'ять. Виходьте й бийте.

— А чом не стрільнути просто звідси?

— Левів не стріляють з машин,— почув він над вухом Вілсонів голос.— Виходьте. Не буде ж він цілий день там стояти.

Мекомбер переступив через півокруглий виріз у борту обіч переднього сидіння, став на приступку, а відтак на землю. Лев не рушав з місця, спокійно й гордовито роздивляючись незнане громадище, що виглядало йому на силует якогось велетенського носорога. Людський дух до нього не долинав, і він усе дивився на ту річ, злегенька поводячи великою головою. Не спускаючи її з ока й не відчуваючи ляку, а тільки вагання — чи зійти до води напитися, коли та штука стоїть навпроти,— лев нарешті побачив, як од неї відрізнілася постать людини, і тоді він, одвернувши важку голову, сахнувся під захисток дерев, але ту ж мить у вуха йому хряснув постріл, і він відчув удар суцільної двохсотдвадцятигранової кулі калібру 0,30—0,6, що вжалила його в бік і зненацька різким та пекучим нападом нудоти прошила шлунок. Важко переступаючи великими лапами й гойдаючи пораненим ситим черевом, він тьупцем подався між дерев до високої трави, щоб знайти там сховок, коли знову пролунав хряскіт, і куля, розітнувши повітря, просвистіла повз нього. Від-

Збробнощі мали дуже занурений вигляд. Тепер вони мовчали.

— Може, ви його і вбили,— провадив Вілсон.— Перечекаймо часинку, а тоді підем подивимось.

— Як це?

— Нехай він охляне, а тоді вже будемо його переслідувати.

— А-а,— сказав Мекомбер.

— Добренний лев, хай йому чорт,— весело сказав Вілсон.— От тільки схованку вибрав кепську.

— Чому кепську?

— Не видно його там, доки не підійдеш близько.

— А-а,— сказав Мекомбер.

— Ну, ходім,— мовив Вілсон.— Мемсаїб хай зостанеться тут, у машині. Поглянемо, куди веде кривавий слід.

— Зостанься тут, Марго,— промовив Мекомбер до дружини. В роті йому пересохло, говорити було важко.

— Чому? — спитала вона.

— Вілсон так сказав.

— Ми підемо подивимось,— мовив Вілсон.— А ви залиштеся тут, Звідси ще й краще все побачите.

— Хай так.

Вілсон заговорив до шофера по-свахілі. Той кивнув головою і відповів:

— Гаразд, бвана ¹.

Відтак вони спустилися крутим схилом, переступаючи та обминаючи камені, перейшли струмок, а далі, чіпляючись за оголене коріння, вибралися на другий берег і рушили вповдовж нього, аж доки натрапили на те місце, де біг лев, коли Мекомбер вистрелив уперше. Там, на м'якому моріжку, видніли темні плями кро-

¹ Хазяїн, пан (мовою свахлі).

ві — збробнощі показали на них довгими стеблинами, — і вели ті плями просто за надбережні дерева.

— Що робитимем? — спитав Мекомбер.

— Вибирати нема з чого, — відказав Вілсон. — Машину сюди не переправити. Берег надто крутий. Нехай він трохи обважніє, а тоді ми з вами підемо його шукати.

— А що, як підпалити траву?

— Така зелена не займеться.

— А нагоничів послати не можна?

Вілсон змріяв його поглядом.

— Звісно, що можна, — сказав він. — Та це вже трохи скидатиметься на вбивство. Ми ж знаємо, що лев поранений. Можна гонити непоціленого лева, той йтиме геть від гуку, а поранений він завжди нападає. Його не побачиш, доки не наскочиш на нього. Він припаде до землі десь у такому місці, що там, здається, й зайцеві ніяк сховатися. Не дуже приємно посилати людей на такий ризик. Неминуче когось покалічить.

— А збробнощі?

— Е, ці підуть з нами. Це їхнє шаурі¹. Вони ж бо підписали угоду. Одначе вигляд у них не дуже веселий, правда?

— Я не хочу туди йти, — сказав Мекомбер. Ці слова вихопились у нього, ще не встиг він і подумати.

— Та й я не хочу, — безтурботно озвався Вілсон. — Але іншої ради нема.

Відтак, немов про щось згадавши, він позирнув на Мекомбера і нараз помітив, як той тремтить і яке жалюгідне в нього обличчя.

— Вам, звісно, зовсім не обов'язково туди йти, — сказав він. — Адже на це мене й найнято. Тим-то я коштую так дорого.

¹ Робота (мовою свазілі).

— Ви хочете сказати, що підете самі? А чому б не покинути його там?

Роберт Вілсон, цілковито заклопотаний левом та ситуацією, що виникла через нього, зовсім не думав про Мекомбера, хіба ото тільки як завважив, що той ніби наполоханий. І тепер він нараз почувся так, неначе помиливсь дверима в готелі й уздрів щось соромітне.

— А це ж як би то?

— Ну, покинути — і край.

— Себто, вдати собі, ніби його не підстрелено?

— Та ні. Просто облишити все це діло.

— Так не годиться.

— Чому?

— По-перше, він напевне мучиться. А по-друге, на нього може хтось наразитися.

— Ага...

— Але вам до цього приставати аж ніяк не обов'язково.

— Я б з охотою, — сказав Мекомбер. — Але, знаєте, просто боязно.

— Я йтиму попереду, — сказав Вілсон, — а Конгоні пильнуватиме слід. Ви підете позад мене й трохи збоку. Можливо, ми почуємо, як він подасть голос. Як тільки вгледимо його — обидва стріляймо. Ні про що не тривожтеся. Я весь час буду поруч. Або, знаєте, може, вам і справді не варт іти? Либонь, так воно буде краще. Чого б вам не вернутися й не почекати разом з мемсаїб, доки я з ним упораюсь?

— Ні, я піду з вами, — сказав Мекомбер.

— Ну гаразд, — мовив Вілсон. — Але якщо ви не хочете, то не ходіть. Тепер це *мое* шаурі.

— Я піду з вами, — наполягав Мекомбер.

Вони сіли під деревом і закурили.

— Може, тим часом підете поговорите з мемсаїб? — спитав Вілсон.

— Ні.

— Тоді я сам підскочу до неї, скажу тільки, щоб не хвилювалася.

— Добре,— озвався Мекомбер.

Він зостався сидіти, геть спітнівши під пахвами, рот йому пересох, у шлунку болісно млоїло, і він хотів набратися духу та сказати Вілсонові, щоб той пішов і докінчив лева без нього. Він не міг знати, як Вілсон розлютився тим, що не догледів раніш його стану й не відіслав його назад до дружини. Поки він так сидів, надійшов Вілсон.

— Я взяв вашого штуцера,— сказав він.— Ось нате. Ну, мабуть, уже досить з нього. Рушаймо.

Мекомбер узяв штуцера, і Вілсон сказав:

— Держіться позад мене, ярдів на п'ять праворуч, і робіть усе, як я скажу.

По тому він заговорив по-свахілі до двох зброєносців, що були похмурі, аж чорні.

— Ходімо,— мовив він зрештою.

— Чи не можна трошки води? — спитав Мекомбер.

Вілсон щось сказав старшому віком зброєносцеві, що мав при поясі баклагу, і той відчепив її, відкрутив покривку й подав Мекомберові, котрий, узявши баклагу в руки, подумав, яка вона здається важка і який шорсткий та грубий на дотик її повстаний чохол. Він підніс баклагу до рота й позирнув перед себе на високу траву та далі — на дерева з плескуватими верхівками. Звідти повівав легенький вітрець, і трава ледь помітно колихалась. Мекомбер глянув на зброєносця і спостеріг, що той потерпає так само, як і він.

А в траві, ярдів за тридцять п'ять від них, розплавшись на землі, лежав той великий лев. Вуха йому були прищуплені, і лише довгий хвіст із темною китцею на кінці раз по раз нечутно сіпався. Він причаївся там, тільки-но дістався того захистку, і його нудило

від наскрізної рани в ситому череві й дедалі більш виснажувала така сама рана в легенях, що від неї за кожним віддихом пащу йому виповняла кривава піна. Боки його були гарячі й лисніли від поту, коло маленьких дірочок, пробитих у рудій шкірі суцільними кулями, обсілися мухи, а його великі жовті очі, звужені від ненависті, незворушно дивилися вперед і тільки ледь поблмували щоразу, як віддих завдавав йому болю, та ще пазури впиналися в м'яку засушену землю. Усе в ньому — біль, млюсть, ненависть, рештки сили — зосередилось у рішучій напрузі до наступного стрибка. До нього долинали голоси людей, і він вичікував, усім єством наготувавшись вергнутись на них, скоро вони зайдуть у траву. Коли він почув їхні голоси, хвіст його перестав сіпатись і неначе заляк, а коли вони ступили перший крок у траві, він хрипло рикнув і кинувся.

Старий зброносець, Конгоні, простував на чолі, не спускаючи з ока кривавого сліду; Вілсон, тримаючи напоготові свого великого штуцера, пильнував кожний порух у траві; другий зброносець також вдивлявся вперед і дослухавсь, а Мекомбер ні на крок не відставав од Вілсона, стискаючи в руках зведену гвинтівку,— і коли вони зайшли в ту трав'яну заросль, Мекомбер почув здавлений кров'ю хриплий рик і побачив, як із свистом розітнулася трава. В наступну мить він усвідомив, що тікає — поинятий панічним жахом, стрімголов тікає геть від тої трави, чимдуж тікає до струмка.

Він почув лунке «ба-бах!» Вілсонового штуцера, тоді друге оглушливе «ба-бах!» і, обернувшись, побачив лева: вигляд у нього був страхітливий, немов йому знесено півголови, і він повз до Вілсона од краю трав'яної зарослі, а той червоновидий чоловік клацнув замком своєї короткої незграбної рушниці, пильно

прицілився, і, коли з дула її вдарило ще одне гримке «ба-бах!», важке й жовте левове тіло спинилося повзти і завмерло, лиш величезна спотворена голова шарпнулася вперед,— і тоді Мекомбер, стоячи сам-один на видноті, куди він забіг перед тим, стоячи отак із зарядженою гвинтівкою в руках, під зневажливими поглядами двох чорних та одного білого, зрозумів, що лев мертвий. Він підійшов до Вілсона — самий його зріст був наче прикрий докір,— і Вілсон подивився на нього й спитав:

— Будете фотографувати?

— Ні,— відказав він.

Ото і все, що було мовлено, доки повернулися до машини. Тоді Вілсон сказав:

— Збіса добрячий лев. Зараз вони його оббілюють. А ми тим часом посидимо тут у холодку.

Місіс Мекомбер ні разу не подивилася на чоловіка, ані він на неї. Вони сиділи поряд на задньому сидінні машини, а Вілсон уместився спереду. Раз Мекомбер спробував був, не зводячи очей на дружину, взяти її за руку, але вона руку відсмикнула. Поглянувши за струмок, туди, де збросносці білували лева, він зрозумів, що вона добре бачила всю ту сцену. Трохи перегода місіс Мекомбер простягла руку й поклала її на плече Вілсонові. Той обернувся, і вона, перехилившись через низьку спинку сидіння, поцілувала його в уста.

— Ого! — мовив Вілсон і почервонів ще дужче, ніж від природної засмаги.

— Містер Роберт Вілсон,— сказала вона.— Червоновидий красень Роберт Вілсон.

Відтак знову сіла поруч Мекомбера й звернула погляд через струмок, туди, де лежав лев,— із задертими догори облупленими лапами, на яких біліли м'язи й вирізнялося сухожилля, та надутим білим черевом,— а двоє чорних людей здирали з нього шкуру. Нарешті

зброєносці притягли ту шкуру, воглу й важку, тоді, скачавши її, залізли в задок кузова, і машина рушила з місця. Всю дорогу до табору ніхто не зронив і слова.

Отака вийшла пригода з тим левом. Мекомбер не знав, що́ перечував лев — ані перед тим, як кинутись на людей, ані тоді, коли він кинувся і запаморочливий удар кулі калібру 0,505 з вихідною силою у дві тонни влучив його в пащу; не знав він і того, що́ поривало лева й далі вперед, коли другий нищівний удар розтрощив йому низ хребта, а він усе повз до тої гримкої, хряскучої штуки, що знівечила його. Вілсон дещо знав про це, отож і сказав: «Збіса добрячий лев»,— але Мекомбер не знав Вілсонових почуттів. Так само не знав він і почуттів своєї дружини, окрім хіба того, що вона хоче зірвати з ним.

Дружина й раніш не раз уже зривала з ним, та це завжди швидко миналося. Він був дуже багатий і мав стати ще багатший, то й знав, що тепер вона його ніколи не покине. То була одна з небагатьох речей, на яких він по-справжньому знався. Знався на цьому, знався на мотоциклах — то ще давніш,— і на автомобілях, і на полюванні качок, і на рибальстві — форель, сальма, морська риба,— і на статевих проблемах — читав книжки, багато книжок, аж надто багато,— і на всіляких спортивних іграх, і на собаках, і трохи на конях, і на тому, як примножувати капітал, і на більшості інших речей, потрібних у світі, в якому він жив. Знав і те, що дружина його не покине. Колись його дружина була неабияка красуня, а в Африці й тепер вона неабияка красуня, та вдома, на батьківщині, її теперішньої краси вже не досить, аби покинути його і влаштуватися краще,— вона сама це знала, і він також. Вона пропустила час піти від нього, і він це знав. Якби він був сміливіший з жінками, її, либонь, занепокоїло б, що він може знайти собі нову, вродливішу

дружину, та вона занадто добре знала його вдачу, щоб такого боятись. До того ж він завжди ставився до неї з великою поблажливістю, і це була чи не найліпша його риса — а втім, може й навпаки.

Загалом вони мали славу порівняно щасливого подружжя, одного з тих, що за чутками начебто мають скоро розлучитись, а проте ніколи не розлучаються; і от тепер, як висловився репортер великосвітньої хроніки, вони надали своєму вельмизавидному неминущому романові хвилюючого духу *пригоди*, вирушивши в мисливську подорож до країни, званої колись як *Чорна Африка*, а нині *висвітленої* на всіх білих екранах, щоб полювати там лева *Старого Сімбу*, слона *Тембо*, буйволів, а принагідно й поповнити експонатами Природничий музей. Той самий репортер у недалекому минулому принаймні тричі повідомляв, що вони вже *на межі* розлучення, і то було правда. Але вони щоразу все залагоджували. Їх спільне життя мало міцну основу. Марго була занадто вродлива, щоб Мекомбер пішов на розлучення з нею, а Мекомбер мав занадто великі гроші, щоб Марго колись його покинула.

Минала вже третя година по півночі, коли Френсіс Мекомбер, що, одігнавши думки про лева, був трохи поспав; тоді прокинувся й знову заснув,— нараз прочнувся від сну, наполоханий страшним видом закривавленого лева, який стояв просто над ним; і тут, дослухаючись до тиші та чуючи лиш стукіт власного серця, Мекомбер збагнув, що його дружини на другому ліжку немає. Виявивши це, він пролежав без сну дві години.

По тих двох годинах його дружина зайшла до намету, відслонила москітника й зручно вместилася на ліжку.

— Де ти була? — запитав Мекомбер у темряві.

— О,— мовила вона.— Ти не спиш?

— Де ти була?
— Вийшла собі на свіже повітря.
— Так я й повірив!
— А що ти хотів почути, любий?
— Де ти була?
— Виходила на повітря.
— То ось як тепер воно зветься. Ти таки справді паплюга.

— А ти боягуз.
— Гаразд,— сказав він.— Ну то й що?
— Нічого, як на мене. Але обличмо цю розмову, любий, я дуже хочу спати.

— Ти гадаєш, що я все змовчу?
— Я певна, голубчику.
— Ні, годі вже з мене.
— Прошу тебе, любий, скінчим балачки. Я так хочу спати.

— Ми ж домовилися, що нічого такого більше не буде. Ти сама обіцяла, що не буде.

— Ну, а тепер є,— лагідно відказала вона.

— Ти казала, що коли ми сюди поїдемо, це ніколи більше не повториться. Ти обіцяла.

— Еге ж, любий. І я справді так думала. Але вчора усю подорож зіпсовано. То чи треба про це говорити?

— Коли твоє зверху, ти й хвилини марно не згаєш, правда?

— Помовч, любий, дуже тебе прошу. Я страшенно хочу спати.

— Ні, я гоґоритиму.

— Ну, то не зважай ча мене, бо я буду спати.—
І вона заснула.

Удосвіта всі троє зібралися коло столу снідати, і Френсіс Мекомбер зрозумів, що з-поміж усіх тих чоловіків, яких він будь-коли ненавидів, Роберт Вілсон йому найненависніший.

— Добре спалося? — натоптуючи люльку, спитав Вілсон своїм хрипливатим голосом.

— А вам?

— Пречудово, — відповів йому білий мисливець.

«Падлюка, — подумав Мекомбер. — Безчільний падлюка».

«Отже, вона збудила його, коли верталася, — подумав Вілсон, розглядаючи їх обох своїми холодними безвиразними очима. — То якого ж біса він їй попускає? Щоб я йому — святий який або що? Нехай би не давав їй попуску. А так сам винен».

— Як по-вашому, спіткаємо ми сьогодні буйволів? — запитала Марго.

— Цілком можливо, — сказав Вілсон і всміхнувся до неї. — А ви б не хотіли зостатися в таборі?

— Нізащо, — відказала вона.

— Може б, ви звеліли їй зостатися, — звернувся Вілсон до Мекомбера.

— Самі звеліть, — холодно мовив Мекомбер.

— Давайте-но краще без велінь, — добродушно сказала Марго, — і без глупства, Френсісе, — обертаючись до Мекомбера.

— Ви готові їхати? — спитав Мекомбер.

— Хоч зараз, — сказав Вілсон. — То ви хочете, щоб мемсаїб теж поїхала?

— Хіба вам не однаково, хочу я цього чи ні?

«А нехай йому чорт, — подумав Роберт Вілсон. — А нехай йому стонадцять чортів. То ось як воно все тепер буде. Ну що ж, хай собі буде, коли так».

— Рішуче однаково, — сказав він.

— А чи не хочеться й вам зостатися з нею в таборі й дати мені змогу самому вирушити на буйволів? — спитав Мекомбер.

— Не могу, — відказав Вілсон. — Та й не варт говорити дурниці.

— Це не дурниці. Мені гидосно.
— Негарне слово — «гидосно».
— Френсісе, думай, будь ласка, що́ ти говориш,— мовила його дружина.

— Я й так думаю, аж більше нікуди,— сказав Мекомбер.— Ну чи їв хто колись таку погань?

— Щось не гаразд із їжею? — спокійно запитав Вілсон.

— Не гірше, ніж з усім іншим.

— Ви б узяли себе в руки, друже,— мовив Вілсон упівголоса.— Один із хлопців, що прислужують за столом, трохи розуміє по-англійському.

— Ну й біс із ним.

Вілсон устав і, пахаючи люлькою, пішов собі, говорячи щось мовою свихлі до зброєносця, котрий дожидав його осторонь. Мекомбер та його дружина лишилися біля столу. Він утупив очі в свою чашку з кавою.

— Якщо ти зчиниш скандал, мій любий, я тебе покину,— спокійно промовила Марго.

— Не покинеш.

— Можеш спробувати, то побачиш.

— Ти не покпнеш мене.

— Ні,— сказала вона.— Я тебе не покину, а ти себе пристойно поводитимеш.

— Я — себе? Оце сказала! Я — себе.

— Так. Ти — себе.

— А чому *ти* не спробуєш поводитися пристойно?

— Я давно вже пробую. Дуже давно.

— Ненавиджу цього червонопикого кнура,— сказав Мекомбер.— Дивитися на нього бридко.

— Ну, він *дуже* милий.

— *Замовч, ти!*..— майже закричав Мекомбер.

Об цій хвилі перед тентом їдальні зупинилася машина, і з неї вилізли шофер та обидва зброєносці. На-

дійшов Вілсон і подивився на подружжя, що сиділо при столі.

— Ідемо полювати? — запитав він.

— Так, — відповів Мекомбер, підводячись. — Так.

— Ви б узяти светра. Їхати буде холоднувато, — сказав Вілсон.

— Я надягну свою шкіряну куртку, — озвалася Марго.

— Вона у служки, — сказав Вілсон.

Він заліз наперед, до шофера, а Френсіс Мекомбер з дружиною мовчки сіли ззаду.

«Сподіваюсь, цьому дурневі не набреде в голову бабахнути мене в потилицю, — подумав собі Вілсон. — Ну, а жінки на полюванні — це й справді морока».

У сірому вранішньому світку машина із скреготом спустилася до струмка і, переїхавши його кам'янистим бродом, навскоси вибралась на крутий берег, де Вілсон ще напередодні загадав прокопати дорогу, щоб дістатися порослої деревами й схожої на парк луки по той бік річища.

«А ранок таки гарний», — подумав Вілсон. Уночі випала рясна роса, і з-під шин, що підминали траву та низький чагарець, до нього долинав запах свіжого зілля. Воно пахло наче б вербеною, і він любив цей світанковий росяний дух зім'ятої папороті, замилювано дивився на стовбури дерев, що чорніли серед ранішньої мли, поки машина їхала тією бездоріжною, схожою на парк околицею. Він забув на час про тих двох на задньому сидінні і став думати про буйволів. Буйволи, яких він хотів здибати, вдень ховались у густо зарослих мочарах, де до них годі було підступити на постріл, але ночами виходили на відкриті пасовиська, і, якби він потрапив завести машину поміж ними й тими мочарами, Мекомбер дістав би добру змогу постріляти в них на видноті. Вілсон не мав ніякої охоти

полювати з Мекомбером на буйволів десь у гущавині. Та й взагалі не мав охоти полювати з Мекомбером — ані на буйволів, ані на що інше,— одначе він був мисливець за фахом, і свого часу йому доводилось полювати й не з такими клієнтами. Якщо вони сьогодні заскочать буйволів, їм залишаться тільки носороги, а тоді цей сердега закінчить свою небезпечну розвагу, і все ще, може, й залагодиться. Він сам на цю жінку більше й оком не кине, а те, що вже було, Мекомбер якось та стерпить. З усього видно, що йому це не первина. Безталанний сердега. Певно, вже навчився терпіти такі речі. Ну що ж, сам винен, слинько недолугий.

Він, Роберт Вілсон, завжди брав із собою в ці експедиції подвійне ліжко — а раптом і трапиться зручна нагода. Він уже віддавна мав клієнтів певного ґатунку — великосвітніх гультяїв з усіх усюд, що бавилися спортом, і жінки, які були серед них, вважали, що їхні гроші відплатяться несповна, коли вони не пересплять у цьому ліжку з білим мисливцем. По всьому він ганьбував ними, хоч у ті хвилини деякі з них були йому вельми до вподоби; одначе вони давали йому прожиток і, поки він працював на них, їхні засади були і його засади.

То були його засади в усьому, окрім полювання. Щодо полювання він мав свої власні засади, і вони мушили або гбдитися з ними, або ж наймати собі іншого мисливця. І він знав, що всі вони його за те поважають. От тільки цей Мекомбер дивак якийсь. Далєбі, що дивак. Ну, а дружина? Дружина... Атож, дружина. Хм-м, дружина... Ет, годі, з усім цим покінчено...

Він озирнувся на них. Мекомбер сидів похмурий і злий. Марго усміхнулася. Сьогодні вона була наче б молодша, цютливіша й свіжіша і не так виглядала на професіональну красуню. А щб в неї на душі, про те

лиш бог знає, подумав Вілсон. Уночі вона говорила не багато. Проте дивитись на неї було любо.

Машина піднялася на невисокий пагорок і, простуючи далі між дерев, виїхала на широку зелену рівнину, що нагадувала прерію, а тоді шофер сповільнив швидкість і поїхав її краєм, тримаючись під покривом дерев, а Вілсон тим часом пильно озирає ту прерію, не спускаючи з ока її протилежного краю. Він звелів спинити машину і роздивився рівнину в бінокль. Тоді дав знак шоферові їхати далі, і машина звільна рушила вперед, обминаючи вепрячі ями та мурашині вежі з глею. Раптом, знову зирнувши на галяву, Вілсон обернувся і сказав:

— Онде вони, їй-богу!

Машина зірвалася вперед, і, поки Вілсон говорив щось шоферові по-свахілі, Мекомбер подивився туди, куди він показав, і уздрів трьох величезних чорних тварин, що їх масивні заокруглі та видовжені тулуби скидалися на чорні залізничні цистерни,— вони гнали чвалом по той бік рівнини. Гнали чимдуж, напнувши клуби й шиї, і, ведучи очима за тим сягнистим гоном, він бачив розкидисті чорні роги в них на головах, а самі ті голови були непорушні, мов закликі на бігу.

— Три старпх бугаї,— мовив Вілсон.— Ми перейдемо їх, доки вони дістануться болота.

Машина мчала з швидкістю сорок п'ять миль на годину, і, не відриваючи очей від буйволів, Мекомбер бачив, як вони дедалі більшають, більшають, і ось уже він міг розгледіти брудно-сірий, облізлий і шолудивий бік одного величезного бугая, і його могутню шию, що неначе зливалася з тулубом, і лискучі чорні роги,— той бугай трохи відстав од двох інших, що скакали слід у слід один одному неухильним ритмічним чвалом; а потім, підстрибуючи так, наче ось тільки злетіла з рівної дороги, машина підігнала ще ближче, і він

уже виразно бачив усього буйвола, що розмірно скидався на бігу, і пилюку в його обрідній шерсті, і широко підіржжя, і витягнуту вперед морду з роздутими ніздрями, і він уже наставляв був гвинтівку, коли Вілсон гукнув: «Не з машини, бовдуре!» — і він не відчував страху, а лиш ненависть до Вілсона, й ту ж мить заскреготали гальма, машину кинуло вбік, і, зривши землю, вона майже спинилася, і Вілсон зіскочив з одного боку, а він — з другого, спіткнувшись на землю, що все ще бігла з-під ніг, а потім він стріляв у буйвола, що швидко даленів, і чув, як вліплюються в нього кулі, і витратив на нього всі набої, а той відбігав далі й далі, і аж тоді він згадав, що треба цілити в перед, у лопатку, та поки діявся, перезаряджаючи гвинтівку, побачив, що буйвіл упав. Уклякнув на передні ноги й замотав головою, а Мекомбер, бачучи, що два останні все женуться геть, вистрелив у переднішого і влучив. Він стрельнув ще раз і схибив, а тоді почув грімке «ба-бах!» — то вистрелив Вілсон — і побачив, як передніший буйвіл засторчився писком у землю.

— Ну, тепер того,— сказав Вілсон.— Оце ви стріляєте!

Та третій буйвіл усе так само гнав рівним чвалом, і Мекомбер схибив, збивши кулею бризки грязюки, і Вілсон теж схибив — лише хмарка куряви знялася вгору,— а тоді Вілсон гукнув: «Ідьмо! Надто далеко!» — і схопив його за руку, і вони знову скочили в машину, причепившись по боках — Мекомбер з одного, а Вілсон з другого,— і машина, підстрибуючи й шарпаючись на труському ґрунті, помчала навздогін буйволіві, що, випнувши карк, гнав просто вперед отим своїм неухильним ритмічним чвалом.

Вони швидко зближалися до нього ззаду, і Мекомбер заряджав гвинтівку, упускаючи з рук набої, стромляючи їх накоюсяк, тоді поправляючи, і, коли вони май-

же наздогнали буйвола, Вілсон гукнув: «Стій!» — і машина загальмувала так рвучко, що трохи не перекинулась, а Мекомбер заточився вперед і, опинившись на землі, ледве вдержався на ногах, тоді клацнув замком, прицілювався як міг далі вперед і вистрелив у хитку округлу чорну спину, відтак прицілювався й стрельнув ще раз, потім ще і ще, проте кулі, хоч і влучили всі до одної, не заподіяли буйвоволові видимої шкоди. Тоді пальнув Вілсон; хряскіт пострілу оглушив Мекомбера, і він побачив, що буйвіл похитнувся. Ретельно прицілюючись, він вистрелив знову, і буйвіл упав додолу, вклякнувши на передні ноги.

— Чудово,— сказав Вілсон.— Добряча робота. Тепер усі три.

Мекомбера охопило хмільне піднесення.

— Скільки разів ви стріляли? — спитав він.

— Лише три,— відказав Вілсон.— Першого вбили ви самі. Найбільшого. А я допоміг вам покласти двох останніх. Боявся, щоб не втекли в хащі. Убили їх також ви. Я тільки трошки добавив. Стріляли ви знаменито.

— Ходім до машини,— сказав Мекомбер.— Я хочу випити.

— Спершу треба докінчити оцього,— відказав Вілсон.

Буйвіл стояв уклякнувши, і, коли вони підійшли до нього, він шалено сіпнув головою і заревів од люті, вирячившись на них своїми поросячими очіцями.

— Глядіть, щоб не встав,— сказав Вілсон. А відтак: — Заходьте трохи збоку й бийте в шню, просто за вухами.

Мекомбер пильно прицілювався в середину могутньої шиї, що здригалась од люті, й вистрелив. Буйволова голова впала долі.

— Отак,— мовив Вілсон.— Просто в хребет. А вигляд у них до біса моторошний, правда?

— Ходім вип'ємо,— сказав Мекомбер. Ще ніколи в житті йому не було так хороше.

Мекомберова дружина сиділа в машині бліда, як крейда.

— Ти був безподібний, любчику,— мовила вона до Мекомбера.— Оце то гони!

— Що, потрусило? — спитав Вілсон.

— Від страху. Це вперше в житті мені було так страшно.

— Давайте всі вип'ємо,— сказав Мекомбер.

— Неодмінно,— обізвався Вілсон.— Почнемо з мем-саїб.

Вона приклалася до фляжки з нерозведеним віскі і, злегка здригнувшись, проковтнула. Тоді віддала фляжку Мекомберові, а той — Вілсонові.

— Я страшенно хвилювалася,— сказала вона.— Аж голова тріщить. Я й не знала, що їх дозволено стріляти з машин.

— А ніхто з машин не стріляв,— холодно промовив Вілсон.

— Ну, себто переслідувати їх машиною.

— Звичайно так не роблять,— відказав Вілсон.— Але, як на мене, все було цілком по-спортивному. Отак гнатися без дороги, по вибоях і струпаках, ще й ризиковніше, ніж полювати пішки. А коли почали стріляти, буйвіл, якби схотів, міг кинутись на нас кожну мить. Ми дали йому всі шанси. Одначе розповідати про це не варт нікому. Воно таки незаконне, коли вас цікавить саме це.

— Мені здалося, що це просто нечесно,— сказала Марго,— гнатися за важкими безпорадними тваринами в машині.

— Он як? — спитав Вілсон.

— А що, якби про це дізналися в Найробі?

— Насамперед я втратив би патент. Мав би й інші неприємності,— відказав Вілсон, приклавшись до фляжки.— Зостався б без роботи.

— Правда?

— Еге ж, правда.

— Ну от,— сказав Мекомбер і вперше за весь день усміхнувся.— Тепер вона й до вас прив'язла.

— Ти так гарно висловлюєшся, Френсісе! — озвала-ся Марго Мекомбер.

Вілсон подивився на них обох. Коли дурень одружується з курвою, думав він, то що за діти в них будуть? Але вголос сказав:

— Ми загубили одного зброєносця. Ви помітили?

— Боже мій, ні,— відказав Мекомбер.

— Онде він іде,— показав Вілсон.— Нічого йому не скоїлось. Мабуть, вилетів із машини, коли ми від'їжджали від першого буйвола.

Літній зброєносець, накульгуючи, зближався до них, у своїй плетеній шапці, захисному френчі, коротких штанах і гумових сандалях; обличчя його було похму-ре й невдоволене. Підходячи, він гукнув щось Вілсонові по-свахілі, і всі побачили, як білий мисливець змі-нився на виду.

— Що він каже? — спитала Марго.

— Каже, що перший буйвіл устав і подався в хаші,— відповів Вілсон рівним, незворушним голосом.

— А-а,— байдуже обізвався Мекомбер.

— Виходить, буде те саме, що й з левом,— сказала Марго, уся стрепенувшись.

— Ні чорта не те саме, що з левом,— відрубав Вілсон.— Хочете ковтнути ще, Мекомбере?

— Дякую, хочу,— відказав Мекомбер. Він чекав, що знов почуватиметься так само, як перед левом, але те почуття не верталось. Уперше в житті він справді ані-

трохи не боявся. Замість страху на нього нарінуло радісне збудження.

— Треба піти поглянути на другого буйвола,— сказав Вілсон.— Я скажу шоферові, щоб поставив машину в холодок.

— Що ви хочете робити? — запитала Марго Мекомбер.

— Подивимось на того буйвола,— відказав Вілсон.

— Я теж піду.

— Ходімте.

Вони втрюх рушили туди, де на виднсті чорніла безлічна туша другого буйвола із зронуною вперед на траву головою та широкими масивними рогами.

— Добренна голова,— сказав Вілсон.— Між рогами дюймів п'ятдесят буде.

Мекомбер зрадувано дивився на буйвола.

— Яка погань,— мовила Марго.— Чи не можна перейти в холодок?

— Авжеж,— озвався Вілсон,— Дивіться,— показав він, звертаючись до Мекомбера.— Бачите оті чагарі?

— Бачу.

— Отуди й подався перший буйвіл. Зброносець каже, що коли він упав із машини, той був на землі. Тоді він став дивитись, як ми женемося за тими двома і як вони тікають. А коли обернувся, буйвіл уже стояв і дивився на нього. Зброносець мерщій драла, а буйвіл тихенько подибав у ті чагарі.

— То підемо зараз за ним? — нетерпляче спитав Мекомбер.

Вілсон обкинув його поглядом, неначе оцінював. «Бий мене сила божа, він таки дивак,— подумав собі.— Тільки-но вчора аж трусився весь, а сьогодні он який хоробрий!»

— Ні, перегадимо часинку.

— Ходім, будь ласка, в затінок,— сказала Марго. Вона була бліда й вигляд мала недужий.

Вони повернулися до машини, що стояла під осібним розложистим деревом, і залізли на сидіння.

— А може, він і сконав уже,— промовив Вілсон.— Ось трохи посидимо, а тоді підем дивитися.

Мекомбера поривало таке бурхливе й несвідоме щастя, якого він ще не знав ніколи.

— Боже ж ти мій, ото була гонитва!— сказав він.— Ніколи в житті не звідував такого відчуття. Правда ж, було чудово, Марго?

— Мені було мерзотно.

— Чому?

— Мені було мерзотно,— мовила вона різко.— Прегидне видовисько.

— Знаєте, я думаю, що тепер уже ніколи нічого не злякаюсь,— сказав Мекомбер Вілсонові.— Щось таке в мені сталося, коли ми побачили буйволів і погналися за ними. Наче греблю яку прорвало. Було тільки збудження й нічого більше.

— Це добре почищає печінку,— сказав Вілсон.— З людьми часом діються достобіса кумедні речі.

Мекомберове обличчя аж сяло.

— Ви знаєте, от і мені таки щось подіялось,— сказав він.— Я наче б зовсім перемінився.

Його дружина мовчала, тільки якимось дивно позирала на нього. Вона сиділа, відкинувшись на задньому сидінні, а Мекомбер нахилився вперед і розмовляв з Вілсоном, що повернувся до нього боком, спершись на спинку переднього сидіння.

— Знаєте, я б залюбки пішов ще раз на лева,— сказав Мекомбер.— Тепер я їх зовсім не боюся. Та й що вони, зрештою, можуть заподіяти?

— Атож,— мовив Вілсон.— Найгірше, що може заподіяти лев,— це смерть. Як це говориться у Шекспіра?

Там є чудові слова. Ось зараз спробую пригадати. Ну просто чудові. Колись я часто їх собі повторював. Ага, ось... «Клянуся честю, то мені байдуже — людина може вмерти тільки раз; ми смерть творцеві винні, й так ведеться, що той, хто помирає цього року, в майбутньому вже смерті не підвладний»¹. Гарно сказано, правда ж?

Він дуже зніяковів, промовивши ці слова, що були свого часу заповідні для нього, та, хоч йому не раз випадало бачити, як люди ставали дорослими, це його завжди зворушувало. Бо ж річ була не в тім, що вони просто доходили повноліття.

Мекомберові допомогла несподівана щаслива пригода на полюванні, нагла спонuka до негайної дії, коли не було часу вагатися й тривожитись; та хоч би як це сталося, але таки сталося. Он він тепер який, думав Вілсон. Лихо в тім, що багато з них надто довго залишаються хлопчиками. А декотрі — ціле своє життя. І навіть у п'ятдесят років вигляд мають хлоп'ячий. Знамениті американські мужчини-хлопчики. Далєбі, предивовижний люд. А от цей Мекомбер тепер йому подобається. Ну й дивак же з нього, хай йому чорт. Либонь, тепер він покладе край і жінчиним походінкам. Ото буде добре діло. А таки добре. Він же, сердега, мабуть, скільки жив, то все боявся. Хто й зна, з чого воно почалось. Але тепер — минулося. Він не встиг злякатися буйволів. До того ж був злий. Та ще й машина... Коли машина під боком, почувашся певніше. Тепер з нього хвацький вояк. Отак точнісінько й на війні траплялося. Цей перелам куди знаменніший, аніж якась там утрата невинності. Страх зникає, наче після операції. А натомість виростає щось нове. Найголовніше в чоловікові. Те, що робить його чолові-

¹ В. Шекспір. «Генрі IV».

ком. І жінки це також розуміють. От нема страху — і край.

Відсунувшись у куток сидіння, Маргарет Мекомбер позирала на обох чоловіків. Вілсон анітрохи не змінився. Вілсон виглядав так само, як і напередодні, коли вона вперше збагнула, в чім полягає його великий хист. А от Френсіс Мекомбер був тепер не такий, і вона добачила цю зміну.

— Ви теж відчуваєте отой приплив щастя, коли щось має статися? — спитав Мекомбер, усе досліджуючи своє новонабуте багатство.

— Про це не заведено говорити, — відповів Вілсон, дивлячись йому в лице. — Люди радніше кажуть, що їм страшно. І завважте, вас теж іще братиме страх, і не раз.

— А все-таки — ви відчуваєте себе щасливим, коли треба діяти?

— Так, — сказав Вілсон. — Відчуваю. Тільки розводиться про це не годиться. А то нічого й не лишиться. Жодна радість не в смак, якщо її перемелеш язиком.

— Ви обидва верзете бозна-що, — обізвалася Марго. — Ото й діла, що поганялися машиною за двійком безпорадних тварин, а вже заговорили, мов герої.

— Даруйте, — сказав Вілсон. — Я таки справді розбазікався. — «Ага, вже занепокоїлась», — подумав він.

— Якщо ти не тямиш, про що ми говоримо, то, може б, краще помовчала? — звернувся Мекомбер до дружини.

— А ти щось раптом став аж надто хоробрий, — презирливо відказала дружина, але її презирству бракувало певності. Вона дуже боялася чогось.

Мекомбер засміявся невимушеним і добродушним сміхом.

— Ти знаєш, а таки став, — сказав він. — Справді став.

— Чи не запізно? — гірко спитала Марго. Вона ж бо стільки років силкувалась як могла, аби наладити їхнє життя, і в тому, до чого воно дійшло тепер, нічиєї вини не було.

— Для мене — ні,— відказав Мекомбер.

Марго промовчала, проте відсунулась іще далі в куток.

— Як по-вашому, годі вже чекати? — весело спитав Мекомбер, повернувшись до Вілсона.

— Можна піти глянути,— сказав Вілсон.— У вас лишилися набої з суцільними кулями?

— Трохи є в зброєносії.

Вілсон гукнув по-свахілі до старшого віком зброєносця, що білував голову забитого буйвола; той випростався, дістав з кишені коробку набоїв і приніс Мекомберові, який заправив магазин своєї гвинтівки, а решту набоїв поклав до кишені.

— Будете стріляти із «Спрінгфілда»,— сказав Вілсон.— Ви до нього звикли. А «Манліхера» залишимо в машині, у мемсаїб. Ваш зброєносець понесе штуцера. Я візьму свою бісову гармату. А тепер я маю сказати вам дещо.— Він залишив це наслідок, бо не хотів полохати Мекомбера.— Коли буйвіл нападає, він держить голову рівно й виставляє її перед себе, тим-то грубе підріжжя захищає його від будь-якого пострілу в череп. Бити треба просто в писк. Ще можна ціляти в груди, або, якщо стоятимете збоку, в шию чи лопатку. Коли буйвола поранено, добити його страх як тяжко. Тому не вигадуйте ніяких штук. Стріляйте в найпростіший спосіб. Ну от, голову вони уже облупили. Рушаймо?

Він гукнув зброєносців, ті підійшли, витираючи руки, і старший заліз у задок машини.

— Я беру тільки Конгоні,— сказав Вілсон.— Другий зостанеться відганяти птахів.

Коли машина звільна поїхала широкою галявою до високих чагарів, що, мов зелений язик, простяглись уздовж висхлого річища, перетинаючи низькоділ. Мекомбер почув, як стукоче його серце, і в роті йому знов пересохло, але то було хвилювання, а не страх.

— Отут він зайшов у хащу,— сказав Вілсон. Тоді мовою свахілі звернувся до зброєносця: — Пошукай кривавого сліду.

Машина спинилася боком до зарослів. Мекомбер, Вілсон і зброєносець скочили на землю. Озираючись, Мекомбер побачив, що дружина сидить з гвинтівкою при боці й дивиться на нього. Він помахав їй рукою, але вона не відповіла.

Чагарі попереду стояли стіною, земля була суха. Літнього зброєносця зливав піт, а Вілсон насунув капелюха на очі, й Мекомбер бачив просто себе його червону шию. Раптом зброєносець щось сказав Вілсонові по-свахілі й побіг уперед.

— Він там сконав,— мовив Вілсон.— Добряча робота.

Він обернувся й схопив Мекомбера за руку, та, поки вони ручкалися, веміхаючись один до одного, зброєносець дико заверещав, і вони побачили, як він боком вибігає з хащів, швидко, наче краб, а за ним ступає буйвіл — морда витягнута, писок міцно стулений, кров капає, важка голова випростана вперед,— ступає, готовий кинутись, і глипає на них своїми поросячими очима, набіглими кров'ю. Вілсон, що стояв передніш, укляк на одне коліно й вистрелив, і Мекомбер, пальнувши й собі, не почув свого пострілу за громом Вілсонового штуцера, а тільки побачив, як з масивного підріжжя порснули вгору скалки, схожі на шифер. і як сіпнула буйволіві голова; він стрельнув удруге, просто в роздуті ніздрі, і знову побачив, як шарпнулися роги й злетіли скалки; тепер він стратив з очей Вілсона і, старанно прицілившись, вистрелив ще раз,

а те чорне громадисько було вже мало не над ним, і цівка гвинтівки опинилася майже впорівень з витягнутою вперед мордою, і він бачив, як люто блимають буйволіві очі і як його голова починає хилитися додолу, коли раптом відчув огнисто-білий сліпучий спалах, що вибухнув йому в мозку, і по тому нічого вже більше не відчував.

Вілсон на ту мить відступив був набік, щоб ударити буйволіві в лопатку. Мекомбер стояв тоді непорушно й стріляв у морду, щоразу трохи перевищуючи і влучаючи у важкі роги, що кришилися на скалки, мов шиферна покрівля, і, коли здавалося, що буйвіл от-от ударить Мекомбера рогами, місіс Мекомбер, будучи в машині, вистрелила в нього з «Манліхера» калібру 6,5 і влучила чоловікові в потилицю, дюймів на два вище й трохи збоку від основи черепа.

Френсіс Мекомбер лежав долілиць за два кроки від того місця, де повалився на бік мертвий буйвіл, дружина уклякнула над ним, а поруч неї стояв Вілсон.

— Не треба його перевертати,— мовив Вілсон.

Жінка істерично плакала.

— Вам краще б піти в машину,— сказав Вілсон.— Де гвинтівка?

Вона похитала головою, обличчя їй спотворила гримаса. Зброносець підняв з землі гвинтівку.

— Хай лежить як була,— звелів Вілсон. Потім додав: — Іди приведи Абдуллу, щоб він міг посвідчити, як сталося нещастя.

Він став навколішки, витяг з кишені хусточку й накрив нею коротко підстрижену голову Френсіса Мекомбера, не рушаючи її з місця. Кров усякала в суху, пшаристу землю.

Вілсон підвівся й побачив буйвола, що лежав на боці, простягнувши ноги, і по його вкритому ріденькою шерстю череві лазили кліщі. «Розкішний бугаїсько,—

машинально відзначив він подумки.— Між рогами добрих п'ятдесят дюймів, а то й більше. А такі більше». Він гукнув шофера й звелів йому накрити труп ковдрою і бути коло нього. Відтак пішов до машини, де, забившись у куток, плакала жінка.

— Оце то штуку ви утнули,— мовив він незворушним голосом.— Одначе він і справді вас покинув би.

— Замокніть,— озвалася вона.

— Це, звісно, нещасливий випадок,— сказав він.— Я знаю.

— Замокніть,— знову сказала вона.

— Ви не тривожтеся,— провадив він далі.— Деякі неприємності будуть, але я загадаю зробити кілька фотографій, що стануть у великій пригоді під час дізнання. До того ж будуть свідчення зброносців та шофера. Вас ні в чому не запідозрять.

— Замокніть,— сказала вона.

— Тепер маємо до біса клопоту,— не вгавав він.— Треба буде послати машину до озера, щоб звідти викликали по радіо літак і забрали нас трьох до Найробі. Чому ви не отруїли його? В Англії саме так роблять.

— Замокніть! Замокніть! Замокніть! — крикнула жінка.

Вілсон подивився на неї своїми безвиразними голубими очима.

— Уже все,— мовив він.— Я був трохи розсердився. Ваш чоловік якраз починав мені подобатись.

— Ой, замкніть же, прошу вас,— сказала вона.— Дуже, дуже прошу.

— Оце вже краще,— відказав Вілсон.— «Прощу» — це куди краще. Тепер я замкну.

СТОЛИЦЯ СВІТУ

У Мадриді повно хлопців на ймення Пако — це здрібнене Франсіско,— і там можна почути оповідку про те, як один батько, приїхавши до Мадрида, вмістив на приватній шпальті «Ліберала» таке оголошення: *«Пако! В четвер опівдні приходь до готелю «Монтана». Я все простив. Тато»*, — і як потім довелося викликати загін кінної поліції, аби розігнати вісімсот молодиків, що з'явилися на це оголошення. Але той Пако, котрий прислужував у їдальні пансіону «Луарка», не мав ані батька, що міг би його простити, ані гріхів, що потребували батьківського прощення. Він мав двох старших сестер, що були покоївками в «Луарці», діставши цю роботу завдяки попередній тамтешній покоївці, своїй землячці, яка показала себе працюютою та чесною і тим зажила доброї слави рідному селу та його людям; оті-то сестри й купили йому квитка на автобус до Мадрида і нашукали місце помічника подавальника в пансіоні. Він приїхав з невеликого села в Естремадурі, де люди жили в страшній нужді, сливе надгродь, не маючи й гадки про якісь вигоди, і з самого малечку, скільки себе пам'ятав, не знав нічого іншого, опріч тяжкої щоденної праці.

Пако був гарної статури хлопець, з чорним, як смола, кучерявим чубом, блискучими зубами та ніжною шкірою, що на неї заздрили його сестри, і завжди мав напоготові щиру, ясну усмішку. Був моторний та беручий до роботи, любив сестер, що видавались йому вродливими й розумними, любив Мадрид, ще повний

незбагненних для нього див, любив і свою роботу: яскраве світло в їдальні, сніжно-білі скатертини й серветки, ошатні чорні убори обслуги та розмаїті наїдки в кухні,— усе це надавало їй романтичної принадності.

В «Луарці» звичайно мешкало й збиралося при столах чоловік із десять-дванадцять, та для Пако, наймолодшого з трьох подавальників, що прислужували в їдальні, існували тільки тореро ¹.

Другорядні матадори вподобали цей пансіон, бо він містився у пристойному кварталі Сан-Херонімо, годували там добре, й за житло та харч брали недорого. Кожний тореро мусить зберігати подобу коли не достатку, то принаймні статечності — адже позірна пишнота й гідність важать в Іспанії куди більше від хоробрості та інших чеснот,— отож вони й жили в «Луарці», поки мали в кишені хоч песету. Не було ще жодного випадку, щоб якийсь тореро перебрався звідти в кращий або дорожчий готель — другорядні матадори ніколи не стають першорядними,— а от падіння з «Луарки» були швидкі; та доки пожилець заробляв хоч би що-небудь, його не турбували рахунками, і таке траплялося лиш тоді, коли господиня пансіону перекочувалась, що справи його безнадійні.

На той час у «Луарці» мешкало троє професійних матадорів, а також двоє вельми досвідчених пікадорів і один чудовий бандерильєр. Для пікадорів та бандерильєрів, яким доводилося жити в Мадриді цілий весняний сезон, покинувши свої родини в Севільї, «Луарка» була надто розкішна, одначе платили їм добре, вони мали постійну роботу в матадорів, законтракованих до кінця сезону, і кожен з цих трьох підручних заробляв чи не більше за будь-кого з трьох матадорів,

¹ Загальна назва учасників корид.

що мешкали в «Луарці». Один із тих матадорів був недужий і намагався це приховати, другий давно вже пережив скороминущу славу здібного новачка, а третій був боягуз.

Колись, на початку своєї професійної кар'єри, той боягуз був надзвичайно хоробрий і навдивовижу вправний матадор, аж поки дістав страшну рану в живіт; та деякі хвацькі манери від тих днів минулої слави зберіг він і дотепер. Веселощі буяли в ньому нестримно, і він завжди сміявся — з будь-якого приводу й без жодного приводу. Раніше, коли був у шані, він дуже полюбляв жартувати з інших, але тепер облишив ці штуки. Вони потребували впевненості, а він її вже не відчував. Цей матадор мав розумне щире обличчя і поводився з великою гідністю.

Матадор, котрий нездужав, сторожко пильнував, щоб цього не завважили інші, і обов'язково куштував хоч трохи кожної страви, що її подавалося до столу. Він мав безліч носовичків і прав їх сам у своїй кімнаті, а віднедавна почав спрбдувати свої матадорські костюми. Одного продав за півціни ще перед різдвом, а другого — на початку квітня. То були пишні й дорогі костюми, він завжди дбайливо доглядав їх, і тепер у нього лишився ще один. Перед тим як його спіткала недуга, він був багатонадійний матадор, ба навіть чинив сенсації, і хоч сам читати не вмів, проте зберігав вирізки з газет, де говорилося, що у своєму першому виступі в Мадриді він перевершив Бельмонте. Їв він одинцем, за маленьким столиком, і майже не підводив очей.

Матадор, що пережив свою першу славу, був низенький на зріст, смуглявий і вельми статечний. Він також їв за окремим столиком, дуже рідко всміхався, а щоб засміятися — то нікблї. Походив він з Вальядо ліда, де всі люди напрочуд поважні, і був добрий ма-

тадор, але стиль його вийшов з моди перше ніж він здолав привернути до себе публіку своїми головними стійностями — сміливістю та спокійною вправністю, — і тепер його ім'я на афіші нікого не принаджувало. Колись його запримітили завдяки малому зростові — він-бо ледве сягав очима над бугаїв карк, — але були й інші низенькі матадори, тож він так і не спромігся здобути прихильність публіки.

З двох пікадорів, що мешкали в «Луарці», один був худорлявий сивий чолов'яга з яструбиним обличчям, який, попри свою тендітну статуру, мав міцні, мов за лізні, руки й ноги; він завжди ходив у скотарських чоботях і штанах на випуст, щовечора напивався п'яний і ласо поглядав на всіх жінок у пансіоні. Другий був височенний смуглявий здоровань, гожий на вигляд, з чорним, наче в індіанина, волоссям та величезними ручиськами. Обоє мали славу добрих пікадорів, хоч перший, як казали, дуже зашкодив своєму хистові пияцтвом і розпусним життям, а другий був такий упертий та сварливий, що жоден матадор не міг працювати з ним більше як сезон.

Бандерильєр був уже в літах, із шпакуватим чубом, одначе спритний, мов кішка, незважаючи на свій вік; сидючи при столику в їдальні, він виглядав на такого собі ділка з помірними статками. На цей сезон він мав ще прудкі ноги, а коли вони вже почнуть здавати, в нього вистачить досвіду й кебети, щоб зберегти постійну роботу ще надовго. Різниця буде тільки в тому, що, втративши на швидкості, він відчуватиме постійний страх, тимчасом як тепер він упевнений та спокійний і на арені й поза нею.

Того вечора усі пожилці вже пішли з їдальні, і там лишилися тільки пікадор з яструбиним обличчям, що пив забагато, мандрівний торгівець годинниками, з великою луниною на щоці, — той пив не менше, — та

два священники з Галісії, що сиділи при столику в кутку і пили, може, й не забагато, але цілком справно. За тих часів вино в «Луарці» йшло на додачу до житла й харчу, і подавальники щойно принесли ще по пляшці вальдепеньясу — на столик торговця, тоді на пікадорів і нарешті двом священникам.

Усі три подавальники стояли в кінці кімнати. Так було там заведено: жоден не міг піти з їдальні, доки не звільняться всі його столи, — але того вечора подавальник, що обслуговував столик двох священників, мав іти на збори анархо-синдикалістів, і Пако згодився перебрати його клієнтів на себе.

У кімнаті нагорі матадор, що приховував свою недугу, сам-один лежав долілиць на ліжку. Матадор, що пережив свою славу, сидів і дивився у вікно, наміряючись податися до каварні. Матадор, що став боягузом, завів до своєї кімнати старшу сестру Пако й чогось від неї домагався, а вона сміючись відмовлялася.

— Та ну ж бо, мала дикунко, — казав матадор.

— Ні, — відказувала сестра Пако. — З якої б то речі?

— Просто зроби мені ласку.

— Повечеряли, а тепер, бач, солоденького забаглося.

— Тільки разочок. Хіба це кому зашкодить?

— Дайте мені спокій. Дайте спокій, чуєте?

— Це ж сута дрібничка.

— Дайте мені спокій, чуєте?

Унизу, в їдальні, найвищий зростом подавальник, що спізнювався на збори, сказав:

— Ви подивіться, як вони жлуктять, ці свині в суктанах.

— Негоже так говорити, — обізвався другий. — Вони пристойні пожилці. Та й п'ють не так уже багато.

— А я вважаю, що гоже, — мовив високий. — Іспанія має дві болячки: бугаїв та священників.

— Але ж ідеться не про кожного зокрема бугая і не про кожного священика,— заперечив другий.

— Ні, про кожного,— сказав високий подавальник.— Не поборовши кожного зокрема, не побореш цілого класу. Треба знищити кожного бугая і кожного священика. Всіх до одного. Тільки тоді їх не буде.

— Ти б це поберіг на збори,— сказав другий подавальник.

— Ось воно, наше мадрідське варварство,— промовив високий.— Уже пів на дванадцятю ночі, а вони ніяк не надудляться.

— Вони ж допіру о десятій сіли до столу,— сказав другий.— Страв було чимало, сам знаєш. А вино дешево, і вони за нього заплатили. До того ж воно не міцне.

— Хіба можлива солідарність трудящих, коли є такі дурні, як ти? — спитав високий.

— Слухай-но,— відказав другий подавальник, що йому було років із п'ятдесят.— Я все своє життя працював. І далі, скільки житиму, теж мушу працювати. А проте ніколи не нарікаю. Робота — це світова річ.

— Атож. Зате коли її немає — це загин.

— Я завжди працював,— сказав старший віком подавальник.— Іди вже на свої збори. Нема чого тут стовбичити.

— Ти добрий товариш,— сказав високий.— Але ідеології в тебе ніякої.

— *Mejor si me falta eso que el otro*¹,— відказав старший (мовляв, ліпше не мати ідеології, аніж роботи).— Іди собі на збори.

Пако слухав мовчки. Він ще нічого не тямив у політиці, але аж стенався кожного разу, як високий подавальник казав, що треба перебити священиків і

¹ Краще нехай мені бракує цього, аніж того (*исп.*).

жандармів. Високий подавальник був для нього живий образ революції, а революція також мала романтичну принадність. Сам він хотів би бути і добрим католиком, і революціонером, і мати постійну роботу, як от тепер, а до того ще стати матадором.

— Ви йдіть на збори, Ігнасію,— обізвався він.— Я все за вас зроблю.

— Удвох зробимо,— докинув літній подавальник.

— Та тут і одному нема чого,— сказав Пако.— Ідіть на збори.

— *Pues, me voy¹*,— мовив високий.— Дякую.

Тим часом у кімнаті нагорі сестра Пако спритно віпручалась із матадорових обіймів, неначе борець із лабет супротивника, і вже з серцем проказувала:

— Ото ще халена з цими жадаками! Матадор безталанний! Та ви ж власної тіні боїтеся. Коли вже маєте стільки пороху, показали б його на арені.

— Е, це ти вже заговорила чисто як повія.

— Повія теж людина, тільки я не повія.

— То скоро будеш.

— Але не од вас.

— Відчепись,— сказав матадор, що, діставши одкоша, відчував, як його знову посідає нестемений страх.

— Відчепитися? А хто до вас чіпляється?— спитала сестра Пако.— Чи ви не хочете, аби я постелила вам ліжко? Мені ж за це гроші платять.

— Відчепись,— повторив матадор, і його широке гарне обличчя скривилося, неначе від плачу.— Ти повія. Нікчемна брудна паплюжка.

— Матадор,— мовила вона, причиняючи за собою двері.— Ото матадорисько!

Зоставшись сам у кімнаті, матадор сів на ліжко. З обличчя його не сходила ота гримаса, яку на арені

¹ Ну, то я піду (*icn.*).

він видавав за пеминущу усмішку, лякаючи нею глядачів у перших рядах, що знали її справжню ціну.

— Ще мені й це,— приказував він уголос.— Ще й це... Ще й це...

Він пам'ятав часи, коли був добрим матадором,— лишень перед грюма роками. Пам'ятав, як облягала йому плечі важка, гаптована золотом матадорська куртка того гарячого травневого дня, коли голос його ще був однаково твердий і на арені, і в каварні; і як він націлився вістрям шпаги в те місце на бугасьому карку, де під запорошеною чорною шерстю випинався клубок м'язів,— просто над великими, розщепленими на кінцях рогами, що похилились донизу, коли він наготувався завдати смертельного удару; і як шпага увійшла в рану — легко, наче в кавал масла,— а він натискав долонею на держак, спустивши навхрест ліву руку й подавши вперед ліве плече, сперши вагу тіла на ліву ногу. Аж раптом його тіло втратило ту підпору, і вся вага враз перекинулася на низ живота, і, коли бугай мотнув головою догори, один ріг зник з очей, увігнавшись йому в живіт, і він двічі гойднувся в повітрі, доки його стягли з рога. І тепер, як він мав убити бугая — а це траплялося рідко,— він не міг дивитись на роги, і де там знати якійсь паплюзі, щб він перечував, готуючись до кожного бою. Хіба вони звідали чого-небудь, ті, що сміються з нього? Всі вони паплюги, хай їм лиха година!

Унизу, в їдальні, пікадор сидів і дивився на двох священиків. Коли там були жінки, він пас очі на них. Коли жінок не було — залюбки споглядав першого-ліпшого чужинця, *un inglés*¹, та сьогодні не трапилось ні жінок, ані чужинців, і він тішився тим, що зухвало розглядав тих двох священиків. Поки він отак

¹ Англієця (*исп.*).

сидів, торгівець з луниною на щоці підвівся, згорнув серветку і вийшов, покинувши на столі добрих півпляшки вина, що він замовив останнє. Якби його рахунок у «Луарці» був оплачений, він неодмінно допив би ту пляшку.

Двоє священників не дивилися на пікадора. Один з них казав:

— Ось уже десять день, як я тут, і все не можу до нього доступитися. З ранку до вечора сиджу в передпокої, а він не хоче мене прийняти.

— Що ж робити?

— Нічого. Що тут поробиш? Проти влади не станеш.

— Я тут уже два тижні, і дарма. Теж чекаю, а мене не приймають.

— Ми ж бо приїхали з глушини. Ось кінчаться гроші — і вертай назад.

— У ту ж таки глушину. Хіба Мадридіві болить Галісія? Далека, нужденна провінція.

— Хоч-не-хоч, а зрозумієш вчинок брата Базіліо.

— І все ж я не дуже вірю Базіліо Альваресові.

— У Мадриді все починаєш розуміти по-іншому. Мадрид занашає Іспанію.

— Нехай би вже й відмовили — аби тільки прийняли.

— Е ні. Їм треба принизити людину — хай попожде, вимучиться.

— Ну що ж, пождемо. Я маю терпцю не менше від інших.

Об тій хвилі пікадор устав, підійшов до столика священників і спинився поряд — сивоголовий, з яструбиним обличчям, — утупивши в них усміхнені очі.

— Це тореро, — мовив один священник до другого.

— І то непоганий, — сказав пікадор і попростував до дверей — тонкий у талії, в сірій куртці та облиплх штанах, випущених на скотарські чоботи з високими

підборами, що клацали по підлозі, коли він ішов, міцно тримаючись на вилукуватих ногах і усміхаючись до себе. Він жив у вузькому, осібному світі тореро, світі індивідуального хисту, повсякнічних п'яних тріумфів та безоглядної похвальби. Зупинившись у вестибюлі, він закурив сигару, хвацько заломив набакир капелюха й подався до каварні.

Зараз же по відході пікадора квапливо знялися й священники, завваживши, що вони останні в їдальні, і там лишилися тільки Пако та літній подавальник. Вони поприбирали на столах і віднесли пляшки до кухні.

В кухні сидів ще один хлопець, мийник посуду. Він був на три роки старший від Пако і дуже цинічний та злосливий.

— На ось тобі,— сказав літній подавальник і, наливши склянку вальдепеньясу, простягнув її хлопцеві.

— А чом би й ні? — Хлопець узяв склянку.

— Тобі теж, Пако? — спитав подавальник.

— Дякую,— мовив Пако.

Всі троє випили.

— Ну, я піду,— сказав літній подавальник.

— На добраніч,— озвалися хлопці.

Він пішов, і хлопці zostалися самі. Пако взяв серветку, що нею втирався один із священників, і, виструнчившись та зсунувши п'яти докупи, приспустив її вниз, тоді повів руками й, повертаючи голову за тим рухом, виконав повільну, плавку вероніку. Відтак обернувся, трохи посунув наперед праву ногу й зробив другий перепуск, а за ним, підступивши на крок до уявного бугая, ще один — неквапливий, точно розрахований і м'який; потім зібрав серветку при боці і, виконавши піввероніку, спритно ухилився від бугая.

Мийник посуду — його звали Енріке — зневажливо й насмішкувато стежив за ним.

— Як бугай? — спитав він.

— Дуже лютий,— відказав Пако.— Ось дивися.

Випроставши тендітний і стрункий стан, він зробив ще чотири довершених перепуски — легких, елегантних і граційних.

— А бугай? — спитав Енріке. Він стояв у фартусі біля крапа, тримаючи склянку з вином.

— Ще аж хурчить,— відказав Пако.

— Дивитися на тебе гидко,— мовив Енріке.

— Це чому?

— Ану поглянь.

Енріке скинув фартух і, викликаючи на бій уявного бугая, виписав чотири бездоганні, по-циганському протяглі вероніки, а перед тим, як відступити, показав таку реболеру, що його фартух майнув дугою перед самим бугаєвим писком.

— Бачив? — спитав він.— А я мию посуд.

— Чому?

— Страх,— відказав Енріке.— *Miedo*. Ти б теж його відчув, якби опинився на арені проти бугая.

— Ні,— сказав Пако.— Я б не злякався.

— *Lech!*¹ — мовив Енріке.— Нема таких, щоб не боялися. Але тореро вміють тримати себе в руках і не показують страху перед бугаєм. А я раз поткнувся був в аматорський бій, то так злякався, що втік з арени. Всім було дуже смішно. Отак само й ти злякався б. Якби не страх, то всі чистильники в Іспанії пішли б у матадори. А ти селюк, то боявся б іще дужче, ніж я.

— Ні,— сказав Пако.

Вже безліч разів він робив усе те в уяві. Безліч разів бачив і роги, і вогкий писок бугая, бачив, як він щулить вуха, похиляє голову й, глухо тупочучи ратичьями, кидається вперед, а він, Пако, сплескує плащем,

¹ Спсунець (*icn.*).

і розлючений бугай проноситься повз нього, а він знову сплескує плащем, і той кидається знову, потім ще раз, і ще, і ще, і ось уже він робить свою славнозвісну піввероніку і обводить бугая круг себе, а тоді, пружно ступаючи, відходить набік, і в золотому шитві його куртки чорніє бугаєва шерсть, що зосталася там після тих близьких перепусків; а бугай стоїть на місці, мов заворожений, і довкола гримлять оплески... Ні, він не побоявся б. Інші — бояться. А він — ні. Він знав, що не злякався б. Та навіть якби й злякався, то однаково здолав би зробити все як слід. Був певен себе.

— Я б не побоявся,— сказав він.

— *Lechel!* — знову сказав Енріке. Відтак додав: — А може, спробуємо?

— Як?

— Слухай,— сказав Енріке.— Ти думаєш про бугая, але забуваєш про його роги. А він же має таку силу, що роги ті ріжуть як ножем, колють як багнетом, трощать як ломом. Ось поглянь.— Він висунув шухляду кухонного столу й витяг два різницьких ножі.— Я прив'яжу їх до ніжок стільця. Потім підніму стільця на голову і вдаватиму бугая. Ножі будуть замість рогів. І якщо ти *тоді* зробиш оті свої перепуски, значить, вони чогось варті.

— Дай мені твого фартуха,— сказав Пако.— Ми зробимо це в їдальні.

— Ні,— сказав Енріке, несподівано пом'якшивши тон.— Не треба, Пако.

— Треба,— сказав Пако.— Я не боюся.

— Забоїшся, як станеш проти ножів.

— Побачимо,— сказав Пако.— Давай мені фартуха.

Тим часом, як Енріке міцно прив'язував до ніжок стільця два важких і гостренних різницьких ножі, туго обкручуючи їх до половини брудними серветками, а потім затягаючи вузли, обидві покоївки, сестри Пако,

простували в кіно, щоб подивитися на Грету Гарбо в «Анні Крісті». Один із двох священників сидів у спідній білизні, читаючи требник, а другий вже був у нічній сорочці й проказував вечірню молитву. Всі тореро, за винятком недужого матадора, вже зібралися, як звикле вечорами, у «Форносі»: дебелий чорнявий пікадор грав у більярд; статечний низенький матадор пив каву з молоком, і разом з ним, зайнявши весь столик, сиділи підстаркуватий бандерильєр та ще кілька поважних трударів.

Сивоголовий питущий пікадор чипів над чарчиною казальєського коньяку, не відводячи замилюваних очей від столика, де сидів матадор, що втратив сміливість, у товаристві іншого матадора, котрий зрікся шпаги й знову став бандерильєром, та двох дуже підтоптаних на вигляд повій.

Торгівець годинниками стояв на розі вулиці, розмовляючи з приятелями. Високий подавальник був на зборах анархо-синдикалістів і чекав нагоди висловитись. Літній подавальник сидів на терасі кафе «Альварес», попиваючи пиво. Господиня «Луарки» вже спала в своєму ліжку, простягшись на спині й підклавши між ноги подушечку; вона була опасиста, гладка, охайна, чесна, добродушна, вельми побожна й ніколи не забувала помолитися за чоловіка, що вже двадцять років як помер. Матадор, що нездужав, лежав долілиць, самодин у своїй кімнаті, притуливши до рота хусточку.

А тут, у спорожнілій їдальні, Еяріке затягнув останній вузол на серветках, що ними поприв'язував ножі, й підняв стільця з підлоги. Відтак повернув його ніжками вперед і завдав собі над голову, наставивши ножі просто себе, по одному з кожного боку.

— Важкувато, — мовив він. — Слухай, Пако, це дуже небезпечно. Не треба цього робити. — Обличчя йому зрештував піт.

Пако став проти нього й розіпнув фартух, прихопивши кожною рукою по складці — великими пальцями зверху, а вказівними зі споду, — так щоб привернути увагу бугая.

— Нападай прямо, — сказав він. — А тоді вбій, як бугай. Нападай скільки захочеш.

— А як ти знатимеш, коли кінчати? — спитав Енріке. — Давай краще так: зроби три повних перепуски, а потім половину.

— Гаразд, — погодився Пако. — Але щоб ти йшов просто на мене. Гей, *torito!* Ану, бугайчику!

Нахиливши голову, Енріке з розгону підскачів до нього, і Пако сплеснув фартухом перед самим лезом ножа, що мало не зачепило йому живіт, і, коли ніж майнув перед ним, йому здалося, що то справжній ріг — гладенький, чорний, з біластим кінчиком, — а коли Енріке проскочив повз нього й повернув, щоб кинути знов, то був уже не Енріке, а бугай — важкий, розпашілий, з плямами крові на боках, він глухо протупотів обіч, а відтак вивернувся, мов кіт, і, коли Пако звільна труснув плащем, кинувся ще раз. Потім бугай знову наготувався до нападу, і Пако, не спускаючи з ока стрімкого вістря, ступнув лівою ногою на два дюйми далі, ніж належало, і ніж не пройшов повз нього, а встромився йому в тіло, легко, наче в міх з вином, і з-під твердого сталевого леза, що нагло опинилося десь усередині, приснув пекучий струмінь, і Енріке закричав: «Ой! Ой! Дай я витягну! Дай витягну!» — і Пако заточився вперед, на стілець, усе ще стискаючи в руках фартух-плащ, а Енріке тягнув стільця до себе, і ніж болісно повертався в ньому — в ньому, в Пако.

Аж ось ніж вийшов із нього, і Пако вже сидів на підлозі, в теплій калюжі, що розпливалася дедалі ширше.

— Затисни серветкою. Тримай так! — звелів Енріке.— Міцніше! Я побіжу по лікаря. А ти здержуй кровотечу.

— Треба б гумову накладку,— сказав Пако. Він бачив, як це робили на арені.

— Я йшов прямо,— плачучи, промовив Енріке.— Я тільки хотів показати, як це небезпечно.

— Не побивайся,— сказав Пако, і голос його долинув наче здаля.— А лікаря приведи.

На арені тебе підхоплюють і бігцем несуть на операційний стіл. А якщо вся кров з артерії на стегні витече раніш — кличуть священика.

— Скажи котрому з тих священиків,— промовив Пако, притискаючи серветку до низу живота. Він не міг повірити, що це сталося з ним.

Та Енріке вже біг вулицею Сан-Херонімо до нічного пункту першої допомоги, і Пако лишився сам. Спочатку він сидів рівно, потім скулився і нарешті повалився на підлогу й лежав так, аж доки настав кінець,— лежав, відчуваючи, як життя виходить із нього, неначе брудна вода з ванни, коли виїнято затичку. Його посів страх, у голові паморочилось, він намагався проказати покайну молитву і вже пригадав був початок, та ледве встиг вимовити поспіхом: «Боже мій, я щиро каюся, що прогнівив тебе, гідного безмірної любові моєї, і твердо обіцяю...» — як зовсім знесилів і впав обличчям на підлогу, і дуже скоро було по всьому. Розітнута стегнова артерія випорожнюється куди швидше, ніж ми собі гадаємо.

Тим часом, як лікар з пункту першої допомоги піднімався сходами в супроводі поліцая, що тримав за плече Енріке, обидві сестри Пако ще сиділи в кінотеатрі на Гран Віа, вкрай розчаровані фільмом з Гретою Гарбо, де славетну кінозірку показано в убогій, жалюгідній обстанові: вони ж бо звикли бачити її серед роз-

кошів та сяєва. Глядачам фільм страшенно не сподобався, і вони обурено свистіли й тупотіли ногами. Решта пожилців пансіону бавила час майже так само, як і тоді, коли сталося нещастя, тільки двоє священиків уже закінчили свої молитви й готувалися облягтись, а сивий пікадор переніс свою чарку на той стіл, де сиділи підтопані повії. Трохи перегода він вийшов із каварні, ведучи одну з них. Це була та, котру частував матадор, що втратив сміливість.

Хлопчик Пако ніколи вже не дізнався про це, ані про те, що робили всі ці люди другого дня і в наступні дні. Він не уявляв собі, як вони насправді живуть і як помирають. Ба навіть і не усвідомлював, що вони можуть померти. Він пішов з життя, як кажуть в Іспанії, сповнений ілюзій. За свій короткий вік він не встиг утратити жодної з тих ілюзій, ані доказати перед смертю покаїнної молитви.

Він не встиг навіть розчаруватися фільмом з Гретою Гарбо, що ним ось уже тиждень розчаровувався весь Мадрид.

ДІД КОЛО МОСТУ

Край дороги сидів старий дід в окулярах із залізними обідцями та в геть запорошеній одежі. Через річку вів наплавний міст, і по ньому сунули підводи, вантажні машини, чоловіки, жінки й діти. Запряжені мулами підводи, переїхавши міст, насилу повзли крутим узвозом, і солдати підштовхували їх, упираючись у шпиці коліс. Машини з надсадним ревом бралися нагору й вимикались із тієї тисняви, а селяни брели дорогою по кісточки в пилюці. Тільки той дід сидів непорушно. Він так тяжко стомився, що не міг іти далі.

Я мав завдання перейти міст, розвідати передмостя по той бік річки і з'ясувати, докіль просунувся ворог. Відбувши це, я вернувся назад через міст. Тепер тут було менше підвід і зовсім мало пішого люду, та дід усе ще сидів на місці.

— Звідки ви? — спитав я.

— Із Сан-Карлоса, — відказав він і усміхнувся.

Сан-Карлос було його рідне містечко, отож дід і всміхнувся на ту втішну згадку.

— Я доглядав худібку, — пояснив він.

— А-а, — мовив я, не розуміючи до ладу, про що йдеться.

— Еге ж, — сказав він. — Зостався, бачте, там, аби доглядати худібку. Я пішов із Сан-Карлоса останній.

Він не схожий був на чередника, ані на вівчара, і, скинувши поглядом на його чорну запорошену одіж, сіре запорошене обличчя та окуляри в залізній оправі, я спитав:

— А що ж воно за худібка?

— Та всяка собі худібка,— відказав він і похитав головою.— І от довелось її покинути.

Я дивився на міст, на околицю в дельті Ебро, що нагадувала мені Африку, і думав про те, як скоро побачимо ми супротивника, і весь час дослухався, аби не пропустити перших звуків, що звістують оту завжди таємничу річ, яка зветься стикання з ворогом,— а старий усе так само сидів на місці.

— То що ж воно за худібка? — спитав я.

— Там її разом три хвости,— пояснив він.— Дві кози, кицька та ще чотири пари голубів.

— І вам довелось їх покинути? — спитав я.

— А так. Почали стріляти з гармат. Ото як почали стріляти, капітан і звелів мені йти.

— А родини ви не маєте? — спитав я, дивлячись на протилежний бік мосту, де останні підводи квапливо з'їжджали схилом берега.

— Ні,— відповів він.— Лишень оту худібку, що я казав. За кицьку, звісно, турбуватися нема чого. Кицьки, вони годні дати собі раду, а от що буде з рештою — аж подумати страх.

— За кого ви стоїте? — спитав я.

— Ні за кого,— відказав він.— Мені сімдесят шість літ. Я пройшов оце дванадцять кілометрів, а далі, мабуть, уже не зрушу.

— Тут небезпечно,— сказав я.— Вам треба намогтись і дійти до повороту на Тортосу — там їздять машини.

— Ось посиджу ще трохи, а тоді піду,— сказав він.— А куди вони їдуть, ті машини?

— До Барселони,— відповів я.

— Я нікого в тій стороні не знаю,— сказав він.— Та все одно дякую. Красно вам дякую.

Він звів на мене безвиразні, стомлені очі і, жадаючи поділитися хоч із ким своєю бідою, сказав:

— Кицька — то воно їй нічого, я знаю. За кицьку турбуватись нема чого. А от решта... Як ви гадаєте, що з ними станеться?

— Та, певно, якимсь перебудуть.

— Справді?

— А чом би й ні,— відповів я, дивлячись на проти-
лежний берег, де вже не було жодної підводи.

— А як стрілятимуть, то що їм робити? Мені ж бо сказано йти, скоро почали стріляти.

— Ви залишили голубник відчинений?

— Еге.

— Ну, то вони полетять собі.

— Еге ж, вони, звісно, полетять. А от решта... Про
решту бодай і не думати,— сказав він.

— Якщо ви перепочили, то йшли б уже,— наполягав
я.— Вставайте і спробуйте піти.

— Дякую,— сказав він, тоді звівся на ноги, заточив-
ся вбік і знову сів у пилюку.

— Я ж доглядав худібку,— глухо пробурмотів він,
уже не до мене.— Я тільки доглядав худібку...

З допомогою йому я не мав чим. Був перший день ве-
ликодня, і фашисти підступали до Ебро. Днина стояла
сіра, похмурна, небо затягли низькі хмари, і їхні літа-
ки не знімалися в повітря. І оце, та ще те, що кішки
можуть самі собі дати раду, була єдина втіха, що ли-
шилася тому дідові в житті.

СНІГИ КІЛІМАНДЖАРО

Кіліманджаро — вкрита снігом гора заввишки 19 710 футів, що її вважають найвищою в Африці. Її західна верховина мовою масаї зветься «Нгає-Нгаї», себто «Божий дім». Майже при самій тій верховині лежить висхлий і замерзлий труп леопарда. Чого шукав леопард на такій височині — ніхто пояснити не може.

— Найцікавіше те, що мені зовсім не болить,— сказав він.— Отак і знаєш, коли воно починається.

— Справді не болить?

— Анітрохи. Єдине, що мене турбує,— це дух. Тебе, напевно, аж верне.

— Годі-бо, прошу.

— Онде, поглянь,— сказав він.— Що їх так сюди вабить — видиво чи дух?

Його похідне ліжко стояло в затінку розлогої мімози, і, сягаючи оком поза тінь, на залляту сонцем долину, він бачив трьох великих птахів, що зухвало порозсідалися віддалік, а ще з десяток їх кружляло в повітрі, і тіні їхні раз по раз мелькали на землі.

— Вони позліталися того ж дня, як зіпсувалася машина,— сказав він.— А оце сьогодні вперше сіли на землю. Спочатку я пильно додивлявся, як вони ширяють у небі: думав, згодиться колись до оповідання. Та тепер смішно про це й казати.

— Ну годі вже, прошу тебе,— мовила вона.

— Та я ж нічого,— відказав він.— Просто легше стає, коли розмовляєш. Я зовсім не хочу тебе смутити.

— Ти ж знаєш, не це мене смутить. Я не маю ані хвилини спокою, бо нічим не можу тобі зарадити. А по-моєму, ми могли б якось полегшити становище, доки прилетить літак.

— Або доки він *не* прилетить.

— Ну скажи, будь ласка, щб мені зробити. Я ж напевне можу що-небудь зробити.

— Можеш відтяти мені ногу, і воно має спинитись, хоч я й не вірю. Або можеш мене застрелити. Ти ж тепер добре стріляєш. Це я тебе навчив, правда?

— Прошу, не кажи такого. А може, я б тобі почитала?

— Що?

— Що-небудь із того, що ми маємо з собою, чого ще не читали.

— Не можу я того слухати,— сказав він.— Найліпше розмовляти. Ми сваримося, і час минає швидше.

— Я не сварюся. Я не хочу сварок. Не треба більше сваритися. Хоч які б ми були знервовані. Може, сьогодні вони повернуться з іншою машиною. А може, літак прилетить.

— Я не хочу нікуди їхати,— сказав чоловік.— Та й ні до чого — хіба тільки щб тебе заспокоїти.

— Ти говориш як боягуз.

— Невже не можна дати людині спокійно померти й не ображати її? Чи тобі легше так?

— Ти не помреш.

— Не кажи дурниць. Я *вже* помираю. Поспитай-но отих паскуд.— Він кинув оком туди, де сиділи трое величезних бридких птахів, згорбившись і повтягавши лисі голови у настовбурчене пір'я. Четвертий спустився додолу, трохи пробіг з льоту, а відтак перевальцем подибавав до тих трьох.

— Їх повно коло кожного табору. Просто ніхто їх не помічає. Ти не помреш, якщо не спустиш рўки.

— Де ти таке вичитала? Ну й дурепа.

— Можеш собі думати про когось іншого.

— Боронь боже,— сказав він.— Я все життя тільки те й робив.

Якусь часинку він лежав тихо, дивлячись через розжарену сонцем мерехтливу долину туди, де почпнався чагарник. Там паслося кілька козят, що видавалися маленькими білуватими цятками на жовтому тлі, а вдалині він побачив табун зебр, зовсім білих проти зéлені чагарів. Намети стояли в гарній місцині, під великими деревами коло підгір'я, там була добра вода, ще й зовсім близько — в майже пересохлому джерелі, що до нього вранці зліталися куріпки.

— То не хочеш, щоб я тобі почитала? — спитала жінка. Вона сиділа на брезентовому стільчику обік ліжка.— О, вітрець повіяв.

— Ні, дякую.

— Може, приїде машина.

— Мене анітрохи не обходить, приїде вона чи ні.

— Зате мене обходить.

— Тебе обходить бозна-скільки такого, до чого мені байдужісінько.

— Не так уже й багато, Гарі.

— А що, як ми вип'ємо трохи?

— Тобі може зашкодити. У Блека сказано не вживати алкоголю. Краще не треба.

— Моло! — гукнув він.

— Слухаю, бвана.

— Принеси-но віскі з содовою.

— Слухаю, бвана.

— Тобі не можна,— сказала вона.— Оце і є спустити руки. Там же пишеться, що пити шкідливо. Я знаю, що шкідливо.

— Ні,— мовив він.— Корисно.

От і кінець, думав він. І тепер він уже не зможе нічого завершити. І ось як воно все кінчається — суперечкою через ковток віскі. Відколи в його правій нозі почалася гангрена, біль зовсім ущух, а з болем зник страх, і тепер він не відчував нічого, крім безмежної втоми та лютої досади, що це вже край усьому. Те, що мало статись, анітрохи його не цікавило. Багато років над ним тяжіла страшна неминучість, а ось тепер смерть уже нічого не важила. Просто дивно, яку полегкість дає справжня втома.

І тепер він ніколи не напише тих речей, що їх усе приберігав на майбутнє, доти, доки зможе написати їх гарно. Ну що ж, зате й невдачі вже нема чого боятися. А може, він узагалі не здолав би їх написати, отож-бо й не брався до них і все відкладав на потім. Та тепер він уже ніколи про це не дізнається.

— Даремно ми сюди поїхали,— сказала жінка. Вона дивилася на склянку в його руці й кусала губи.— У Парижі з тобою ніколи б такого не сталося. Ти ж завжди казав, що любиш Париж. Ми могли залишитися в Парижі або ж поїхати десь-інде. Я б подалася з тобою куди завгодно. Я ж казала, що поїду куди ти тільки схочеш. Коли вже тобі треба було полювати, ми могли поїхати до Угорщини, там було б набагато зручніше.

— Все за твої клятві гроші,— сказав він.

— Ти несправедливий,— сказала вона.— Вони завжди були такі самі твої, як і мої. Я все покинула і їздила з тобою скрізь, де ти хотів, і робила все, що ти хотів. Але сюди ми поїхали даремно.

— Ти ж казала, що тобі тут подобається.

— Подобалося, коли все було гаразд. А тепер мені тут осоружно. Не збагну, чому таке мало скоїтись

з твоєю ногою. За що нас спіткало це лихо, щб ми такого зробили?

— За себе я можу сказати. Передусім, забув одразу ж припекти подряпину йодом. Потім не звертав на неї уваги, бо ніяка зараза до мене не пристає. А ще згодом, коли мені погіршало, робив примочки слабким карболовим розчином, бо всі інші дезинфекційні засоби в нас кінчилися. Либонь, саме від цього помертвіли дрібні кровоносні судини й почалася гангрена.—Він подивився на жінку.— Хіба не досить?

— Я не про те.

— Якби ми найняли тьмуцого механіка, а не того недоука-тубільця, він стежив би за мастилом і ніколи б не спалив підшипника.

— Я не про те.

— Якби ти не зреклася свого товариства, того клятого кодла з Олд-Вестбері, Саратоги, Палм-Біча, і не злигалася зі мною...

— Та я ж кохала тебе. Ти несправедливий. Я й тепер тебе кохаю. І завжди кохатиму. А ти хіба не кохаш мене?

— Ні,— відказав він.— Мабуть, ні. Та й не кохав ніколи.

— Гарі, що ти кажеш? Ти втратив розум.

— Ні. Я не маю чого втрачати.

— Не пий,— сказала вона.— Любий, не пий, я тебе прошу. Ми повинні зробити все, що тільки можна.

— От ти й роби,— сказав він.— А я стомився.

Тепер він бачив в уяві залізничну станцію в Карагачі і себе на пероні з рюкзаком за плечима, і ось уже чільний ліхтар Сімплонського експреса розітнує темряву,— він тоді від'їжджав із Фракії після того відступу. Це було одне з оповідань, що він мав написати згодом, і ще про той сніданок, коли всі дивились у вікно

на засніжені болгарські гори і секретарка з Хансенової місії спитала старшого, чи то справді сніг, і старший, зиркнувши й собі, відповів: «Ні, то не сніг. На сніг іще зарано». І секретарка сказала іншим дівчатам: «От бачите, ніякий то не сніг»,— і вони загомонили всі разом: «То не сніг, ми омилилися». Але то був такий сніг, і, коли розпочався обмін населення, старший послав людей у засніжені гори. І вони блукали серед того снігу, аж поки всі загинули ще до кінця зими.

Сніг був і в Гауерталі, він ішов цілий різдвяний тиждень,— того року, коли вони жили в лісорубовій хаті з величезною кахляною грубою, що займала півкімнати, і спали на матрацах, набитих буковим листям; це тоді до них пришкандибав дезертир, насилу тягнучи по снігу скривавлені ноги. Він сказав, що за ним жечеться поліція, і вони дали йому вовняні шкарпетки й затримали поліцаїв балачкою, аж поки слід-його замело снігом.

У Шрунці на перший день різдва сніг так яскрів проти сонця, що аж очам було боляче, коли дивитися з вікна півнички на тамтешній люд, що вертав додому з церкви. Це там вони підіймалися з важкими лижвами на плечі вкоченою саньми й жовтою від кінської сечі дорогою, що йшла понад річкою між кругих гір, порослих соснами, і там-таки з'їжджали з великого льодовика над Мадленер-гаузом, і сніг був гладенький, мов цукрова полива, і легкий, мов пудра; і він дотепер пам'ятав той стрімкий, безгучний від величезної швидкості спуск, коли він, наче птах, летів униз.

Того року наглий снігопад заскочив їх у Мадленер-гаузі, і вони мусили просидіти там цілий тиждень, граючи в карти при світлі кіптявого ліхтаря, і ставки неспинно йшли вгору, що більше програвав гер Ленг. Кінець кінцем він програв усе. Геть усе — гроші лижварської школи, її річний прибуток, а там і власні за-

ощадження. Ось і тепер він мов живий перед очима: довгоносий, бере зі столу карти й відкриває *sans voir*¹. Тоді вони тільки те й робили, що грали. Нема снігу — до карт, накидало надміру — знову до карт. І він подумав про те, як багато часу в його житті згаяно на гру.

Та він так і не написав про це ні рядка, ані про той ясний і холодний різдвяний день, коли на обрії видніли далекі гори і Баркер полетів через лінію фронту бомбардувати поїзд, що віз додому австрійських офіцерів, а коли вони повискакували з вагонів і сипонули врозтіч, він розстрілював їх із кулемета. Пригадалося, як потім Баркер прийшов до їдальні й почав про це розповідати. І як раптом запала тиша, а тоді хтось сказав: «Падлюка ти, мерзенний убивця!»

З тими самими австрійцями, яких вони тоді вбивали, він згодом катався на лижвах. Ні, не з тими самими. Ганс, що пристав до нього в супутники на всю ту зиму, відбував війну в цісарських стрільцях, і, коли раз вони вдвох пішли у видолонок над тартаком полювати зайців, вони розмовляли про бої при Пасубіо, про наступ на Пертіку й Асалоне, та він так і не написав про це ані слова. Ані про Монте-Корно, ані про Сьвте-Комун, ані про Арсьєдо.

Скільки ж це зим він прожив у Форарльберзі та Арльберзі? Чотири... І нараз йому спав на пам'ять і отой чолов'яга, що продавав лисицю, коли вони ходили в Блуденц купувати подарунки, і добрячий кірш² з присмаком вишневих кісточок, і легкий вихор сріблястої куряви над стужавілим снігом, коли, співаючи «Гей-йо, це Роллі!», ти мчиш до крутого спаду, злітавши з нього навпростець, тоді трьома стрімкими поворотами

¹ Не дивлячись, «на тембу» (франц.).

² Вишнівка (нім.).

поминаєш садок, перестрибуєш через рівчак і виїжджаєш на обмерзлу дорогу позад готелю. Мерцій попускаєш кріплення, скидаєш лижви й прихилиєш їх до дерев'яної стіни, а з вікна лине світло лампи, і там, у курному, пропахлому молодим вином теплі, хтось на грає на акордеоні.

— Де ми спинялися в Парижі? — запитав він у жінки, що сиділа біля нього на брезентовому стільчику — тут, в Африці.

— У «Крійоні». Ти ж сам знаєш.

— Звідки мені знати?

— Ми завжди там спинялися.

— Ні. Не завжди.

— Там або ж в «Анрі-Катр», у Сен-Жермені. Ти казав, що любиш там жити.

— Любов — це купа гною,— сказав Гарі.— А я півень, що заліз на неї і кукурікає.

— Навіть якби ти мав померти,— сказала вона,— то невже так доконче треба знищити все, що лишається по тобі? Чи ти повинен забрати все в домовину? Чи повинен убити коня і жінку, а сідло й зброю кинути в огонь?

— А так,— відказав він.— Моя зброя — це твої кляті гроші. Мій кінь баский і моя зброя.

— Замовч.

— Гарзд. Не буду більше. Я не хочу тебе ображати.

— Тепер це вже, мабуть, трохи запізно.

— От і добре. Тоді ображатиму й далі. Так веселіше. Те єдине, що я справді любив з тобою робити, тепер не для мене.

— Ні, неправда. Ти багато чого любив, і я робила все, чого тобі хотілося.

— Ой, бога ради, не хвалися!

Він подивився на неї і побачив, що вона плаче.

— Слухай-по,— сказав він.— Ти думаєш, мені самому приємно? Я й сам не знаю, що зі мною діється. Мабуть, це прагнення вбити іншого, аби вижити самому, так я гадаю. Коли ми почали розмовляти, я був цілком спокійний. І в гадці не мав нічого такого. А тепер наче сказився і ладен хтозна-що тобі зробити. Не зважай на мене, серденько. Я ж бо справді кохаю тебе. Ти й сама знаєш. Я ніколи нікого не кохав так, як тебе.

Він збився на звичну брехню, що нею добував хліб свій насущний.

— Ти дуже добрий до мене.

— Ти повія,— сказав він.— Повійниця-благодійниця. Це вже поезія. Я тепер повен поезії. Гною і поезії. Гнилої поезії.

— Мовчи! Гарі, ну що за диявол у тебе вселився?

— Не хочу нічого залишати,— сказав він.— Нічого по собі не залишу.

Прокинувся він аж надвечір. Сонце сховалося за гору, і долину оповила тінь; дрібна звірина трималася тепер якнайдалі від чагарів, майже коло самих наметів, і він дивився, як вона пасеться, раз по раз нахилиючи голови й помахуючи хвостиками. Нахабні птахи вже не чатували на землі. Вони важко повмощувались на дереві. Тепер їх було ще більше. Обік ліжка сидів хлопець, його особистий служка.

— Мемсаїб пішли стріляти,— мовив служка.— Бвана чогось хочуть?

— Ні.

Певне, пішла вполювати якусь дичину і, знаючи, що він любить дивитися на тварин, подалася ген від наметів, аби не порушити спокою в тій місцині, що він міг бачити. Вона ніколи нічого не забуває, подумав він. Жодної дрібниці, що про неї прочитала, або колись почувала, або як дізналася.

То не її провина, що вони зішлись, коли він був уже спустошений. Звідки жінці знати, що твої слова нічого для тебе не важать, що ти говориш їх тільки за звичкою, бо так тобі спокійніше? Відтоді як він перестав надавати ваги своїм словам, його брехня була жінкам любіша, аніж колись правда.

Не те головне, що він брехав, а те, що не мав за душею і слова правдивого. Він прожив своє життя, воно давно вже дійшло краю, а тоді він став жити далі, серед інших людей, мав тепер більше грошей і подорожував по найкращих із знайомих місць, та й нові вибирав найкращі.

Так, ти волів ні про що не думати, і тоді все було пречудово. Здоров'я мав залізне, через те й не став неврастеником, як більшість тих людей, і вдавав, ніби тобі начхати на роботу, що ти робив перед тим і що тепер стала тобі не до сили. Але сам собі ти казав, що неодмінно напишеш про цих людей, про великих багатіїв, що ти чужий серед них, розвідник у їхньому таборі, що ти покинеш його і змалюєш словом, і то вперше буде розповідь людини, яка знає те, про що пише...

Та він так нічого й не написав, бо кожний день у неробстві й розкошах, у зневазі до тих, ким і сам він тепер був, притуплював його здібності, послаблював снагу до праці, і зрештою він зовсім покинув писати. А людям, з якими він тепер знався, так було куди зручніше. Колись, за давньої милої пори, він почувався найщасливішим саме в Африці, і от знову приїхав сюди, щоб почати все наново. В цю мисливську подорож вони вирушили без особливих вигод. Не терпіли ні в чому нестатків, але й не розкошували, і він сподівався, що в такий спосіб знову збереться на сили, що здолає скинути з душі сніть, як ото бува роблять боксери, їдучи в гори працювати й тренуватися, щоб зігнати зайву вагу.

Спочатку вона була задоволена. Казала, що їй тут подобається. Їй завжди подобалось неспокійне життя, з переміною обстанови, з новими знайомствами та втішними враженнями. А він плекав ілюзію, ніби до нього вертається колишня сила й снага до праці. І тепер, якщо такий має бути кінець,— а він знав, що це кінець,— нема чого звиватися, мов та змія з перебитим хребтом, що кусає сама себе. Ця жінка ні в чому не винна. Якби не було її, була б якась інша. Коли вже він жив брехнею, то повинен і померти так само...

З-за горба до нього долинув постріл.

Вона дуже влучно стріляє, ця добра повія, ця повійниця-благодійниця, дбайлива доглядачка й згубниця його таланту. Дурниці. Він сам згубив свій талант. Навіщо дорікати цій жінці за те, що вона дала йому достаток? Він занапастив свій талант, бо прирік його на бездіяльність, бо зрадив себе самого і все, у що вірив, занапастив надмірним пияцтвом, що позбавило його колишньої гостроти чуття, лінощами, нехлюйством, панством, пихою, марнолюбством — і сим, і тим, і ще хтозна-чим. Що ж лишилося? Перелік давніх книжок? А який він, власне, був, отой його талант? Ні, талант був таки годящий, та, замість уживати його на діло, він гендлював ним. Ніколи не міряв ним того, що *зробив*, а все — що *міг би зробити*. І зрештою обрав інший спосіб заробляти собі на прожиток — не пером і не олівцем.

Тож чи дивно, що кожна нова жінка, в яку він закохувався, неодмінно була багатша, ніж попередня? Та тепер, коли він утратив здатність кохати і жив самою брехнею, як от із цією жінкою, багатшою від усіх інших, що мала силу-силенну грошей, що раніш була одружена й народила двох дітей, що перед ним брала собі коханців і з жодним не знала втіхи, а його щиро

любила як письменника, як чоловіка, як товариша і як свою завидну власність,— і от, хоч як це дивно, саме їй, котрої він зовсім не любив і котрій увесь час брехав, він міг давати за її гроші куди більше, аніж тим жінкам, що їх кохав був по-справжньому.

«Певно, всі ми створені для того, що робимо,— подумав він.— Хто який має хист, так і заробляє собі на прожиток». Сам він усе життя в той чи той спосіб продавав свою снагу, а коли до неї не долучаються почуття, за ті самі гроші даєш набагато більше. Він давно зрозумів це, але й про це вже тепер не напише. Ні, не напише, хоч і варто було б...

Онде вона — з'явилася на видноті, простує до табору. На ній бриджі, у руках — рупниця. Слідом за нею двоє служок тягнуть на жердині забите козеня. Все така сама приємна з виду, подумав він, і тіло в неї гарне. Вона мала неабиякий хист до любовців, добре на них зналася, і, хоч була й не вродлива, йому подобалось її обличчя; вона читала без ліку, залюбки їздила верхи, полювала дичину і, певна річ, забагато пила. Чоловік її помер, коли вона була ще порівняно молода, і на якийсь час вона віддалась турботам про своїх майже дорослих дітей, що вже не потребували цього й почувалися з нею незручно, багато часу приділяла своїм коням, книжкам і чарці. Вона любила читати в надвечірні години, перед обідом, і, читаючи, пила віскі з содовою. До обіду була вже добре напідпитку і, вихиливши за столом ще пляшку вина, здебільшого швидко засинала.

Так було, поки вона не завела собі коханців. Відколи з'явилися коханці, вона вже не пила стільки: тепер їй не треба було впиватись, аби заснути. Але коханці їй надокучали. Перед тим вона жила в шлюбі з чоловіком, що ніколи їй не надокучав, а ці надокучали страшенно.

Потім одна її дитина загинула в авіаційній катастрофі, і, коли все минулося, вона зірвала з коханцями, а що віскі не вгамовувало болю, то мусила залаштувати своє життя якось по-новому. Нараз її посів болісний страх перед самотністю. Але їй потрібна була людина, яку б вона могла поважати.

Це почалося дуже просто. Їй подобались його твори, і вона давно заздрила на його життя. Гадала, він робить тільки те, до чого має охоту. Способи, до яких вона вдалася, аби заволодіти ним, та причини, з яких урешті закохалася в нього,— то все були щаблі неухильного поступу, і кінець кінцем вона побудувала собі нове життя, а він спродав останок свого життя колишнього.

Спродав його за забезпечений добробут, за вигоди — тут ніде правди діти,— ну, а ще за що? Він і сам не міг сказати. Вона ладна купити все, хоч би чого йому заблаглося. Це він знав. А до того ж і коханка була чудова. Він лягав з нею в ліжку так само радо, як і з будь-якою іншою, ба навіть ще й радніш: вона була багатша від інших, мала гарне тіло, добре зналася на любовщах і ніколи не влаштувала сцен. І ось тепер це життя, що вона побудувала наново, мало увратися, бо два тижні тому він знехтував йодом, подряпавши коліно об терня, коли вони продиралися крізь чагарі, аби сфотографувати табун антилоп, що стояли з високо піднесеними головами й, роздуваючи ніздрі, настороживши вуха, вдивлялись уперед і дослухалися до найменшого шереху, готові ту ж мить шугнути в хащі. І таки втекли, перше ніж він устиг зробити знімок.

Ось вона, привішпа.

Не підводячись, він повернув голову й подивився на неї.

— Привіт,— озвався він.

— Я підстрелила козеня,— сказала вона.— Буде тобі

добрий бульйон, і ще загадаю зробити картопляного пюре з сухим молоком. Як ти себе почуваш?

— Куди краще.

— От і чудово! Знаєш, я так і думала, що тобі має полегшати. Коли я пішла, ти спав.

— Я добре проспав. А ти далеко ходила?

— Ні. Тільки зайшла за горб. Я поклала його з першого пострілу.

— Ну, стріляєш ти знаменито.

— Я люблю полювати. І Африку полюбила. Справді. Якщо ти видужаєш, це буде найкраща пригода в моему житті. Ти не уявляєш собі, яка це втіха — полювати разом із тобою. Я полюбила цю країну.

— Я теж люблю її.

— Коханий, як же добре, що тобі полегшало. Мені так прикро, коли ти отакий, як був. Ти не будеш більше такого казати, правда ж? Обіцяєш?

— Не буду,— відповів він.— Я вже й не пам'ятаю, що казав.

— Не треба доводити мене до знемоги, чуєш? Я всього лиш немолода жінка, що кохає тебе і хоче робити все, що й ти. Я вже й так скільки разів у житті знемагала. Ти ж не хочеш, щоб таке було знову, правда?

— Я б залюбки знеміг тебе в ліжку, і не раз,— відказав він.

— Еге ж. Оце приємна знемога. Задля неї ми й живемо. Завтра прилетить літак.

— Звідки ти знаєш?

— Я певна. Неодмінно прилетить. Служки наготували галуззя і трави на курища. Я сьогодні ще раз ходила туди подивитися. Там цілком досить місця, щоб сісти літакові, і ми запалимо вогнища з обох кінців.

— Чому ти думаєш, що він прилетить завтра?

— Я певна, що прилетить. Давно вже час. У місті

тобі вилікують ногу, і тоді ми добряче знеможемо одне одного. Не так, як оцими жахливими розмовами.

— Може б, нам випити? Сонце вже сіло.

— Ти гадасш, тобі не зашкодить?

— Одна не зашкодить.

— То вип'ємо її разом. Моло, віскі-сода! — гукнула вона.

— Ти б узула чобітки проти москітів,— сказав він.

— Потім, коли помиюся.

Поки вони пили, сутінки все густішали, а коли майже зовсім поночіло і стріляти стало темно, долину перебігла гісна й зникла за горбом.

— Ця падлюка бігає тут кожного вечора,— сказав він.— Кожного вечора, ось уже два тижні.

— Мабуть, це вона так скиглить ночами. Та мені байдуже. А загалом бридка тварина.

Вони пили разом, біль йому не дошкуляв — тільки незручно було лежати в одній позі, а тим часом служниці розпалювали вогнище, на стінах наметів танцювали відблиски полум'я, і він відчував, як до нього вертається мимовільна згода з життям у цьому втішному полоні. Вона таки справді добра до нього. А він сьогодні повівся з нею жорстоко й несправедливо. Вона мила жінка, просто чудова...

І ту ж мить він усвідомив, що помирає.

Це почуття налігнуло як вир — не подмухом буревію чи навальною хвилею, а так, ніби він нараз опинився у ляховісній смердючій пустці, що її краєм, на превеликий його подив, нечутно скрадалась ота гісна.

— Що тобі, Гарі? — спитала жінка.

— Нічого,— відказав він.— Ти б пересіла на той бік.

Проти вітру.

— Моло змінив тобі пов'язку?

— Так. Тепер я роблю борні примочки.

— Як ти себе почувасш?

— Трохи паморочиться.

— Я піду помнюся,— сказала вона.— Ти зажди трохи. Разом поведемо, а тоді занесемо ліжко в намет.

«Отже,— сказав він сам до себе,— добре, що ми перестали сваритися». З цією жінкою він не часто сварився, а от з іншими, яких кохав, сварився страшенно, і кінець кінцем сварки ті, мов іржа, знищували все, що було в них спільного. Він кохав занадто палко, вимагав занадто багато і завжди сам усе занапащав.

Йому пригадалось, яким самотнім почувався він тоді в Константинополі, після тої сварки напередодні його від'їзду з Парижа. Він розпустував там напропале, і коли все те скінчилось, а він не тільки не позбувся своєї самотності, ба ще й роз'ятрив її, він написав листа — їй, першій, котра покинула його,— про те, що він так і не здолав себе перебороти... Про те, як йому одного разу здалося, ніби він побачив її на вулиці перед «Режансом», і йому аж жлобно стало; як, угледівши на Бульварі першу-ліпшу жінку, що чим-небудь нагадувала її, він ішов слідом, боячись допевнитися, що то не вона, боячись утратити оте почуття, яке зринало в ньому. Про те, що хоч би з якою жінкою він спав, йому тільки дужче бракувало її. І що отой її захід однак нічого не важить, бо він зрозумів, що нездатен зцілитися від кохання до неї. Він писав цього листа у клубі, зовсім тверезий, і послав його в Нью-Йорк з проханням відписати йому до паризької редакції. Гадав, що так буде найпевніше. І того ж вечора, в нестерпній тузі за нею, відчуваючи в душі болісну порожнечу, він забрів до «Таксіма», здибав на вулиці якусь дівчину і повів її вечеряти. Потому вони пішли в дансинг; танцювала вона погано, і він покинув її задля іншої — розпашілої потіпахи-вірменки, що так терлась об нього животом, аж йому все пекло. Він за-

брав її від англійського підфіцера-артилериста з неабияким скандалом. Артилерист викликав його за двері, і вони стали битись у темряві посеред вулиці. Він двічі добре садонує його збоку в щелепу, але той не впав, і він зрозумів, що битись доведеться по-справжньому. Артилерист затопив йому в груди, потім у вилицю. Він знову замахнувся і вдарив лівою, а артилерист навалився на нього, вчепився в піджак і геть відірвав рукав; він двічі дав йому по вуху, тоді щосили угнутив правою і відштовхнув од себе. Артилерист упав головою на брук, і вони з дівчиною кинулися навтіки, бо вже чути було, як надходить військовий патруль. Вони сіли в таксі й проїхали понад Босфором до Рімілі-Гіса, зробили круг і повернули назад серед нічної прохолоди; потому пішли до ліжка, і вона була й на дотик така ж перезріла, як і з вигляду, проте гладенька, мов трояндова пелюстка, солодка, наче патока, з м'яким животом і великими персами, а під задок не треба було й подушки. Коли він зібрався йти, вона ще спала і вигляд мала у вранішньому світлі досить-таки пошарпаний. Він повернувся до «Пера-Паласу» з синцем під оком, несучи під пахвою піджак без одного рукава.

Того ж вечора він виїхав до Анатолії і тепер пригадає ту подорож: як поїзд цілий день ішов поміж ланами, засіяними маком, що його там вирощують на опіум, і яке то дивне було відчуття наприкінці дороги, коли почало здаватися, ніби змінились усі відстані, і як він добувся туди, де розпочався наступ за участю новоприбулих грецьких офіцерів, що ні біса не тямали в цьому ділі, і артилерія лупила по своїх, і англійський військовий спостерігач плакав, як дитина.

Того ж таки дня він уперше побачив забитих солдатів у білих балетних спідничках і гостроносих пантофлях з помпонами. Турки сунули навалом, і він бачив,

як солдати в спідничках тікали, як офіцери стріляли в них, а тоді й самі кинулись тікати, і він теж тікав чимдуж разом з англійським спостерігачем, аж поки йому заболіло в грудях, а в роті стало так гірко, наче там було повно мідняків; і вони спинилися за якимись скелями, а турки все сунули та сунули. Згодом він бачив такі речі, яких ніколи не міг собі й уявити, а потім — і ще страшніші. Отож, повернувшись до Парижа, не міг про це ані сам говорити, ані слухати інших. А в кафе, повз яке він ішов, перед стосиком блюдечок з-під чарок сидів отой американський поет і з дурнуватим виразом обличчя, що було наче велика картоплина, патякав про дадаїзм із одним румуном, що називав себе Трістаном Царою, завжди носив монокль і скаржився на головний біль; і він подавсь назад до свого помешкання, до дружини, що її знову кохав,— забуто всі сварки, забуто всі безумства, він радіє, що повернувся, і пошту з редакції тепер надсилали йому додому. І ось одного ранку надійшов лист у відповідь на той, що він тоді написав, і коли він побачив на тій конверт із знайомим письмом, то аж похолов увесь і спробував непомітно підсунути його під інший лист. Та дружина спитала: «Від кого це, любий?» — і то був кінець усьому, що тільки-но почалося в них наново.

Він пригадував щасливі дні з усіма жінками, яких знав, пригадував і сварки. Чомусь вони завжди зводили ті сварки в найприємніших місцях. І чого їм неодмінно надавало сваритися в найкращі для нього хвилини?.. Він нічого про це не написав: спершу не хотів жодної з них образити, а потім йому здавалося, що й без того в про що писати. Але повсякчас думав, що зрештою обов'язково про це напише. Міг би написати багато про що. Він бачив, як змінюється світ, і то були не просто події, хоч і їх він спостерігав чимало й

пильно придивлявся до людей,— він добачав тонші зміни і пам'ятав, як поводитись люди за різних часів. Він сам був свідок усього того, усе примічав і вважав за свій обов'язок про те написати — але тепер уже ніколи не напише.

— Ну, як тобі? — спитала жінка. Вона вже помилась і вийшла з намету.

— Добре.

— То, може, трохи поїси?

Він уздрів позад неї Моло з розкладним столиком і ще одного служника, що тримав посуд.

— Я хочу писати,— сказав він.

— Вищий бульйону, це додасть тобі сили.

— Сьогодні вночі я помру,— сказав він.— Ні до чого мені сила.

— Облиш цю мелодраму, Гарі, прошу,— сказала вона.

— Чи тобі в носі позакладало? Я вже згнів майже до стегна. На біса мені твій бульйон? Моло, принеси-но віскі-соду!

— Вищий бульйону, я прошу,— лагідно мовила вона.

— Ну давай уже.

Бульйон був надто гарячий. Довелося тримати чашку в руках, чекаючи, доки охолоне, а вже тоді одним замахом, не похлинувшись, він увіляв у себе все, що там було.

— Ти чудова жінка,— сказав він.— Не зважай на мене.

Вона повернула до нього обличчя, так добре знане їй люблене з фотографій в «Острозі» та «Місті й позамісті», тільки трохи поблякле від алкоголю, тільки трохи змарніле від сластих утіх; але «Місто й позамістя» ніколи не показувало тих гарних грудей, ані тих го-жих стегон, ані рук, що так приємно пестили йому

спину. Він дивився на її знайому лагідну усмішку і знову відчув наближення смерті. Та тепер то не був наглий вир, а наче подув вітру, що, сколихнувши полум'я свічки, здійсмає його догори.

— Нехай потім винесуть мого москітника й почеплять над ліжком, а поруч запалять вогнище. Я сьогодні ночуватиму просто неба. Зрушати з місця ні до чого. Ніч ясна, і дощу не буде.

Так ось воно як помирають — у шепоті, що його й сам ледве чуєш. Ну що ж, сварок більше не буде. Це він твердо обіцяє. Він не стане псувати того єдиного, чого ще не звідав у житті. А проте, мабуть, таки зіпсує. Адже завжди все псував. А може, й не зіпсує.

— Ти можеш писати з голосу?

— Ніколи не пробувала,— відказала вона.

— А втім, байдуже.

Однаково часу вже нема, хоч усе, здається, так сконденсувалося, що може вміститись в один абзац — аби тільки він потрапив добре все те висловити.

На горі понад озером стояв рублений дім, зашпарований білим вапном. На жердині обіч дверей висів дзвоник, що скликав хатніх до столу. За домом було поле, а за полем — ліс. Від дому до причалу збігав ряд струнких тополь. Вздовж узлісся йшла дорога нагору, і при тій дорозі ти збирав ожину. Потім рублений дім згорів, і всі рушниці, що висіли над коминком на кілочках з оленячих ратиць, також згоріли, і їхні рури без прикладів, з розтопленим оливом у магазинових коробках, довго ще лежали серед купи попелу, що його брали на луг до великих миловарних казанів, і ти спитав дідуся, чи можна ними погратися, а він не дозволив. Авжеж, то й тепер були його рушниці, і він так і не купив нових. І відтоді більше не полював. Дім відбудували на тому самому місці, тепер уже з дощок,

потім побілили, і з ганку ти бачив ряд тополь і озеро за ними; але рушниць у домі вже ніколи не було. Рештки тих рушниць, що висіли колись на оленячих ратицях у старому рубленому домі, валялися надворі в купі попелу, і ніхто їх більше не чіпав.

По війні ми орендували в Шварцвальді струмок, у якому водилися пструги, і до нього було дві дороги. Одна — спершу низом, через долину, що починалася від Тріберга, між тінястими деревами обабіч білого пугівця, а далі — бічною стежкою, що вела в гори, повз невеликі ферми з високими тамтешніми будинками, аж доки та стежка виходила до струмка. Звідти ми й починали рибалити.

Друга дорога стрімко підіймалася вгору до узлісся і далі йшла верховинами через сосновий бір, а там спустилася до луки й, перетнувши її, виходила до місточка. На берегах струмка росли берези, і він був хоч невеличкий, зате прозорий, бистрий, із заболонами в тих місцях, де вода попідмивала коріння беріз. Власникові готелю в Тріберзі випав пожитний сезон. Там було дуже добре, і всі ми заприятювали між собою. А наступного року настала інфляція, і грошей, що їх він призбирав тоді, не вистачило навіть на те, аби купити припасу й знову відкрити готель, — і він повісився.

Це ще б можна продиктувати, але є й таке, чого не подиктуєш: майдан Конгрескарп, де квіткарки фарбували квіти просто серед вулиці, і фарба стікала на брук до автобусної зупинки; чоловіки й жінки на схиленому віку, завше п'яні од вина та прокислих вичавок; змерзлі дітлахи з зашмарканими носами; дух за давнього поту, злиднів і пицтва в «Кафе-дез-Аматер»; повії в «Баль-Мюзет», що над ним вони тоді жили. Консьержка, що приймала в своїй комірчині солдата республіканської гвардії, а тим часом його каска, прикрашена волосяним плюмажем, лежала на стільці.

Пожилиця з кімнати навпроти, в котрої чоловік був велогбнець,— як вона зраділа того ранку в молочні, коли розгорнула «Авто» й прочитала, що він здобує третє місце в перегонях Париж—Тур, у своєму першому великому змаганні. Вона спалахнула, засміялась і, вимахуючи жовтою спортивною газеткою та плачучи з радості, побігла до себе нагору. Чоловік орендаторки «Баль-Мюзет» був шофер таксі, і коли йому, Гарі, доводилося відлігати вранішнім літаком, той будив його, стукаючи в двері, і, перше ніж їхати, вони разом випивали по склянці білого вина коло цинкового прилавка в барі. Він знав тоді своїх сусідів у тому кварталі, бо всі вони були бідні.

У прилеглих до майдану будинках жило дві верстви людей: п'яниці і спортсмени. П'яниці заливали свої злидні вином, спортсмени шукали розради в тренуванні. То були нащадки комунарів, що не вагалися в своїх політичних поглядах. Вони знали, хто розстрілював їхніх батьків, їхніх родичів, братів і друзів, коли версальське військо захопило місто після Комуни і нещадно карало всякого, хто мав мозолясті руки, носив картуза чи вирізнявся ще якимись прикметами робочої людини. І серед той-от бідноти, у тому кварталі напроти крамниці торгівця кониною та кооперативної винярні, він написав свої перші сторінки, започаткувавши ними те, що вважав тоді за справу свого життя. Жоден інший район у Парижі не був йому такий любий, як цей: його крислаті дерева, старі поштукатурені будинки з брунатними панелями при споді; довгастих зелений автобус на круглому майдані; пурпурова фарба, що спливає з квітів на бруківку; несподіваний схил на вулиці кардинала Лемуана, що круто збігає з горба до річки, а з другого боку — тісний, перелюднений світлобк вулиці Муфтар. Вулиця, що веде нагору до Пантеону, і ще одна, що нею він завжди їздив на велосипеді,—

єдина заасфальтована вулиця в окрузі, рівна й гладенька під шинами, з високими вузькими будинками і дешевим готелем, де вмер Поль Верлен. У їхньому тодішньому помешканні було тільки дві кімнати, і він наймав кімнату в тому готелі, на горішньому поверсі, за шістдесят франків на місяць,— там він писав, і з вікна йому було видно дахи, димарі й усі паризькі пагорби.

З вікон їхнього помешкання можна було побачити не багато. Насамперед — крамничку вугляра, що продавав також і вино, кепське вино. Позолочену конячу голову над дверима м'ясної крамнички, червоно-жовті туші у її вітрині та ще зелений фасад винарні, де вони купували вино — добре, а до того й дешево. Решту красиву становили поштукатурені стіни та вікна сусідів. І, бувало, вечорами, коли хтось падав п'яний серед вулиці й лежав, сопучи і стогнучи, у суто французькому *ivresse*¹,— хоч такого, як йому казано, нібито зовсім не існує,— ті сусіди відчиняли вікна й чути було їхню розмову.

«Де поліцей? Коли не треба, той бахуряка завше тут. Либонь, спить з якоюсь консьержкою. Знайдіть його хто-небудь.— Аж ось хтось вихлюпує з вікна відро води, і стогін затихав.— Що там таке? Вода. Оце діло».— І вікна зачиняються.

Марі, його *jette de ménage*², нарікає на восьмигодинний робочий день: «Коли чоловік працює до шостої, то йдучи додому вип'є яку чарчину і грошей не розтринькає. А тепер він працює лишень до п'ятої, то напивається кожного вечора, і вдома ніколи нема й шеляга. Кажу вам — те скорочення нам, жінкам, тільки на горе».

¹ Сп'янінні (франц.).

² Хатня служниця (франц.).

— Може, дати тобі ще бульйону? — спитала в нього жінка — тут, тепер.

— Ні, красно дякую. Бульйон пречудовий.

— Вищий ще хоч трохи.

— Я радніше випив би віскі.

— Віскі може тобі зашкодити.

— Атож. Це шкідливо. Як у тій пісеньці Кола Портера: «Я вірю, ти кохаєш незрадливо...»

— Ти ж знаєш, я люблю, як ти п'єш.

— Ще б пак. Але це шкідливо.

«Ось нехай піде,— подумав він.— Тоді вип'ю, скільки захочу. Ні, не скільки захочу, а все, скільки там є». О боже, як він стомився! Страшенно стомився. Треба поспати яку часинку... Він лежав непорушно, і смерті коло нього не було. Певне, поїхала іншою вулицею. Їздить з кимось у парі, на велосипедах, зовсім нечутно котить по бруківці.

Ні, він так ніколи й не написав про Париж. Про той Париж, що був любий його серцю. Ну, а ще про що він не встиг написати?

Про їхнє ранчо й про сріблясту парость шавлії, про бистру й прозору воду в зрошувальних канавах і про буйну зелень люцерна. Прогін іде в гори, і за ліго корови стають полохливі, мов олені. І коли восени жеш їх униз, додому, вся та жива маса, мукаючи, рівно тупочучи й збиваючи хмари куряви, поволі суне дорогою. А над горами височить стрімка верхovina, чітко вирізняючись проти вечірнього неба, і, коли спускаєшся в долину за місяця, все перед тобою оповите його ясним сяйвом... Потім йому пригадалося, як одного разу фін ішов поночі лісом, тримаючись коневі за хвіст,— така була темність; спали на пам'ять і всі ті оповідання, що їх він ще там покладав собі написати.

Про недоумкуватого наймитка, що його залишено

тоді на ранчо й сказано не давати нікому ані віхтя сіна, і про старого негідника з Форкса, що лупцював хлопчину, коли той робив у нього,— він завернує на ранчо роздобутися на корм. Хлопець не дав, і старий пристрашив його побоєм. Тоді хлопець приніс із кухні рушницю і, коли старий намагався вломитись у сінник, застрелив його; коли вони повернулися на ранчо, труп уже тиждень як лежав у загоні, замерзлий і погризений собаками. А те, що лишилося, ти поклав на сани, загорнуте в ковдру й перев'язане мотузками, узяв собі на підмогу того ж таки хлопця, і ви удвох, ставши на лижви, потягли сани на дорогу, а там іще шістдесят миль до міста, де хлопця належало передати владі. Він і гадки не мав, що його заарештують. Думав, що виконав свій обов'язок, що ти йому приятель і що він дістане віддяку. Він помагав тягти старого в місто, аби всі дізнались, який то був лихий чоловік і як він хотів украсти чуже сіно; і коли шериф надів хлопцеві наручники, той не міг поійняти віри. А тоді заплакав... Це теж було оповідання з тих, що він приберігав на майбутнє. Про тамтешнє життя він міг би написати не менш як зо два десятки оповідань, та так і не написав жодного. Чому?

— От ти й розкажеш їм чому,— мовив він.

— Чому що, любий?

— Чому нічого.

Тепер, відколи запосіла його, вона пила не так багато. Та навіть якби він зостався живий, то ніколи не написав би про неї — тепер він був певен. Ані про інших таких, як вона. Багатії — нудні люди, вони або надміру п'ють, або ж надміру грають у трик-трак. Нудні й усі однакові. Йому пригадався бідолаха Джуліан і його романтичний захват перед ними, і слова, якими він почав одне своє оповідання: «Багаті люди не такі,

як ми з вами». І як хтось сказав Джуліанові: «Авжеж, вони мають більше грошей». Та Джуліан не сприйняв дотепу. Він вважав їх за людей особливої породи, обдарованих неабиякими чеснотами, і коли допевнився, що вони зовсім не такі, то був один із найтяжчих ударів, які спіткали його в житті.

Він, Гарі, нехтував людьми, що дають себе здолати. Коли на чомусь знаєшся, то не станеш тим захоплюватись. Він думав, що здатен узяти гору над усім — адже ніщо не подужає його, коли він на те не зважатиме.

Гаразд. Тепер він не зважатиме на смерть. Єдине, чого він завжди страхався,— це біль. Він міг терпіти біль, як і всякий чоловік, аби тільки він не тривав надто довго й не виснажував його; одначе тепер його діймало до самого серця; та коли він відчув, що от-от знеможеться, біль нараз ущух.

Він згадав, як одної давньої ночі офіцера-артилериста Вільямсона влучила граната, кинута з німецької засідки, коли він перелазив через дротяну загорожу, і як він криком кричав, благаючи добити його. То був дебелий чолов'яга, дуже хоробрий і справний офіцер, хоча й неабиякий хизун. Але тієї ночі він застряг у загоржі, освітлюваний спалахами ракет, і кишки його вивернулись на колючий дріт, так що коли його забирали свої, ще живого, довелося відрізати їх геть. «Пристрели мене, Гарі! Бога ради, пристрели мене!..» Колись зайшла була суперечка, чи є така божа кара, якої людина не могла б знести, і хтось твердив, ніби в певний момент самий біль відбирає людині чуття. Та він завжди пам'ятав Вільямсона і ту ніч. Ніщо не могло одібрати Вільямсонові чуття, аж поки він дав йому всі таблетки морфію, що їх призапасив для себе,— та й ті допомогли не відразу.

Що ж до нього, то це ще пусте, і, коли не погіршає, турбуватись нема чого. От якби тільки товариство було краще.

Деякий час він міркував, яке товариство волів би мати поруч себе.

Ні, думав він, коли все, що ти робиш, робиться задовго й запізно, годі й сподіватися, що коло тебе зостануться люди. Вони всі вже порозходились. Вечірка скінчилась, і ти лишився удвох із господинею.

«Мені набридло помирати, як і все інше»,— подумав він.

— Набридло,— мовив він уголос.

— Що набридло, любий?

— Усе, що робиш занадто довго.

Він подивився на неї — за нею було вогнище. Вона сиділа, відхилившись на стільчику, відсвіти полум'я падали на її миле обличчя, і він побачив, що її змагає сон. Десь зовсім близько, поза освітом вогнища, обізвалася гісна.

— Я писав,— сказав він.— Але потім стомився.

— Як тобі здається, ти зможеш заснути?

— Ще й як. Чого ти не йдеш у намет?

— Мені хороше тут з тобою.

— Ти не відчуваєш нічого дивного? — запитав він.

— Ні. Трохи сон бере, ото й тільки.

— А я відчуваю,— сказав він.

Він щойно відчув, як поруч знову промайнула смерть.

— А знаєш, з усього, що в мене було, я не втратив тільки цікавості,— сказав він.

— Нічогосінько ти не втратив. Тобі нічого не бракує, одному з усіх, кого я будь-коли знала.

— О боже,— сказав він.— Які ви, жінки, естимуці. Де ж ваша така славлена інтуїція?

Саме ж бо в ту мить смерть підійшла й поклала голову в ногах ліжка, і він почув її віддих.

— Ніколи не вір, що вона з косою і черепом,— сказав він.— Вона може бути й двома поліцейськими на велосипедах, і птахом. Або ж мати тупий круглий пісок, наче в гієни.

Смерть посупулась вище, але тепер вона втратила подобу. Просто щось стриміло йому перед очима.

— Прожени її геть.

Смерть не пішла, а присунулася ще ближче.

— Який гидотний від тебе дух,— мовив він до неї.— Смердюча падлюка.

Вона ступила ще крок, і він уже не міг говорити до неї, а побачивши, що він не може говорити, вона знову подалася вперед, і тепер він силкувався відішхнути її мовчки, але вона все насувалася на нього, стискала йому груди, і, коли вона там обсілася і він не міг уже ні ворухнутись, ані вимовити слова, він почув, як жінка сказала:

— Бвана заснув. Підніміть тихенько ліжку й перенесіть у намет.

Він не міг сказати їй, щоб вона одігнала смерть, а та все дужче наважувала йому на груди, і він уже не мав чим дихати. Аж ось служники підняли ліжку, і все враз минулось, і тягар, що гнітив йому груди, відкинувся.

Був ранок, і то не ранній, як він почув гуркіт літака. Віддалік показалася маленька цятка, тоді літак виписав у небі широке коло, і служки побігли й підпалили вогнища, поливши їх гасом, а потім поприкидали травою, так що по краях галявини зайнялися два великих курища, і ранковий вітрець поніс дим до наметів. Літак зробив ще два кола, тепер уже зовсім невисоко, тоді ковзнув донизу, вирівнявсь і плавко спу-

стився на землю, і ось уже до них простує друзяка Комптон, у бахматих штанях, твідовій куртці й брунатному фетровому капелюсі.

— Що тобі таке, старий шалапуте? — запитав Комптон.

— Зле з ногою, — відказав він. — Снідати будеш?

— Ні, дякую. А от чаю вип'ю. Ти знаєш, я прилетів «метеликом». Мемсаїб узяти не зможу. Місця тільки на одного. Ваша машина вже виїхала.

Елен одвела Комптона вбік і щось йому пояснила. Комптон вернувся ще жвавіший, ніж перед тим.

— Зараз же тебе й повантажимо, — сказав він. — А потім я прилечу по мемсаїб. Мабуть, нам доведеться сісти в Аруші, заправитись паливом. То краще поквартитися.

— А чай?

— Та правду кажучи, я не вельми до нього охочий.

Служники підняли ліжко й понесли круг зелених наметів, попід горбом і далі галявиною, повз багаття, що, здолавши траву, горіли тепер ясним палахкотливим од вітру полум'ям, — туди, де стояв маленький літак. Вони насилу втягли його в кабінку, а коли нарешті втягли, він одкинувся на спинку шкіряного сидіння, простягнувши хвору ногу перед себе, обіч Комптонового крісла. Комптон пустив мотор і заліз у літак. Гарі помахав рукою Елен та хлопцям, і, коли стугін мотора перейшов у звичний рівний гук, Комптон став повертати на зліт, пильнуючи, щоб не вскочити у вепрячу яму; і ось уже літак, ревучи й підстрибуючи на грудді, помчав галявиною між багаттями, тоді підстрибнув востаннє й одірвався від землі, і він побачив, як ті, внизу, махають їм руками; а онде й намети попід горбом, вони швидко сплющуються, і долина стає все розлогіша, а купи дерев та чагарники наче вгрюзають у землю; зате виразно видко, як збігаються до

пересохлих водопоїв звірині стежки, а там он якась вода — він досі й не знав про неї. Онде зебри — тепер він бачить лиш їх невеличкі округлі спини, а онде антилопи гну — оті довгі низки головатих плямок, що розтяглись по долині, й здається, ніби вони повзуть догори; ось на них упала тінь літака, і вони сипонули врозтіч — їх уже ледь видко, і важко навіть повірити, що вони скачуть чвалом; уся долина, скільки око сягає, тепер сіро-жовта, а попереду просто нього — твідова спина й брунатний фетровий капелюх друзяки Компі.

Потім вони летіли над передгір'ям, де антилопи здиралися на схили крутими стежками, а далі були гори, і перед очима несподівано постало темне зело пралісів, тоді — корчасті бамбукові зарості на схилах і — знову буйні лісові хащі, що ніби відтворюють обриси верховин і западин; аж ось вони минули хребет, і гори стали знижуватись перед новим долом, уже розжареним на осонні, аж багряно-рудим; літак кидало на гарячих хвилях повітря, і Компі обернувся назад — побачити, як почуває себе він, Гарі. А попереду темніло ще одне пасмо гір.

І тоді, замість летіти й далі на Арушу, вони повернули ліворуч — певне, Комптон розважив, що бензину вистачить, — і, поглянувши униз, він побачив у повітрі над землею якусь роїсту рожеву хмару, — мов перший сніговий, що налітає не знати звідки, — і зрозумів: то суне з півдня сарана. Потому вони почали набирати висоті, прямуючи наче б на схід, коли раптом запала темрява і на них наринала гроза, з такою буйною зливою, що, здавалося, летиш крізь водоспад; аж ось вони вийшли з грози, і Компі обернувся й з усмішкою показав уперед — а там, застуючи все перед очима, затуливши собою весь світ, була величезна, висока до неба, неправдоподібно біла проти сонця, квад-

ратова верховина Кіліманджаро. І тоді він зрозумів, що дорога йому лежить саме туди.

Об тій-таки часині гієна перестала квилити і зайшла-ся дивним, схожим на людський плач, завиванням. Жінка почула його і неспокійно заворушилася. Вона не прокинулася. Їй снилося, ніби вона в своєму будинку на Лонг-Айленді, у передвечір доньчиного виходу у великий світ. Звідкись там узявся й батько і був дуже сердитий. У цю мить гієна завилала так голосно, що вона прокинулася і, не одразу збагнувши, де вона, страшенно перелякалася. Тоді взяла ліхтарика й присвітила на друге ліжко, що його занесли до намету, коли Гарі заснув. Вона побачила, що він лежить під москітником, але чомусь вистремив хвору ногу і вона звисає обік ліжка. Бити позсувалися вниз, і вона не могла туди й глянути.

— Моло! — гукнула вона.— Моло! Моло!

Тоді покликала:

— Гарі, Гарі! — Потім голосніше: — Гарі! Прощу тебе... ну Гарі!

Ніхто не озивався, і не чути було його віддиху.

Знадвору долиняло те саме дивне виття гієни, що розбудило її. Та вона не чула його за стукотом власного серця.

Ернест Хемингуэй
СНЕГА КИЛИМАНДЖАРО
и другие новеллы
(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *Р. І. Доценко*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *А. Д. Греля*
Коректори *В. П. Сайко,*
О. К. Бобренко

Виготовлено на Київській книж-
ковій фабриці № 1 Комітету по
пресі при Раді Міністрів УРСР,
Київ, Довженка, 5.

Лінотипіст *А. Вороніна*
Верстальник *Ю. Каплун*
Друкар *П. Лебедєв*
Керівник палітурно-брошуруваль-
них процесів *М. Чернова*

Здано на виробництво 20.III
1968 р. Підписано до друку 17.VII
1968 р. Папір № 3. Формат 70×
×90¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 9,75.
Умовн. друк. арк. 11,407. Обліково-
видавн. арк. 13,262. Ціна 76 коп.
Зам. 0427. Тираж 115000.

ДО ЧИТАЧІВ

Цією книжкою видавництво „ДНІПРО“ започатковує велику серію, що має на меті систематично знайомити українських читачів з доробком кращих класичних та сучасних майстрів малої прози в письменстві Заходу і Сходу.

Ближчим часом у серії „Зарубіжна новела“ виходять збірки:

Антуан де СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ

Планета людей

З французької переклав Анатоль Перепадя

Ернст-Теодор-Амадей ГОФМАН

Золотий горнець

З німецької переклав Сидір Сакидон

Еліо ВІТТОРІНІ

Еріка

З італійської переклав Іван Дзюб

Мартін АНДЕРСЕН-НЕКСЕ

Пасажири вільних місць

З данської переклала Ольга Сенюк

Генріх БЕЛЬ

Біла ворона

З німецької переклала Євгенія Горева

Генрі ЛОУСОН

Жінці тут не місце

З англійської переклала Ірина Стешенко

Марія ДОМБРОВСЬКА

Сільське весілля

З польської переклав Євген Концевич

Азіз НЕСІН

Померлий віслюк

З турецької переклав Грицько Халимоненко

Акутагава РЮНОСКЕ

Расемон

З японської переклав Іван Дзюб

Анна ЗЕГЕРС

Легенда про Артеміду

З німецької переклав Микола Кагарлицький

Прагнучи повніше задовольнити інтерес до зарубіжної новелістики, редакція іноземної літератури просить читачів надсилати на адресу видавництва свої зауваження та побажання щодо нової серії.

